

EĞİTİM BAKIŞ

EĞİTİM-ÖĞRETİM VE BİLİM ARAŞTIRMA DERGİSİ

**Türkiye’de İlahiyat
Fakültelerine Dair Bazı
Tespit ve Öneriler**
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

**Tefsir Dersleri: Bir
Durum Değerlendirmesi
ve Öneriler**
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

İlâhiyat - Felsefe İlişkisi
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

**Yüksek Din Öğretimi
Kurumlarında Siyer ve
İslâm Tarihi Öğretiminin
Bazı Sorunları ve
Çözüm Önerileri**
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İlahiyatta Kelam ve Felsefe
Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ

**İLİTAM Programlarının
Verimliliği Üzerine Bir
Araştırma**
Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN

**Deneyimlenen Felsefe:
İlahiyat Sorunu**
Prof. Dr. Celal TÜZER

**İslam Ülkelerinde Yüksek
İslami İlimler Öğretimi:
İdealler ve Gerçekler**
Prof. Dr. Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU

**Yüksek Din Öğretimini
Tek Çatı Altında Sürdüren
İlahiyat Müfredatı’nda
Felsefe ve Sosyal Bilimler
Problemi**
Prof. Dr. Vejdi BİLGİN

**Bosna Hersek’teki
İlahiyat ve Müfredatı**
Doç. Dr. Zuhdija HASANOVIĆ
Tercüme:
Yrd. Doç. Dr. Rahman ADEMİ

EĞİTİM-BİR-SEN

İLAHİYAT FAKÜLTELERİ VE TOPLUMSAL ALGI

Cengiz Aytmatov'un "Gün Olur Asra Bedel" romanında, vefat eden Kazangap'ın techiz ve tekfin işlerini yarım yamalak bilgisiyle, geleneklerine bağlı Yedigey gerçekleştirir. Cenaze namazının kılınması ve defin işlemlerini de uzaktan görmüş-lüğünün bilgisiyle yerine getiren Yedigey, kendi cenazesinde bu dini ritüelleri gerçekleştirecek kimse bulunmayacağından ötürü üzüntü duyar. Çünkü içinde bulunduğu toplumda, temel din bilgisine sahip olan da kalmamıştır, dinin gereklerinin yerine getirilmesini önemseyen de. Roman, Sovyet operasyonundan geçen Müslüman Türk topluluklarının dinle olan ilişkilerinin düzeyini tüm çarpıcılığıyla gözlerimizin önüne sermektedir.

1947 yılında TBMM'de çalışan altı hademe, Hamdullah Suphi Tanrıöver'den, 'her birinin ayrı köyden olduklarını, altı köyde tek imam kaldığını, ölülerine nöbet beklettiklerini, imamın o köyden kalkıp diğerine gittiğini, yakında ölülerini köpek leşi gibi gömmek zorunda kalacaklarını' belirterek din görevlisi konusuna bir çözüm bulunmasını isterler. Cumhuriyetin ilanından sonra, 'İslam dini gelişmeye engeldir' diyerek arayışlar içerisine giren, bu arada Hıristiyanlığın kabulünü de tartışan yeni yönetim, dini hayattan çıkarıp atmakta karar kılmış ve 1940'lara gelindiğinde adeta Sovyet operasyonundan geçmişçesine, köylerde cenaze kaldıracak imam sıkıntısı yaşanmıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı blokunu tercih eden Türkiye'de, çok partili demokratik hayat yolunda atılan adımların bir yansıması olarak halkın talepleri en azından işitilmeye başlanmıştır. 1949'da İmam-Hatip kursları açılmıştır. Yasak savmak kabilindedir. 1949'da CHP tarafından açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Kur'an-ı Kerim ve Arapça dersleri yoktur. 1951'de Demokrat Parti tarafından açılan İmam-Hatip okulları da Kur'an-ı Kerim'in aslından değil, latin harfleriyle okutulması şartı konularak açılmıştır.

Türkiye'de sistem, çok uzun zaman, dini eğitim veren müesseseleri, devlete bağlı ve devletin denetimi altında olmalarına rağmen, rejime yönelik bir tehdit potansiyeli olarak görmüş ve halkın demokratik talepleri doğrultusunda bu nevi müesseseleri açmak mecburiyetinde kaldığında da içeri boşaltmak için saplamalar yapmaktan geri durmamıştır. Bundan dolayı halkta oluşan refleks de dini eğitim veren müesseselere sahip çıkarak kazanılan imkânı tahkim etmeye çalışma, bu müesseselerin sulandırılmasına yönelik atılacak adımlar karşısında demokratik haklarını kullanarak karşı durma şeklinde gelişmiştir.

İlahiyat fakültelerinde mesleki derslerin sayısının ve saatinin artırılmasına yönelik atılması düşünülen adımlar, mesleki yetkinliği üst düzeyde din adamı yetiştirmeye matuf adımlardır. Mesleki yetkinliği olan bir din adamının düşünme ve düşünce üretme melekelerinin eksik kalacağına ve yönelişinin tek kanatlı olacağına ilişkin inanç, herhalde bir vehimden ibarettir. İlahiyat fakültelerinde mesleki derslerle felsefe derslerinin iki farklı kutup olarak algılanması, birinin ders saatinin artırılıp diğerinin azaltılmasıyla ilgili düşünülen adımlar, Cumhuriyet dönemi din devlet ilişkileriyle ilintili temelleri ve sosyal, kültürel, tarihsel boyutları olan bir tartışma konusudur.

Eğitim Bakış'ın bu sayısında İlahiyat fakültelerinin ne'liğine ve içeriğine ilişkin farklı yorumlarla bir perspektif ortaya koymaya çalıştık.

aliyalcin@egitimbirsen.org.tr

EĞİTİM BAKIŞ'ın bu sayısı 20 bin adet basılmıştır. Kurumlara ve eğitim çalışanlarına dağıtım il ve ilçe teşkilatlarımız tarafından yapılmaktadır.

Yeni Bir Dünya İçin, Din Eğitimi ve Öğretiminde Yeni Vizyon <i>Ahmet GÜNDOĞDU / Genel Başkan</i>	1
Türkiye'de İlahiyat Fakültelerine Dair Bazı Tespit ve Öneriler <i>Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ</i>	4
İlahiyat - Felsefe İlişkisi <i>Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ</i>	12
İlahiyatta Kelam ve Felsefe <i>Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ</i>	17
Deneyimlenen Felsefe: İlahiyat Sorunu <i>Prof. Dr. Celal TÜNER</i>	19
Yüksek Din Öğretimi Tek Çatı Altında Sürdüren İlahiyat Müfredatı'nda Felsefe ve Sosyal Bilimler Problemi <i>Prof. Dr. Vejdi BİLGİN</i>	23
Tefsir Dersleri: Bir Durum Değerlendirmesi ve Öneriler <i>Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN</i>	28
Yüksek Din Eğitimi Kurumlarında Siyer ve İslâm Tarihi Öğretiminin Bazı Sorunları ve Çözüm Önerileri <i>Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN</i>	34
İLİTAM Programlarının Verimliliği Üzerine Bir Araştırma <i>Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN</i>	41
İslam Ülkelerinde Yüksek İslami İlimler Eğitimi: İdealler ve Gerçekler <i>Prof. Dr. Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU</i>	44
Bosna Hersek'teki İlahiyat ve Müfredatı <i>Doç. Dr. Zuhdija HASANOVİĆ</i> <i>Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Rahman ADEMİ</i>	54
İslami Araştırmalar Yapacak Modern Bir Fakülte Nasıl Olmalıdır? <i>Yazan: Prof. Dr. Muhammed HAMİDULLAH</i> <i>Çeviren: Dr. İbrahim CANAN</i>	60
Muhammed Abdüh'un Osmanlı Devleti ve Eğitim Sistemi Hakkındaki Görüş ve Teklifleri	66

EĞİTİM BAKIŞ

Yıl: 10 • Sayı: 28 • Ocak-Şubat-Mart 2014

Eğitim-Bir-Sen'in 3 Aylık Ücretsiz Yayınıdır

Eğitim-Bir-Sen
Adına Sahibi
Ahmet GÜNDOĞDU
Genel Başkan

Genel Yayın Yönetmeni
(Sorumlu Müdür)
Ali YALÇIN
Genel Başkan Yardımcısı

Editör
Ali YALÇIN
Doç. Dr. Mustafa ORÇAN

Yayın Kurulu
Ahmet ÖZER
Esat TEKTAŞ
Murat BİLGİN
Teyfik YAĞCI
Ramazan ÇAKIRCI

Basın Danışmanı
Mahfuz YALÇINKAYA

Eğitmciler Birliği Sendikası Genel Merkezi
GMK Bulvarı Ş. Daniş Tunalgil Sokak No: 3/13 Maltepe/ANKARA
Telefon: (0.312) 231 23 06 (pbx) • Faks: (0.312) 230 65 28
Bürocell: (0.533) 741 40 26
e-posta: egitimbirsen@egitimbirsen.org.tr
web: www.egitimbirsen.org.tr

Grafik Tasarım & Baskı
Hermes Ofset Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cadde No: 105 İskitler-ANKARA
Telefon: (0.312) 341 01 97 • Faks: (0.312) 341 01 98

Basım Tarihi: Ocak 2014

Yeni Bir Dünya İçin, Din Eğitimi ve Öğretiminde Yeni Vizyon

Ahmet GÜNDOĞDU
Eğitim-Bir-Sen ve Memur Sen Genel Başkanı

Din eğitimi ve öğretiminin; insanı, hayatı ve evreni anlamada, toplumların gelişiminde, insanın kimlik ve kişiliğinin oluşumunda, ahlak yasalarının ortaya çıkmasında, adalet ve hukukun inşasında ve hüküm sürmesinde hayati bir yeri vardır. Güven duygusunun hâkim olduğu gündelik hayatın tesisinde ve sürdürülmesinde çok önemli role sahip olan din, dini eğitim ve öğretim; insanın yeryüzü yolculuğunun anlamlı şekilde gerçekleşmesine zemin oluşturan temel kaynakların da başında gelir. Din, kültür ve medeniyetin hem var olmasında hem de tekemmülünde, hukukun kurumsallaşmasında, ekonomik hayatın şekillenmesinde, bireyin ve toplumun inşasında temel referans değerler sunar.

Bir olayın ya da olgunun ortaya çıkmasına neden olan etkenlerin önemi, etki eden aktörlerin yokluğu halinde ortaya çıkabilecek sonuçları öngörerek de anlaşılabilir. Bu bağlamda, dini ve ahlaki öğretilerin birey, toplum, idari, iktisadi ve eğitim hayatından kaldırılması halinde vahim olayların ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ileri sürebiliriz. Dini duyguların baskılanması, din eğitimi-öğretiminin yasaklanması, bireylerde, yöneticilerde ve daha da ötesi maşeri vicdanda adalet duygusunun yok olması demektir ki, bunun sonucu "büyük balığın küçükleri yuttuğu" ilkel bir dünyaya dönüştür. Bu meyanda, 19 ve 20. yüzyılda kapitalist, sosyalist veya komünist rejimlerin birey, aile ve toplumsal hayat üzerinde oluşturdukları kapitalist ve materyalist ideolojik baskının, sağlıklı bireylere ve güven duygusundan yoksun toplumsal hayata sebep olmakla kalmayıp, suç oranlarını ve türlerini artıran işlevlerine de şahit olduk.

Yükseköğretim Düzleminde Din Öğretiminin Tarihi ve Güncel Sorunları

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar din eğitimi ve öğretimi, eğitim odaklı tartışmaların en

önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Bu tartışmanın bugüne kadar sürmesinin nedeni, ısrarla karşılanmayan toplumsal taleplerde aranmalıdır. Demokratik sistemlerde toplumsal taleplerin engellenmesi değil, tartışılması esastır. Demokratik sistemlerde toplumun çoğunluğuna ait bir talebin tartışılmadan, gündeme alınmadan hatta hiç kulak verilmeden yok sayılması ya da engellenmesi düşünülemez. Tartışılır, taraflara fikirlerini irat etme imkânı sağlanır; ikna eden, izah eden ve toplumda karşılık bulacak kurguyu geliştiren tarafın iradesi doğrultusunda karar alınır. Talep haklıysa, hatta temel insan hakları ve insan onuruyla doğrudan ilişkiliyse haklılık, haksızlık değerlendirmesine ihtiyaç duymaksızın gereği yapılmalıdır. Maalesef Türkiye'de uzun yıllar din eğitimi ve öğretimi, vesayet bürokrasisinin elindeki devletin tekelinde ve denetiminde olmuştur. Bu devlet, kimi zaman yasaklamış, kimi zaman ise lütuf mahiyetinde kısmen de olsa din eğitimi ve öğretimini serbest bırakmıştır. Devletin bu keyfi ve ceberut tutumunun yakın tarihteki en yıkıcı örneğini 28 Şubat sürecinde görüyoruz. Bu dönemde, imam hatip okullarının orta kısmı kapatılmış, Kur'an kurslarına yaş sınırı getirilmiş, ilahiyat fakültelerinin öğrenci kontenjanları en aza indirilmiş, öğrenci ve öğretim elemanlarına akla hayale gelmeyecek baskılar uygulanmıştır.

Son on yılda iktidar, din eğitimi ve öğretimine ilişkin toplumsal talepleri karşılamak adına imam hatip ortaokullarını tekrar sisteme kazandırmış, talep doğrultusunda bir çok yerde imam hatip lisesi açmış, ilahiyat fakültelerinin öğrenci kontenjanlarını artırmış, ortaokul ve liselerde Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamberin Hayatı'nı seçmeli ders olarak ders programına dahil etmiştir. İktidar, bu yaptıklarıyla eğitim sistemine yönelik toplumsal talepleri dikkate alan demokratik ve özgürlükçü bir duruş ortaya koymuştur. Bu tür özgürlükçü yaklaşımların devam etmesi, hem bireyin hem toplumun hem

de devlet aygıtının lehinedir. Bu demokratik ve özgürlükçü gelişmelere karşın, din eğitimi ve öğretimine ilişkin müfredat ve ders kitaplarında 12 Eylül vesayetinin kalıntılarının halen var olduğunu da görmekteyiz. Bu noktada, Eğitim-Bir-Sen olarak, eğitim sisteminde askeri vesayet döneminin bütün kalıntılarının temizlenmesi mücadelesini kararlı ve ısrarlı bir şekilde sürdürüyoruz.

Eğitimde daha demokratik, daha özgürlükçü ve toplumsal taleplere daha duyarlı bir yaklaşımın hâkim olduğunu düşünürken, YÖK Genel Kurulu'nun aldığı bir kararla yanlış düşündüğümüz algısına kapıldık. YÖK, 15 Ağustos 2013 tarihli kararıyla ilahiyat fakülteleri müfredatında yer alan tefsir, hadis ve kelim tarihleri derslerini kaldırmış, bunun yanı sıra din sosyolojisi, din psikolojisi ve din felsefesi derslerini birleştirerek kredisini düşürmüştür. YÖK, bu kararıyla, başta ilahiyat fakültesi öğretim elemanları olmak üzere, kamuoyunda kendisini yeniden tartışmaların odağına yerleştirmiştir. Sözü ettiğimiz müfredat değişikliği, akademik özgürlük ekseninde değerlendirilerek ilgili fakülteler ve ana bilim dallarının görüşlerine başvurulmadan gerçekleştirilmemeliydi.

15 Ağustos 2013 tarihli YÖK kararının içeriğine bakıldığında, bu değişikliklerle ilahiyat fakültelerinde felsefe grubu derslerinin gereksiz olduğu ve bu kurumlarda sadece din eğitimi verilmesi gerektiği sonucuna varıldığı anlaşılmaktadır. Felsefe, sosyoloji ve psikoloji derslerinin, din eğitimi öğretimi ile uğraşanlar dahil eğitimcilerin ve öğrencilerin muhakeme gücünü artırdığı, sorunlara ve konulara analitik bakmaya yardımcı olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, felsefi olgunluk ve yetkinliğin, toplumu, kültürü ve bireyleri dönüştürmede üstünlük sağlayacağı, aksinin iddia edilmesi imkânsız bir yasadır. En önemlisi de, müfredattan kaldırılması düşünülen dersler, özellikle kapitalizm, materyalizm ve ateizm gibi tehlikelere karşı mücadele noktasında başat derslerdir. Bu açıdan, söz konusu derslerin hem öğretilmesi hem de öğrenilmesi; özelinde gençlere, genelinde bütün topluma dini, ahlaki ve insani birikimlerine yönelik saldırılar karşısında bilgiye ve hikmete dayalı direnç avantajı sağlayacaktır. Çünkü, dinle ilgili olanlar dahil ontolojik ve epistemolojik tartışmalara, felsefe, mantık ve psikoloji alanına dair bilgi birikimine sahip olanlar taraf olabilir. Din ve felsefenin iş birliği yapmak zorunda olduğu konuların başında, hiç kuşkusuz "varlık" ve varoluşa dair arayışlar yer alır.

İslam tarihine bakıldığında, ilahiyat fakültelerinde felsefe grubu ve diğer derslerin olup olmaması tartışmasının çok gerilere gittiği görülmektedir. Bu kapsamda, el-Kindi (ö. 866), Eş'ari (ö. 969), Maturidi (ö. 944) ve Gazali (1058-1111) gibi İslam

tarihinin büyük din ve felsefe alimleri 9, 10 ve 11. yüzyıllarda "vahiy-akıl" veya "din-felsefe" ilişkilerini tartışmaktan kaçınmamıştır.

İhvan-ı Safa (10/11 YY) risalelerinde, "Dini eğitimle birlikte felsefe eğitimi de olsun mu?" tartışmalarına yer verilmiş ve bu tartışmaya yönelik olarak, "Bilmelisin ki, fakihler, hadisçiler ve zahitler astrolojiyle ilgilenmeyi, felsefenin bir disiplini olduğu gerekçesiyle yasaklamışlardır. Çocukların yetişme çağında onların din eğitimi görmeyen herkesin; kendisine yetecek kadar dini hükümleri bilmeyenlerin ve dinen yükümlü olduğu görevlerden habersiz olanların felsefi ilimlerle uğraşmaları doğru değildir. Ancak, din eğitimi alıp dini hükümleri bilen ve hukuku iyi kavrayanın felsefeyle ilgilenmesinde bir sakınca yoktur. Hatta felsefe, böyle birinin dini ilimleri daha iyi anlamasına, ahret inancını pekiştirmesine, ahrette vaat edilen sevap ve şiddetli azabın ne olduğunu iyi kavrayıp ona iştirak duymasına ve nihayet yüce Allah'a yakın olmasına vesile olur" ifadeleriyle katkı sağlayacak bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Benzer tartışmanın 17. yüzyılda Osmanlı'da da yaşandığını görmekteyiz. Katip Çelebi (1609-1657), Keşfü'z-zunûn eserinde, "Derim ki, Felsefe ve Hikmet Rum'da (Anadolu) fetihten sonra, Osmanlı Devleti (tarihinin) ortalarına kadar revaç buldu. (Bu devirde) bir kimse, akli ve nakli ilimleri tahsili ve ihtatı ölçüsünde şeref ve itibara sahip olurdu. ...Gerileme devri ile birlikte ilimler de duraklama devrine girdi. Bu sırada Şeyhü'l-İslamlardan biri hikmetin okutulmasını menetti... Pek azı dışında felsefi ilimler söndü" değerlendirmesine yer vermek suretiyle medrese eğitiminde akli ilimler ile felsefenin kaldırılması ve sadece nakli ilimlere yer verilmesinin Osmanlı'da hem eğitim sisteminin hem de devletin işleyişine zarar verdiğini belirtmiştir. Katip Çelebi, Mizanü'l-fiak'da, "... Ebu'l-Feth Sultan Muhammed Han, Medaris-i Semaniye'yi yaptırıp, kanuna göre iş görölüp okutulsun diye vakfiyesinde yazmış ve Haşiye-i tecrid ve Şerh-i mevakif derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler, bu dersler felsefiyattır diye kaldırıp (bunların yerlerine) Hidaye ve Ekmel derslerini okutmayı akla uygun gördüler" söylemiyle de benzer eleştirilerini dile getirmiştir.

Bu noktadan yeniden konuya dair güncel tartışmaya dönersek, YÖK kararına dair tartışmaların sevindirici yanı; akademisyenlerimiz, aydınlarımız, öğrencilerimiz ve konuya duyarlı sivil toplum kuruluşlarının ilmi hassasiyet ve bilimsel özgürlük temelinde karara yönelik yüksek tepkileridir. Bu tepkiler, YÖK Genel Kurulu'nun müfredat değişikliği kararından vazgeçmesini sağlamış ve akademik özgürlükle doğrudan ilgili bu türden kararların alınmasına ilişkin süreçlerin fakültelelere bırakılmasının yolunu açmış oldu.

Formasyon Kontenjanları Artırılmalıdır

Üzerinde durulması ve çözüme kavuşturulması gereken bir diğer önemli sorun da, YÖK'ün ilahiyat mezunları için ayırdığı pedagojik formasyon kontenjanlarının yetersizliğidir. 2011-2012 eğitim-öğretim döneminde imam hatip lisesi sayısı (ortaokulu henüz yokken) 537 iken, 2012-2013'te 708'e çıkmış, bir sonraki dönemde açılan ortaokul sayısı ise 1099'a ulaşmıştır. İmam hatip ortaokulu ve liselerine devam eden toplam öğrenci sayısı 475.238'dir. Dolayısıyla bu öğrenci kitlesinin nitelikli din eğitimi-öğretimi almasını sağlayacak öğretmenlerin istihdam edilebilmesi için, ilahiyat ve dengi fakülte mezunlarına yönelik pedagojik formasyon kontenjanının artırılması zorunluluktur.

Din eğitimiyle ilgili bir başka önemli sorun seçmeli derslerde yaşanmaktadır. 2012 yılında ortaokul ve lise ders programlarına seçmeli ders olarak dahil edilen Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in Hayatı dersleri, önemlerine binaen alan uzmanı öğretmenler tarafından okutulmalıdır. Ancak, Milli Eğitim Bakanlığı kadrolarında bu dersleri okutacak yeterli sayıda kadrolu öğretmen bulunmamaktadır. Bu durum, çocuklarımız ve gençlerimiz açısından son derece önemli olan bu iki dersin alan uzmanı olmayan kişilerce okutulmasına ve her iki derse dair amaçlara olması gerektiği düzeyde ulaşılmamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, mezkûr derslere ilişkin alan öğretmeni ihtiyacının karşılanmasını, öğretmen potansiyelinin oluşmasını sağlayacak şekilde, ilahiyat ve dengi fakültele-re yönelik pedagojik formasyon kontenjanlarının artırılması hayati önem taşımaktadır.

İlahiyat ve dengi fakültelerden mezun olanların, din eğitimi ve öğretimi alanına ilişkin kamu hizmetlerinde istihdam edilmesinde "pedagojik formasyon" kaynaklı daha geç istihdam edilmek gibi bir mağduriyetleri söz konusudur. Bu anlamda, mevcut mezunların eğitim-öğretim hizmetlerine yönelik görevlerde istihdam edilmelerinde, "pedagojik formasyon" almış olmaları şartına tabi tutulmaları yerine, istihdam edilmeleri sonrası formasyon şartını tamamlamalarının sağlanması daha uygun olacaktır. Bu yöntem, hem mezunların formasyon şartına bağlı olarak daha geç istihdam edilmelerine hem de din eğitimi-öğretimi hizmeti sunulacak vatandaş kitlesinin alan uzmanı olmayanlardan bu hizmeti almasına yönelik mağduriyetleri ortadan kaldıracaktır. Bu çerçevede, hâlihazırda mezunların göreve başlamaları sonrasında kurumlarınca (üniversitelerle iş birliği yapılarak) açılacak kurslar aracılığıyla formasyon eğitimi almaları uygun olacaktır. Bunun yanında, ilahiyat ve dengi fakültelerde öğrenim gören öğrencilere, fakültelerin öğrenim süresinin uzunluğu da dikkate alınarak öğrenimleri sırasında pedagojik formasyon eğitimi alma imkanı da sağlanmalı-

dır. Bu amaçla, söz konusu fakültelerin ders programlarına pedagojik formasyon derslerinin eklenmesi yönünde bir değişiklik hayata geçirilmelidir. Bu teklifler doğrultusunda düzenleme ve değişiklik yapılması halinde, söz konusu fakültelerde öğrenim görenlerin, din eğitimi ve öğretimi alanına yönelik kamu hizmetlerinde istihdam edilmeleri için 7 yıla varan bir öğrencilik dönemi yaşamaları mağduriyeti ortadan kalkacaktır.

Ülke olarak, din eğitimi ve öğretimi alanına dair bugünden sonraki öncelikli hedefimiz, ülkemizin ve insanlarımızın ihtiyaçlarını karşılayacak ve bunun yanında İslam coğrafyasındaki diğer devletlere/toplumlara örnek olacak din eğitimi ve öğretimine yönelik vizyon ortaya koymak ve model geliştirmek olmalıdır. Bu vizyon ve hedef doğrultusunda, yurt dışına akademisyen/öğrenci göndermek suretiyle din eğitimi/öğretimi ile ilgili farklı deneyimleri ve modelleri incelemek ve Türkiye modelinin geliştirilmesine katkı sağlamak, konuyla ilgili bütün paydaşların ortak sorumluluğudur.

Bu sorumluluk kapsamında, MEB, YÖK, Diyanet İşleri Başkanlığı, eğitim-öğretim ve bilim hizmet kolu ile din ve vakıf hizmetleri kolundaki yetkili sendikaların iş birliği ve öncülüğünde, konuya ilgi duyan ve katkı sağlayacak ilgili kurum ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte ortaklaşa olarak üç yılı geçmemek üzere periyodik aralıklarla "Din Öğretimi Şurası"nın yapılması, hem mevcut durumun tespiti hem de gelecek öngörülerinin birlikte ortaya konması yönüyle din eğitimi ve öğretimi alanına dair hizmetlere önemli katkılar sağlayacaktır.

Din eğitimi ve öğretimi konusuna dair misyon ve vizyonumuzu, ülkemizi önceleyerek, ancak dünyanın tamamını dikkate alarak belirlemeliyiz. Yaşadığımız coğrafyanın din eğitimi ve öğretimi konusundaki büyük birikimini ve potansiyelini, yüksek kapasiteli kurumsal bir organizasyona dönüştürmeliyiz. Bu anlamda, sadece ülkemize değil, başta yakın coğrafyamız olmak üzere, dünya ölçeğinde hizmet sunma kapasitesine sahip, din eğitimi ve öğretimi odaklı uluslararası boyuta ve prestije sahip eğitim kurumları, araştırma merkezleri, enstitüler kurmayı hedeflemeliyiz. Bu hedef doğrultusunda, geçmişte bu neviden kurumları ve kapasiteleriyle ön plana çıkmış İstanbul, Konya, Bursa, Erzurum, Diyarbakır, Şanlıurfa gibi şehirlerimizde, din eğitimi-öğretimi alanına ilişkin beşeri sermayenin ve bu alanda hizmet verenlerin alana dair entelektüel birikimlerinin artmasına katkı sağlayacak uluslararası eğitim kompleksleri açmak misyon ve vizyonuyla hareket etmeliyiz. Çünkü, insanı ve insan onurunu esas alan yeni bir dünya, insanın dine ve dini değerlere yönelik ihtiyaçları karşılandığında ve insanlığın bu alanla ilgili ortak birikimi arttığında daha hızlı kurulacaktır.

Türkiye’de İlahiyat Fakültelerine Dair Bazı Tespit ve Öneriler

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin yüksek din eğitiminin omurgasını teşkil eden İlahiyat Fakültelerinin durumlarına ilişkin bazı tespitlerde bulunmak ve bu tespitler muvacehesinde bazı öneriler getirmektir. Bu yazı kapsamında asıl konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülen kısaca İlahiyat Fakültelerinin kuruluşu ve tarihsel serüveni ele alınmaktadır. Bu bilgilerden sonra öncelikle İlahiyat Fakültelerinin mevcut durumları yer yer karşılaştırmalar da yapılarak önemli boyutlarıyla ortaya konulmakta, daha sonra ise bu durumlar tartışılmakta ve İlahiyat Fakültelerinin yüksek din eğitimi-öğretimi açısından daha iyi bir noktaya gelmesi için bazı öneriler getirilmektedir.

Bilindiği üzere Türkiye’de din eğitiminin uygulanmasında izlenen din eğitimi politikalarına (Bkz. Kaymakcan, 2006: 21-36) bakılırsa, çeşitli dönemlerde farklılıkların olduğu görülür. Benzer bir durum İlahiyat Fakülteleri için de geçerlidir. İlahiyat Fakültelerinin tarihi, Cumhuriyet öncesi din eğitimi kurumları hariç tutulursa, Türkiye’de 1924’e kadar gider (Bkz. Ayhan,1999: 255-268). Çeşitli sebep, süreç ve gerekçelerle İlahiyat Fakültesi 1933’te kaldırılır. 1949’da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılır. Bu arada 1959’dan 1980’e kadar belli aralıklarla çeşitli illerde Yüksek İslam Enstitüleri açılır. Ayrıca 1971’de Erzurum’da İslami İlimler Fakültesi hizmete girer. 1982’den itibaren ise İslami İlimler Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitüleri İlahiyat Fakültesi’ne dönüştürülür. 1998’e kadar İlahiyat Fakülteleri mezunları, hem Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çeşitli din hizmetlerinde görev alabiliyor, hem de Milli Eğitim Bakanlığı okullarında din eğitimi ve öğretimiyle ilgili derslere girmek üzere öğretmenlik yapabiliyorlardı. Ancak İlahiyat

Fakülteleri, 1998-1999 öğretim yılından itibaren yeni bir düzenlemeyle İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı (İDKABÖ) ile İlahiyat Programı olmak üzere iki farklı kategoride eğitim faaliyetlerine başladı. Bu uygulama her İlahiyat Fakülte’sini kapsamıyordu; bazı İlahiyat Fakültelerinde sadece İlahiyat Programı vardı. Bu düzenlemeyle birlikte İDKABÖ Programı’ndan mezun olanlar öğretmen olabilirken, diğer program mezunları bir buçuk yıllık tezsiz yüksek lisans eğitiminden sonra öğretmen olabilmekteydiler. Fakat 2006-2007 öğretim yılında yeni ve farklı bir uygulamayla öğretmenlik bölümleri İlahiyat Fakültelerinden alınarak Eğitim Fakültelerine devredilmiştir (Okumuş, 2007: 60).

Türkiye’de genel olarak din öğretimi ve eğitimi ile İlahiyat Fakültelerinin, Cumhuriyet’in kuruluşunun başlangıcından günümüze kadar yaşadığı serüven incelendiğinde, öteden beri din-toplum ilişkileri, din-devlet ilişkileri ve laiklik çerçevesinde en ciddi “gerilim” alanlarından birini oluşturduğu (Bkz. Kaymakcan, 2006: 22 vd.) görülür. Hiç kuşkusuz gerilim alanı olması, İlahiyat Fakültelerinin Türkiye’de belli amaçlar için olmazsa olmaz oluşu ve “yerlerinin doldurulamayışı”yla doğru orantılıdır (Bkz. Subaşı, 2003: 151 vd.; Okumuş, 2007: 60-61). Din eğitimi, hem dinin hem de eğitimin başta gelen sosyal determinasyon ilkelerinden olmasından dolayı toplumsal olaylarda çifte bir belirleyicilik kazanabilmektedir. Bu hususlar ve ayrıca dinin eğitim, eğitimin de din alanında yansımaları olduğu düşünüldüğünde, Türkiye’de din eğitimi ve öğretiminin üniversite düzeyindeki, yani İlahiyat Fakültelerindeki durumlarının incelenmesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

İlahiyat Fakültelerinin Tarihi İstikametinde Ana Çizgiler

Yeni rejimin kuruluşundan sonra da sosyolojik açıdan Türkiye’de yüksek din eğitim-öğretiminin yapıldığı birimlere ihtiyaç olduğu açıktır. Fakat bu ihtiyacın karşılanmasında devlet merkezi rolü üstlenmiş, din-devlet geriliminde İlahiyat Fakültelerinin, modernleşme sürecini aksatmadan, hatta o sürece dinsel bilimsel destek sağlama işlevini üstlenecek şekilde kurulması ve dizayn edilmesi amaçlanmıştır. “Laiklikle dinin bilimsel gerçekliğini dengede tutacak uygun platformu ülke genelinde yaygınlaştıracak projeler, devletin İlahiyat’a Tevhid-i Tedrisat içinde bir yer kazandırmasını mümkün kılmıştır” (Subaşı, 2003: 149). Esasen İlahiyat Fakültelerinin kuruluş amacı, ihtiyaç olarak görülen diğer din kurumlarının devlet tarafından tesis edilme ve kurulma amaçlarından ayrı değildir. Zira İlahiyatlar da dahil bütün dinî kurum ve mekanizmaların tesisi, din-devlet ilişkilerinden ve devletin din politikalarından bağımsız değerlendirilemez. Tersine onlar, din-devlet ilişkilerinin, devletin din politikalarının önemli ve ayrılmaz bir boyutunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla İlahiyat Fakülteleri, devletin din siyaseti içinde ağırlıklı bir yere sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı, İmam-Hatip Liseleri, son haliyle ilk ve ortaokul ile liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ile diğer dinî içerikli dersler, din alanında yapılan ve teşebbüste bulunan bir takım reform ve düzenleme çalışmaları, Türkçe ibadet, Kur’an’ın Türkçeleştirilmesi vd. ile doğrudan bağlantılıdır. Devlet, ilk öğretimden üniversiteye kadar öğretimin her kademesinde ve uzmanlık alanlarında din eğitim-öğretimi doğrudan kendisi vermeyi tercih etmiştir. Diyanet Teşkilatı ile genel olarak halk kitlelerinin dinî yönüne hitap ederken, dinî okullarla ve diğer okullardaki dinî içerikli derslerle de eğitim-öğretimde öğrencilere dinsel açıdan hitap etmektedir. Kuşkusuz İlahiyat Fakülteleri yüksek din eğitimi-öğretimi düzleminde olup devletle halkın ona yüklediği anlam farklı olmuştur. İlahiyatlarda dinî alanda bilim adamı yetiştirmek esastır; bir yandan yüksek düzeyde din eğitim-öğretimi yapılırken, bir yandan da akademik düzeyde dinî araştırmalar yapılmaktadır. Bu İlahiyatlara belli ölçülerde daha üst düzeyde bir saygınlık da kazandırmaktadır.

Gerçekte dinsel kurumların Türkiye’de Cumhuriyet ile birlikte tesis edilmesinde iki boyut mevcuttur. Biri toplumsal zemin, diğeri ise devlet zemini. Türkiye’nin sosyolojisi, dinsel kurum, mekanizma,

etkinlik vd. çalışmaları gerektirmektedir. Batılılaşma yönünde değişimi tercih eden modern ulus devlet, bu gerekliliği dikkate alarak dinî kurumların açılmasına yönelmiştir; ancak bunun tamamen kendi organları eliyle ve denetiminde gerçekleşmesini istemiş, öyle de yapmıştır. Bunu yaparak bir yandan toplumun çeşitli kesim ve aktörlerinin ihtiyacını karşılamayı; bir yandan dinî hayatı dinî, ilmî, entelektüel, kültürel, siyasal vd. açılardan denetlemeyi; bir yandan da kendini, yaptıklarını ve yapacaklarını halk katında dinî meşrûlaştırım yoluyla geçerli kılmayı amaçlamıştır. İlahiyat Fakültelerinin tarihsel serüvenine bakıldığında, devletin genel toplumsal mühendislik yaklaşımının üniversite düzeyinde din eğitimi boyutunu ifade ettiği görülür. Cumhuriyet’le birlikte yeni kurulan yeni rejim, toplumu, toplumsal hayatı, her yönüyle ve yeni bir din tanımı ve anlayışıyla dizayn etmeyi amaçladı. Toplumun gündelik hayatını din temelinden çıkarıp seküler temelde inşa etmeyi hedefledi. Ancak bu şekilde modernleşebileceği ve çağdaş uygarlık düzeyine erişebileceğine inanarak bunu amaçladı. Bu amaç doğrultusunda devletin müdahale etmediği bir alan neredeyse kalmadı. Müdahale alanlarından en başta geleni de belki din alanıdır. Devlet, laiklik anlayışı ve politikasıyla toplumun dinini dizayn etmeye, yeniden kurmaya çalıştı. “Geleneksel kurumların beslediği ana kaynak olarak ortaya çıkan dinsel yapıları dönüştürmeyi önceleyen ve yaygın bir şekilde “dinsel reform” şeklinde hatırlanan dikkatli ve hassas bir girişimin hayata geçirilmesinde, İlahiyat’a benzersiz bir görev yüklenmiştir. Dinin Protestanlaşması teması böylece ilk kez Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde İlahiyat Fakültesi’nin de içinde rol aldığı bir zeminde gündeme gelmiştir” (Aktay, 1999: 189; Subaşı, 2003: 151). Tabii ki İlahiyat Fakülteleri, bu noktada süreç içinde çok önemli eğitim kurumları olarak görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren Türkiye tarihinin din ile yaşanan gerilimler ve dine müdahaleler tarihi olduğunu söylemek mümkündür. Diğer dinî müesseselerin yanı sıra İlahiyat Fakültelerinin açılması ve sonrasında onlara yönelik düzenlemelerde mezkur gerilim ve müdahale psikolojisi ile politikasının etkisi açıkça görülebilir. İlahiyat Fakültelerinin tarihî istikametinin nirengi noktalarına işaret etmek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Öncelikle belirtilmelidir ki, Türkiye’de ilk İlahiyat Fakültesi’nin açılışına giden süreç, 1316/1910

yılına dayanır. II. Abdülhamid’in tahta geçişinin 25. yıldönümünde 1 Eylül 1900 tarihinde resmen açılan Darülfünun (Darülfünun-ı Şâhâne) Üniversitesi bünyesinde *Ulum-ı Aliye-i Diniye* şubesi adıyla yüksek din eğitimi-öğretimi kurumu ihdas edilmiştir.

II. Meşrutiyet’ten sonra Darülfünun-ı Şâhâne’nin adı İstanbul Darülfünunu oldu. Bu isim altında yeniden yapılandırılan üniversitede yüksek din eğitim-öğretimi yapan *Ulûm-ı Aliye-i Diniye* ve *Ulûm-ı Şer’iye Şubesi* veya *Fakültesi* adını almıştır (Bkz. Arslan, 2007: 11-13). 1914’ten sonra *Ulûm-ı Şer’iye Şubesi* ilga edilip yerine Medresetü’l-Mütehassisin kurulmuş; fakat bu müessese Darülfünun’dan ayrılarak Şeyhülislamlığa bağlanmıştır.

Yüksek din eğitimi İlahiyat Fakültesi adıyla ilk kez 1924 yılında faaliyete başlamıştır. İlahiyat Fakültesi, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 4. Maddesinin “Maarif Vekaleti, yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere Darü’l-Fünun’da bir İlahiyat Fakültesi te’sis ve imamet, hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.” hükmü gereği kurulmuştur (Ayhan, 2004: 65-66). 1933 yılında İlahiyat Fakültesi kapatılmış, onun yerine Edebiyat Fakültesi bünyesinde İslamî İlimler Enstitüsü kuruldu, o da 1936 yılında kapanmıştır.

4 Haziran 1949’da TBMM’de kabul edilen bir kanunla Ankara Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 1959-1960 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ilk Yüksek İslam Enstitüsü İstanbul’da açılmıştır. Bundan sonra sırasıyla belli aralıklarla Konya, Kayseri, İzmir, Erzurum, Bursa, Samsun ve Yozgat’ta aynı Enstitü açılmıştır. 1971-72 öğretim yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi bünyesinde beş yıllık İslami İlimler Fakültesi tesis edilmiştir. 6 Kasım 1982 tarihli 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ile Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü İslami İlimler Fakültesine dahil edilip bu fakülte ile birlikte diğer Yüksek İslam Enstitüleri de bir yılı hazırlık olmak üzere 1+4 yıl eğitim-öğretim süreli İlahiyat Fakültesine dönüştürülmüştür. 1989-1990 öğretim yılında iki yıl süreli İlahiyat Meslek Yüksek Okulları açılmıştır.

1997 yılının 28 Şubat’ında yapılan Postmodern askerî darbesi ve ara dönemine kadar İlahiyat Fakültelerinde öğrenciler, 1+4 yıl içinde pedagojik formasyon derslerini de alarak öğretmenliği hak edecek şekilde mezun oluyorlardı. Ancak bu ara dönemde İlahiyatlar öğrenci kontenjanı YÖK ta-

rafından olabildiğince sınırlandırılmış ve küçültülmüş, ayrıca İlahiyat Meslek Yüksek Okullarına öğrenci alımı durdurulmuştur. İlahiyat Fakültelerinin bir kısmının bünyesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programları açılmıştır. Bu programların açılmasıyla İlahiyat Fakültelerindeki İlahiyat programlarından pedagojik formasyon dersleri kaldırılmıştır. Ayrıca hazırlık sınıfları da kaldırılmıştır. Aynı süreçte eşzamanlı olarak üniversitelere girişte katsayı uygulaması getirilmiştir. Bu uygulamaya göre İmam-Hatip Lisesi mezunlarının pratikte İlahiyat Fakültelerinden başka bir bölüme veya fakülteye girebilme şansı kalmamıştı. 28 Şubat postmodern darbesinden sonra İlahiyat Fakülteleri bünyesinde açılan Din Kültürü Programları bir süre sonra Eğitim Fakültelerine aktarılmıştır (2006). Böylece İlahiyat Fakülteleri, resmen Diyanet Teşkilatına insan yetiştiren din eğitim-öğretim kurumları haline gelmiştir. 2002 yılında Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte zaman içinde YÖK’te meydana gelen bir takım yönetsel değişikliklerden sonra İlahiyat Fakültelerinin sayılarında artışa gidilmiştir. Ayrıca Eğitim Fakültesi bünyesindeki İDKABÖ (İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği) sayıları da arttırılmıştır. 2013 yılı itibariyle İlahiyat Fakültelerinin sayısı 90 civarındadır. 2010 yılına kadar devlet üniversitelerinden bağımsız İlahiyat Fakültesi açılmasına onay verilmemiş, sıcak bakılmamıştır, “modern cumhuriyetin istikametinden bağımsız olan arayışlara asla imkan verilmemiştir” (Subaşı, 2003: 149). İlk kez 2010 yılında (9 Aralık 2010 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile) sivil bir üniversitede, Fatih Üniversitesi’nde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 2012-2013 öğretim yılından itibaren İDKABÖ programları yeniden İlahiyat Fakültelerine bağlanmıştır.

28 Şubat Müdahalesi ve İlahiyat Fakülteleri

Eğitimde mühendislik politikasının bir gereği olarak toplumu din üzerinden yeniden düzenleme, yeniden biçimlendirme, laiklik ve sekülerlik temelinde değiştirme, devletin önemli amaçlarından biri olmuştur. Türkiye’de İlahiyat Fakültelerini bu şekilde ve bu düzlemde ele almak daha doğru olacaktır. Nitekim belli kritik dönemlerde, özellikle ara dönemlerde dine ve ona paralel olarak İlahiyat Fakültelerine yapılan müdahaleler, yeniden düzenlemeler, din kurumunu işlevselci temelde söz konusu amaca daha iyi hizmet eder hale getirmeyi amaçlamıştır. 1924 yılından 1933 yılına kadar geçen sürede tek olan İlahiyat Fakültesine yüklenen

anlam ve bu anlam kapsamında öğretim elemanlarına “dinde reform” doğrultusunda bazı raporlar hazırlatma gibi hususlar, bu tek İlahiyat Fakültesinin kapanmasının yolunu açmıştır. İlahiyat, tam anlamıyla dini dönüştürmenin yüksek din öğretimi ayağı olarak işlevselleştirilmek istenmiştir. Ancak bu işlevle hizmete sokulamadığı anlaşılınca kapatılma yoluna gidilmiştir (Okumuş 2013a).

Burada özellikle 28 Şubat Postmodern darbesinin İlahiyat Fakültelerine verdiği yönü üzerinde durmak faydalı olabilir. 28 Şubat 2007 tarihinde başlatılan askerî müdahalenin İmam-Hatip Liseleri, Kur’an Kursları ve İlahiyat Fakültelerine özgü yönleri oldu. Kur’an Kurslarına yaş sınırlaması getirildi; zorunlu eğitim 8 yıla çıkartılıp İmam-Hatip Liseleri 7 yıldan 4 yıla indirildi; İmam-Hatip ve diğer meslek lisesi mezunlarına üniversiteye girişte katsayı uygulaması getirildi. İlahiyat Fakültelerine ciddi müdahaleler oldu. 1997 yılının 28 Şubat’ında yapılan Postmodern askerî darbesi ve ara dönemine kadar İlahiyat Fakültelerinde öğrenciler, 1+4 yıl içinde pedagojik formasyon derslerini de alarak öğretmenliği hak edecek şekilde mezun oluyorlardı. Ancak bu ara dönemde bütün dinî kurum ve düzenlemelere müdahaleye paralel olarak İlahiyat Fakültelerine büyük bir operasyon başlatıldı. Önce İlahiyat Fakültelerine alınan öğrenci kontenjanları oldukça alt düzeylere çekildi (Büyük çoğunluğu 20, birkaç tanesi ise 30). Yüzüncü Yıl, Akdeniz, Eskişehir Osmangazi ve İnönü Üniversiteleri bünyesindeki İlahiyat Fakültelerine de öğrenci alımı olmadı. İlahiyat Meslek Yüksek Okullarına öğrenci alımı durduruldu. İlahiyat Fakültelerinin bir kısmının bünyesinde ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programları açıldı (1998-1999 öğretim yılından itibaren). Bu programlarda müfredat İlahiyat müfredatına göre oldukça hafifletilmişti ve ayrıca pedagojik formasyon söz konusuydu. Bu programların açılmasıyla İlahiyat Fakültelerindeki İlahiyat programlarından pedagojik formasyon dersleri kaldırıldı. Ayrıca hazırlık sınıfları da kaldırıldı. Böylece İlahiyat Fakültesi mezunları öğretmen olma hakkını kaybettiler. Fakat Liselerde ve İmam-Hatip Liselerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ile meslek dersleri öğretmeni olabilmek için Ankara Üniversitesi bünyesinde pedagojik formasyon derslerini içeren üç yarıyıl süreli bir tezsiz yüksek lisans programı açıldı. Ancak bu programa girmeyi hak kazananların sayısı çok düşük düzeyde idi. Aynı süreçte eşzamanlı olarak üniversitelere girişte katsayı uygulaması getirildi. Bu

uygulamaya göre İmam-Hatip Lisesi mezunlarının pratikte İlahiyat Fakültelerinden başka bir bölüme veya fakülteye girebilme şansı kalmamıştı.

28 Şubat Sonrasında İlahiyat Fakülteleri

Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte YÖK ve üniversiteler üzerinde 28 Şubat Postmodern darbesinin gücü ve etkisi zaman içinde azaldı. Ak Parti Hükümetleri zamanında, söz konusu darbenin verdiği zararları, oluşturduğu travmaları ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunuldu. Bu çerçevede YÖK tarafından İlahiyat Fakültelerine pedagojik formasyon konulmuş, ancak mahkemeye iptal edilmiştir. Ayrıca başlangıçta mahkemelerle çözümüne izin verilmese de zaman içinde katsayı sorunu çözülmüş, İmam-Hatip Lisesi ve diğer meslek lisesi mezunlarının diğer okullarla eşit düzeyde üniversite sınavlarına girme hakkı yeniden getirilmiştir. Zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılarak İmam-Hatip Liselerinin ortaokulla birlikte 4+4 şeklinde 8 yıla çıkması sağlanmıştır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programları tekrar İlahiyat Fakültelerinin bünyesine dahil edilmiştir. Ayrıca İlahiyatların müfredat programı yeniden düzenlenerek bazı Temel İslam Bilimleri bünyesindeki derslerin kredileri arttırılırken Felsefe ve Din Bilimleri bünyesindeki derslerin kredileri azaltılmıştır. Buna ek olarak bazı İlahiyat Fakültelerinde bazı anabilim dalları, özellikle de Felsefe ve Din Bilimleri bölümü bünyesindeki anabilim dalları, bilim dalı düzeyine indirilmiştir. Bunun dışında İlahiyat Fakültelerinin birçoğunda Hazırlık sınıfları açılması sağlanmış ve Hazırlıklı İlahiyatlarda derslerin 1/3’nün Arapça okutulması zorunluluğu getirilmiştir.

Bütün bunların dışında önemli iki gelişme olmuştur. Bunlardan biri, İlahiyat Fakültelerinin sayısının arttırılmasıdır. Bugün İlahiyat Fakültelerinin sayısı Türkiye çapında 90 civarındadır. Bunların çok az bir kısmı hariç tamamı devlet üniversiteleri bünyesindeki İlahiyat Fakültelerinin kurulmasına izin verilmesidir. Nitekim şimdi birkaç vakıf üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi mevcuttur.

Müdahalelerin Yıkıcı Sonuçları

Hangi sebeple olursa olsun İlahiyat Fakültelerine müdahalelerde bulunulmasının bir takım yıkıcı sonuçları olmuştur. Öncelikle din gibi hassas bir

konuda devletin zor durumlarda kalması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Bizzat devletin kendisinin resmen kurduğu dinî müesseselere ve İlahiyat Fakültelerine karşı farklı bir muamelede bulunması, oralarda çalışan ve bulunan vatandaşlarına olumsuz bir bakışla yaklaşması izahı güç bir durumdur. Elbette bu müdahaleler, İlahiyat Fakültelerinden “beklenen” ve “amaçlanan” hizmet veya işlevlerin gerçekleşmemesiyle doğrudan bağlantısı vardır. Müdahalelerle istenen şekle sokulmak istenmişlerdir. Tabii ki en önemli sonuçlardan biri, belki de en önemli sonuç, bu kurumlarla irtibatlı olan insanların, aslında halkın büyük bir çoğunluğunun hırpalanması, aşağılanması gibi bir fotoğrafın ortaya çıkmasıdır. Müdahalelerin getirdiği bir takım mağduriyetler, hak kayıp ve ihlalleri, eşitsizlikler, ayrımcılıklar, bazı insanlarda, özellikle İmam-Hatiplilerde ve İlahiyatlarda öğrencisiyle öğretmeni ve öğretim elemanı ile hemen herkeste büyük travmalara yol açmıştır. Bu travmaların bir kısmının kolayca tedavi edilebilmesi de mümkün olmamıştır. Gönüller kırılmıştır. Bu kırılan gönülleri tamir etmek o kadar kolay gözükmemektedir. Ayrıca müdahaleler, sağlıklı ve nitelikli yüksek din eğitiminin yapılmasını da engellemektedir. Nitekim 28 Şubat sürecinde bu çok bariz bir biçimde gözlenmiştir.

İlahiyat Fakültelerine yapılan 28 Şubat müdahalesinin yıkıcı sonuçlarından biri de, yukarıda belirtilen sonuçlarla da bağlantılı olarak Fakülte içinde dışında İlahiyat ve Din Kültürü ikileminin ve bu ikileme bağlı olarak her iki bölüm öğrencilerinin birbirlerine öteki olarak bakmaları gibi bir durumun ortaya çıkmasıdır. İlahiyat öğrencileri kendilerini dışlanmış, horlanmış, öğretmenliğe layık görülmemiş hissederken, Din Kültürü öğrencileri kendilerini öğretmenlik bölümü okudukları için daha iyi bir konumda hissedebilmişlerdir.

Bundan daha vahim bir durum, açıkçası Din Kültürü ders müfredatının çok zayıf olmasıdır. Öğrenciler ne Arapça, Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Kelam gibi temel İslam bilimleri alanlarında, ne de İslam Tarihi ve Felsefe alanlarında yeterli dersleri alamadıkları için oldukça donanımsız bir şekilde mezun olmuşlardır ve olmaya da devam etmektedirler.

İlahiyat öğrencilerinin normal öğretimleri boyunca pedagojik formasyon öğrenimi görmedikleri için öğretmen olmaları engellenmiştir. Mezun olduktan sonra çeşitli süreçlerden sonra bir kısım öğrencinin girebildiği pedagojik formasyon eği-

timinden sonra öğretmenlik hakkı elde etmeleri mümkün olmaktadır; ancak bu bir yıl daha eğitimlerinin uzaması anlamına gelmektedir. Şimdi hazırlık sınıfı olan İlahiyat Fakültelerini okuyan öğrencilere bir yıl daha eklerseniz, bir öğrenci, İlahiyat Fakültesinin İlahiyat bölümünden mezun olup öğretmen olmak isterse, toplam altı (6) yıl eğitim-öğretim görmüş olmaktadır. Bu durumun ne kadar sağlıksız olduğu, İlahiyat öğrencisine büyük haksızlık olduğu açıktır. Bu, eğitim-öğretimde fırsat ve imkan eşitliğine bütünüyle aykırıdır.

Müdahalenin bütün bunlardan daha kötü sonucu, söz konusu sorunlara ve travmalara bağlı olarak öğrencilerin hedef ve idealden yoksunlaşmaları, çözülme haline girmeleri, belirsizlik psikolojisine kapılmaları ve dolayısıyla sadece mezun olup gitmenin hesabını yapmalarıdır. Bu durum, öğrencilerin Fakültelerden olması gerektiği gibi yararlanmamalarını, yani kaliteli bir eğitime dahil olmamalarını doğurmaktadır ve bu durum, bugün hala devam etmektedir. Öğrenciler bu psikolojiyle sadece diplomayı alıp memur veya öğretmen olmanın hesabını yapmaktadırlar. Bu bağlamda denilebilir ki, İlahiyat Fakültelerinde 28 Şubat öncesi ve 28 Şubat sonrası ayrımı veya dönemlendirmesi yerinde olur. 28 Şubat sonrası İlahiyat Fakültelerinde öğrencilerin durumu bir tür yaşayan ölüleri ifade etmektedir.

İlahiyat Fakültelerinin Genel Problemleri

Bütün bu toplum mühendisliği yaklaşımlarıyla yapılan müdahaleler, dini salt meşrulaştırıcı işlevi temelinde bir anlamda destek gücü olarak siyasetin veya devletin hizmetine almaya yönelik düzenlemeler, bu müdahaleleri yapan elitist aktörlerin amaçladığı sonuçları doğurmuş mudur? Bu soruya olumlu cevap vermek zordur. Gerek diğer dinî kurumlara gerekse İlahiyat Fakültelerine yapılan müdahaleler, hassasiyet noktalarını daha da belirginleştirmiş ve kalıcı hale getirmiştir. Neden? Çünkü konumuzun sınırları içinde kalarak devam edersek, İlahiyat Fakültelerinin sosyolojik bir temeli vardır. İlahiyat Fakülteleri, bu toplumun yüksek din eğitimi-öğretimi düzeyinde eğitim-öğretim ihtiyacını karşılamaktadır. Bir ihtiyaca binaen bu fakülteler açılmış ve zaman içinde gelişerek bugünlere kadar gelmiştir. Son zamanlarda sayılarının artmasında da bu ihtiyacın yansımalarını görmek mümkündür. Çünkü toplum bu ihtiyacının karşılanmasını istemekte, başta siyaset olmak üzere ilgili ve yetkili kurum ve aktörler

de bu isteğe olumlu cevap vermektedirler. Hatta toplumun belli katmanları, İlahiyatları öyle sahiplenmektedirler ki, bu kurumlarda kendi istedikleri yerde durmadığını düşündüğü araştırmacı ve öğretim elemanlarıyla kendi aralarına mesafe koymaktadırlar.

Siyasal ve sosyolojik planda mevcut duruma dair belirtilen bu hususların yanında bugün İlahiyat Fakültelerinin çok ciddi problemlerinin bulunduğu söylenebilir. Fakültelerdeki eğitim-öğretimin istenilen kalitede olması, toplumun karşısına İslamî ilimler açısından, tefekkür bakımından, entelektüel yönden donanımlı, sorunlara ve sorulara cevap verebilecek nitelikte öğrenci mezun edebilecek noktaya gelmesi, bu sorunların çözülmesine bağlıdır. Burada bunlardan bir kısmı üzerinde durmaya çalışılacaktır.

Öncelikle İlahiyat Fakültelerindeki Din Kültürü Öğretmenliği bölümleri, müfredat yönünden oldukça zayıftır. Bu bölümlerde Kur’an, Arapça, Tefsir, Hadis, Tasavvuf, Kelam, İslam Tarihi, İslam Felsefesi, Din bilimleri alanlarında çok yetersiz bir müfredat söz konusudur. Din eğitimi gibi çok hassas bir alanda öğretmenlik yapacak veya uzmanlık yapacak insanların İslamî ilimler açısından ve genel olarak entelektüel bakımdan zayıf yetişmelerinin çok ciddi olumsuz sonuçları olacaktır ve olmaktadır da. Ayrıca bu durum yukarıda belirtildiği gibi Fakülte içinde ikilik oluşturmaktadır.

Diğer bir ciddi sorun, daha önce işaret edildiği gibi Din Kültürü bölümleri haricindeki İlahiyat öğrencilerinin hazırlık okumuşlarsa eğer, öğretmen olabilmek için en az beş (5) yıl kadar okumaları gerekmektedir. Bunun ne kadar sağlıksızlık, öğrenciye ağır bir yük ve toplumun imkanlarının kötüye kullanılması demek olduğu ortadadır. Dünyada lisans eğitim-öğretim süreleri kısaltılmaya çalışılırken, hatta Tıp Fakültelerinin bazı alanlarının süresi düşürülmeye çalışılırken İlahiyat Fakültelerinde altı yıllık bir eğitim-öğretim her şeyden önce bir haksızlıktır.

Bu soruna bağlı olan bir sorun da İlahiyatlarda pedagojik formasyon eğitiminin normal öğrenim süreleri içinde verilmemesidir. Bu İlahiyatlar için büyük bir problemdir. 28 Şubat öncesi böyle bir sorun yoktu.

İlahiyat Fakülteler bağlamında önemli problemlerden biri de, örgün eğitim-öğretimin yanında İlahiyat ön-lisans ve İlitamların (İlahiyat Lisans Tamamlama) varlığıdır. İlahiyat ön-lisans ve İlitam

gibi açıköğretim okuyarak mezun olanların, örgün İlahiyatların ön-lisansı ve lisansından mezun olanlarla aynı haklara sahip olmalarının izahı yoktur. Bir defa din eğitimi, tıp eğitimi gibi uygulamalıdır ve açıköğretimle din eğitimi yapmak, “yarım doktor candan, yarım hoca dinden eder” durumunu ortaya çıkarır. Açıköğretimde ön-lisans ve İlitamın Kur’an ve Arapça açısından çok çok zayıf bir müfredatı olduğu bilinmektedir. Kaldı ki diğer İslamî ilimler alanlarında da yüzyüze eğitimin ne kadar önemli olduğu da bilinmektedir.

İlahiyatlarda diğer önemli bir sorun da, din bilimlerinin müfredattaki konularının ders saatleri açısından zayıf olmasıdır.

Bütün bunların yanında belki de İlahiyatların en büyük sorunu denilebilecek bir sorun, 28 Şubat müdahalesinin sonucu olarak ortaya çıkan ve hala devam eden hedefsizlik, idealizm yoksunluğu ve motivasyonsuzluk sorunudur. İlahiyat öğrencileri bu sorundan dolayı kendilerinden istenen donanım ve performansla bir türlü buluşmamaktadırlar.

Sorunların Çözümüne Dair Öneriler

İlahiyat Fakültelerinin sorunları elbette yukarıda belirtilenlerden ibaret değildir. Fakat önemli ve somut olanları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şimdi bu sorunların çözümüne dair getirilebilecek bazı önerileri ortaya koymaya çalışalım:

1.İlahiyat Fakültelerinden, Eğitim Fakültelerinde de olmamak üzere Din Kültürü Öğretmenliği bölümlerinin ivedilikle kaldırılması önerilebilir. Çünkü bu bölümler, bu haliyle din eğitimi ve öğretiler alanında öğretmen yetiştirecek teçhizattan yoksundurlar. Bu 28 Şubat ürününün derhal kaldırılması İlahiyat Fakültelerinin hayrına olacaktır.

2.İlahiyat Fakülteleri önceden olduğu gibi ana-bilim dalları temelinde yapılandırılmış bir Fakülte olarak öğrencilere eğitim-öğretim süreleri içinde pedagojik formasyon derslerinin verildiği fakülteler haline getirilmelidir. İlahiyat öğrencisi altı yıla mahkum edilmemelidir.

3.İlahiyat Fakültelerinde özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışacaklar için veya ihtiyaç olan başka alanlara yönelecekler için farklı bir bölüm yapılması olamazsa, bunun çok iyi düşünülmesi, planlanması şarttır. Bu bölümler, konu paydaş kurumlarla birlikte enine boyuna ele alındıktan sonra isteyen uygun Fakültelerde açılabilir.

Ancak bütün bu bölümler veya açılan bölümler, İlahiyat’ın bütünlüğünü bozmamalıdır.

4.Eğer İlahiyat fakültesiyle ilgili bir takım değişiklikler veya yeniden yapılanmalar ortaya konulacaksa, bunun öncelikle bilimsel bir temelde olması ve İlahiyat Fakültesi öğretim elemanlarının ve öğrenci temsilcilerinin görüşleri esas alınarak yapılması şarttır. İlahiyat Fakültelerinin görüşlerine bakılmaksızın bir takım oldu bittilerle merkezden bazı tasarruflarda bulunmak ve İlahiyatların kaderiyle oynayacak kararlar almak, etik, siyasal, toplumsal ve bilimsel açılardan çok ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Mevcut İlahiyat fakülteleri elbette ideal yapılanmalara sahip değildir; ancak müfredat açısından yabana atılmayacak bir zenginlik, çeşitlilik ve kaliteye sahiptirler. Yukarıda belirtilen sorunlar çerçevesinde işaret edildiği gibi bu kurumların kendi hallerine bırakılmaması, maalesef özellikle moral motivasyon yönünden olumsuzluklar ve dolayısıyla akademik sorunlar getirmektedir. O nedenle yeniden yapılandırma olacaksa, bunun çok iyi düşünülmesi, planlanması ve istişarelerle bilimsel temelde yapılması elzemdir.

5.Açıköğretim İlahiyat ön-lisans ve İlitamların (İlahiyat Lisans Tamamlama) varlığı devam ettirilecekse, -ki ettirilebilir-, o takdirde buralardan mezun olanlar, öğretmenlik, lisansüstü eğitim ve Diyanet bünyesinde çalışma haklarından yararlanabilmek için ek eğitime tabi tutulmalıdır. Böylece bu öğrenciler, eğitim-öğretim eksiklerini giderebilirler ve örgün eğitim-öğretim düzeyine erişmiş olurlar. Eğer bu yapılmayacaksa, o takdirde de bu okulların kaldırılması önerilir. İşaret edildiği gibi İlahiyat eğitimi, çok hayati bir eğitimidir. Eğitim verecek pozisyona sahip olacak kimselerin ciddi bir eğitimden geçmeleri şarttır.

6.İlahiyatlarda okutulan din bilimlerinin tekrar dörder saate çıkarılması önerilebilir. Bu bilim dalları, temel İslam bilimlerini destekleyen ve öğrencinin akademik yönünü geliştiren dersler içermektedir. Dolayısıyla Din Psikolojisi, Din Eğitimi ve Din Sosyolojisinin ders saatlerinin dörde çıkarılması faydalı olacaktır.

7. Hiç şüphesiz kısa bir süre önce denendiği gibi İlahiyatlarda felsefe derslerine, kelim derslerine, din bilimlerine merkezden müdahalelerde bulunularak o derslerin saatlerinin çok düşük noktalara çekilmesi biçimindeki tutum ve davranış yanlışlığına tekrar düşülmemelidir. Bu konuda çokça yazıldığı için burada yeniden konuyu tartışmaya

ihtiyaç yoktur. Ancak işaret edilmelidir ki, “İlahiyatın içeriğinin ne olması gerektiği sorusu veya sorunu, sizin İslam’a, bütün bir İslâm medeniyetine nasıl baktığınızla, onu nasıl tanımladığınızla ilgilidir. Bu son yapılan değişiklik çalışmasının temel sorunu burada yatmaktadır. Yüksek din eğitiminin içeriğini sadece cami hizmeti ve ibadet alanıyla sınırlandırmak isterseniz dinî olanı dar bir alana hasretmiş olursunuz. Halbuki İslam bu ayrımı kabul etmez. Batı’da Hıristiyanlığın Kiliseyle sınırlandırılması tecrübesini İslâm’dan beklemek mümkün değildir. İslâm bilimlerini salt tefsir, hadis, fıkıh ve kelama indirgemek büyük bir yanlışlıktır. Bu geleneksel İslâm bilgi teorileri ve bilimler tasnifiyle de bağdaşmaz. İslâm’ın özünde din ve dünya ayrımı yapılmaz. Ahireti kazanmak için dünyayı da kazanmalısınız. Müslümanın bilinci bütün yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekileceğini bilmesi ile şekillenir. Bir Müslüman namaz adabına dikkat ettiği kadar, yeterince coğrafya, astronomi ve matematik bilgisine de sahip olabilmeli ki kiblesini ve namaz vaktini doğru tespit edebilsin. Bu bilgileri de doğru üretebilmek için ayrıca bilgi üretme yollarına, başka bir ifadeyle epistemolojiye ve bilgi üretme yöntemlerine dair bilgi ve teorileri de öğrenmeli ve geliştirmelidir. Buradan bakıldığında bir anda tüm beşeri bilimler İslam dini ile ilgili bilim alanı olan İlahiyatın kapsamına girer ve hepsi bu anlamıyla dini bilimdir. Esasen, namaz kılmaya dair bilgiler ile -ki biz bunları öncelikle Allah’ın kelimindeki ayetlerinden öğreniriz. Ama diğer bilgileri, duyu organlarımızla ve yine Allah’ın bize nimeti olan ve bizi diğer canlılardan ayıran akıl nimeti ile afaktaki ayetlerinden öğreniriz- bütün bir kainata bizi Allah’a götüren ayetleri olarak bakarız. Başka türlü bir bakış ise aslında son derecede parçalanmış, hatta başka bir deyişle seküler bir zihin içeriğinin sonucu olabilir. Allah’ın afak ve enfüste-ki ve Kitabındaki ayetlerini birbirinden ayıramayız. Maalesef üzülererek belirtmek isterim ki İslâm’ı böyle parçalanmış bir zihin ve bilinçle tanımlayan bir Müslüman aslında derin bir sekülerleşme etkisindedir. Dini bilgi bu yüzden sadece tefsir, hadis ve fıkha indirgenemez. Yine maalesef, böyle bir zihin modernitenin Hıristiyanlık içindeki bir kırılma ile oluşturduğu ve dini sadece dini kaynakların metinlerine indirgeyen Protestanlık ile de çok yakın bir zihindir ve bu anlayışın modern dönemde İslâm’daki yorumu olan neo-selefilik ile hemen hemen denk düşer.” (Görmez 2013)

8.Daha önce belirtildiği gibi öğrencilerde 28 Şubat müdahalesinin sonucu olarak ortaya çıkan

hedersizlik, idealizm yoksunluğu ve motivasyonsuzluk sorununun çeşitli tedbirlerle, faaliyetlerle çözülmesi şarttır. Şimdi İlahiyat Fakültelerinin en büyük sorunu belki de budur. Bu sorunun çözümünü İlahiyatlardaki eğitimin kalitesini oldukça yüksek düzeylere çıkaracaktır.

9. Bütün işaret edilen ve edilmeyen sorunlar ortaya koymaktadır ki, İlahiyatlarda uzun vadeli bir yapılanmaya ihtiyaç vardır. Yeniden yapılanmak, sadece Türkiye için değil, bütün İslam coğrafyası için, sadece bugünümüz için değil, geleceğimiz için gereklidir. “Türkiye de dâhil bütün İslâm dünyasının yüksek din eğitimi veren müesseselerini, bilim adamı, İslâm âlimi yetiştiren mekanizmalarını, program ve müfredatlarını yeniden gözden geçirme mecburiyeti vardır. Ezher, Medine İslâm Üniversitesi, Pakistan Uluslararası İslâm Üniversitesi, Malezya İslâm Üniversitesi ve İran Mustafa Üniversitesi gibi bütün dünyadan öğrenci alan uluslararası eğitim kurumları, İslâm ülkelerinde hemen hemen her üniversite bünyesinde bulunan Şeriat Fakülteleri gibi fakültelerin hem geçmiş müktesebatı gelecek nesillere güncelleyerek aktarmada, hem çağın meydan okumalarına cevap vermede, hem de bugünü imar etmede, geleceği inşa etmede yetersiz kaldıklarını tespit etmek için İslâm coğrafyasında yaşanan krizlerde İslâm bilginlerinin içine düştüğü acıklı durumu görmek yeterlidir. Genel olarak yüksek din eğitimi özelde İlahiyat Fakülteleri meselesi sadece bugünü ve ülkemizi ilgilendiren bir konu değildir. Bu geleceğimizi ve bütün bir İslâm coğrafyasını ilgilendirmektedir. Zira bugün İslâm dünyası büyük bunalımlar yaşamaktadır. Bu bunalımların temeli en az 200 yıllık geçmişi olan bir yön ve istikamet kaybetme meselesidir. Bu yön ve istikamet yeniden ancak bilim, hikmet ve akılla bulunabilir. Fakültelerin isimlerini değiştirerek biz bu yön ve istikameti bulamayız. Derslerin sayısını azaltarak veya çoğaltarak biz yön ve istikameti bulamayız.” (Görmez 2013).

Sonuç

İlahiyat Fakültelerinin tarihsel serüveni ve mevcut durumu ele alınan ve bu durum üzerinden var olan sorunlara odaklanılıp bu sorunlara bir takım çözüm önerileri getirme denemesi yapılan bu makalede, kısaca İlahiyat Fakültelerinde var olan sorunların yeni bir bakış açısıyla ve ciddiyetle çözüme kavuşturulması için İlahiyat Fakülteleri öğretim elemanları ve öğrencilerinin yaklaşımları temelinde çalışmalar yapılması gerektiği sonucu-

na varılmıştır. Bugün İlahiyat Fakültelerinin en büyük sorununun kalite sorunu olduğunu söylemek mümkündür. İlahiyatlar, nasıl bir eğitim verirler, nasıl bir donanıma sahip olurlar da bütün insanî-dinî problemlere cevap üretebilen mezunlar verebilir? Bu sorun, çok temelli bir sorundur. İlahiyat Fakültelerinin eğitim-öğretim açısından kaliteli olması, sadece Türkiye için değil, bütün bir İslam dünyası için çok önemlidir. Bu kaliteyi yakalamak için de öncelikle yukarıda belirtilen sorunların, getirilen ve getirilebilecek olan önerilerle çözüme kavuşturulması şarttır.

Kaynakça

- Aktay, Yasin (1999). *Türk Dininin Sosyolojik İmkanı*. İstanbul: İletişim.
- Arslan, Ali (2007). “Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi’nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 5 (13), ss. 9-36.
- Ay, M. Emin (2000). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öğretim Elemanlarından Beklentileri. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi Semineri*, İstanbul.
- Ayhan, Halis (1999). İlahiyat Fakültesi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 6, ss. 255-268.
- Ayhan, Halis (2004). *Türkiye’de Din Eğitimi*. 2. bs. İstanbul: Dem.
- Bardakoğlu, Ali (2001). İlahiyatçıların Din Söylemi. *İslâmiyât*. 4/4, Ekim-Aralık.
- Berger, Peter L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. Çev., Ali Coşkun. İstanbul: İnsan.
- Fırat, Erdoğan (1989). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Problem Olarak Değerlendirdikleri Eğitimleriyle İlgili Konular. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, İzmir.
- Görmez, Mehmet (2013). “İlahiyat Müfredatına Dair”. <http://www.diyabet.gov.tr/tr/icerik/diyabet-isleri-baskani-gormez%E2%80%99den-ilahiyat-mufredatina-dair-onemli-aciklamalar/8277>, 18.12.2013
- Kaymakcan, Recep (2006). Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler. *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl: 10, Sayı: 27, ss. 21-36.
- Köylü, Mustafa (2004). “Çağdaş Bir Eğitim Yaklaşımı Olarak Aktif Eğitim Modeli (İlahiyat Fakültesi Örneği)”. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler*, 16-17 Ekim 2003. SDÜ İlahiyat Fak. Yay., Isparta 2004, ss. 27-45.
- Luckmann, Thomas (1972). *The Invisible Religion*. 2. bs. New York: The Macmillan Company.
- Mcguire, Meredith B. (1987). *Religion: The Social Context*. 2. bs. California: Wads Wordth Publishing Company.
- Okumuş, Ejder (2013a). “Din-Devlet İlişkileri Bağlamında İlahiyat Fakülteleri” *Eğitime Bakış Dergisi*. Yıl: 9, Sayı: 26, ss. 48-56.
- Okumuş, Ejder (2013b). “Din ve Siyaset”. *Din Sosyolojisi* (Ed. M. Bayyığıt). Konya: Palet.
- Okumuş, Ejder (2007). “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Problemleri –Dicle Üniversitesi Örneği-”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 5 (13), ss. 59-94.
- Okumuş, Ejder (2003). *Meşrûiyet Ekseninde Din ve Devlet*. İstanbul: Pınar.
- Okumuş, Ejder (1999). *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İstanbul: İnsan.
- Subaşı, Necdet (2003). *Öteki Türkiye’de Din ve Modernleşme*. Ankara: Vadi.

İlâhiyat - Felsefe İlişkisi

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türk Felsefe Derneği Başkan Yardımcısı

İlâhiyat kelimesinin lügat anlamı “Allah’ın Zâtı ve sıfatlarıyla ilgili konulardan bahseden ilimdir.”¹ İlâhiyat ilmi, Fransızcasıyla **théologie**, **métaphisiqu** demektir.²

İbn Sina (980-1037), “felsefe ve bilimler ansiklopedisi kabul edilen **Kitâbu’ş-Şifâ** isimli külliyyatının”³ son bölümüne **ilâhiyat** ismini vermiştir. Aristoteles (M.Ö.384-322)’ten mülhem olarak teorik ilimleri üç kısma ayıran İbn Sina şöyle diyor: “Teorik ilimler üçe ayrılır: Doğa (fizik), matematik ve metafizik (ilâhiyat) ilmi. Doğa (fizik) ilminin konusu, hareketli ve durağan olması yönünden cisimlerdir. (...) Matematiğin konusu, ya bizzat maddeden soyut niceliktir ya da nicelikli şeydir. (...) Metafizik (ilâhiyat) ise hem varlıkta hem de tanımda maddeden ayrı şeyleri inceler. (...) Metafizik (ilâhiyat), fiziksel ve metafiziksel varlığın ve bu iki varlıkla ilişkili şeylerin ilk sebeplerinin, sebeplerinin sebebinin ve ilkelerinin ilkesinin -ki O Yüce Tanrı’dır – incelendiği ilimdir.”⁴

İbn Sina’ya göre Allah’ın varlığının metafizikten (ilahiyattan) başka bir ilimde sorun olması mümkün değildir. Zamanındaki felsefi ilimleri ahlâk, siyaset, matematik, doğa ilmi ve mantık olarak tasnif eden düşünürümüz bu ilimlerin hiçbirinde Allah’ın varlığının ispatının incelenemeyeceğini iddia etmektedir.⁵

Bu kısa bilgilerden sonra, “ilâhiyat” kelimesinin İslâmî ilimleri öğretmeye çalışan fakültelere isim olarak verilmesinin son derece uygun olduğunu

düşünüyorum. İslâm dinin dışındaki dinleri konu edinen fakültelere ise, “teoloji fakültesi” isminin verilmesinin yerinde olacağı görüşümdedir. Çünkü **ilâhiyat** kelimesinin muhtevası ile **teoloji** kelimesinin muhtevası örtüşmemektedir. Tevhit ve tenzihi kabul edip bu esaslar üzerine uğraşan her fakülte **ilâhiyat** ismine layık iken, tevhit ve tenzihi esas almayan dinleri konu edinen fakültelere de teoloji isminin verilmesi uygun görünmektedir. Buradan hareketle, İslâm dinine inanmış ve İslâm İlahiyatı ile uğraşanlara **ilahiyatçı**, diğer dinlerle uğraşan, o dine inanmış ilim adamlarına da **teolog** ismi verilmelidir. Muhteva esas alındığı zaman tasavvufa mistisizm, sufiye de mistik denmemelidir.

Kelimelerin muhtevaları açık olarak farklılık arz ettiği için İlâhiyat Fakültelerinin isim değiştirerek “İslâmî İlimler Fakültesi” denilmesi hiçte uygun görünmemektedir. Eğitim sistemimizde, “İlâhiyat Fakültesi” ismi ilkin, 7 Ekim 1925 tarihli Darülfünun Talimat namesinde yer almıştır. Bu Fakültede okutulan dersler şöyle sıralanabilir: Tefsir, Fıkıh Tarihi, Hadis, İçtimaiyat, Ahlâk, İslâm Dini Tarihi, Tasavvuf Tarihi, **Felsefe Tarihi**, İslâm Edebiyatı, Türk Tarihi, Hâlihazırda İslâm Mezhepleri, Akvam-ı İslâmiye Etnografyası, Türk Tarih-i Dinîsi, Tarih-i Eryan.

İstanbul Darülfünun’u 31 Mayıs 1933’te çıkarılan bir kanunla kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. İlâhiyat Fakültesi ise, ortaöğretim kurumlarından din derslerinin kaldırılması, Diyanet işleri teşkilatında kadro bulunmayışı nedeniyle kapatılmıştır, yerine öğrencisi olmayan İslâm Tetkikleri Enstitüsü açılmıştır.

4 Haziran 1949 tarih ve 5424 sayılı kanunla Ankara Üniversitesine bağlı İlâhiyat Fakültesi kurulmuş, Fakülte 21 Kasım 1949’da öğretime başla-

1. Müncid, Beyrut 1908, s.16.

2. Vocabulaire Arabe-Français, Beyrouth, 1888, s.9.

3. İbn Sina Sofistik Deliller, çev.Ömer Türker, İst. 2006, s.VII.

4. İbn Sina, Metafizik I, çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker, İst. 2004, s.2.

5. A.g.e., s.4.

mıştır. Bu yeni İlahiyat Fakültesinin ilk yıllarındaki ders programı ise şöyledir: İslâm Dini Esasları, Tefsir, Hadis, İslâm Hukuku, Kelâm ve Mezhepler Tarihi, **Antik Felsefe Tarihi**, **Modern Felsefe Tarihi**, **Sistemik Felsefe**, **İslâm Felsefesi**, Dinler Tarihi, Arapça, Farsça, İslâm Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, İslâm Sanatlar Tarihi, Klasik Dinî Türkçe Metinler, Pedagoji.

İslâmî ilimlerle uğraşan diğer müesseselerin tarihi gelişimi ise şöyle ifade edilebilir: Milli Eğitim Bakanlığı Müdürlük komisyonunun, 17 Kasım 1959 gün ve 575 sayılı kararı ile İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü açıldı. 1962'de Konya, 1965'te Kayseri, 1966'da İzmir, 1969'da Erzurum, 1975'te Bursa, 1976'da Samsun İslâm Enstitüleri açıldı. 1971'de, Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı beş yıl süreli İslâmî İlimler Fakültesi açıldı. 20 Temmuz 1982 tarih ve 41 sayılı kanun hükmünde kararname ile tüm İslâm Enstitüleri, **İlahiyat Fakültelerine** dönüştürülerek bu oldukları illerin üniversitelerine bağlandı. Sadece beş İlahiyat Fakültesi bünyesinde yer alan **İlahiyat Meslek Yüksek Okulları**, 1998-1999 öğretim yılından itibaren öğrenci almaya başlamıştır.⁶

Birinci ve ikinci olarak kurulan İlahiyat Fakültelerinin programlarında yer alan **Felsefe Tarihi** dersi, sonradan kurulan ve 1982'de de İlahiyat Fakültesine dönüştürülen bütün öğretim kurumlarının programlarında da yer almıştır. İlahiyat Fakültelerinin kuruluşundan (1925) beri, 88 yıldır tedris edilen **Felsefe Tarihi**'nin tedrisattan kaldırılması, bir bakıma **felsefenin** bütünüyle tedrisattan kaldırılması demek olacaktır. Beşeri bilimlerin temeli daima felsefe tarihi ile ilişkilidir. **Felsefe Tarihi**, İslâm Felsefesi'nin, Din Felsefesi'nin, Antik Felsefenin, Orta Çağ Felsefesi'nin, Modern Felsefe'nin, Çağdaş Felsefe'nin, Sistemik Felsefe'nin, Bilim Felsefesi'nin, Siyaset Felsefesi'nin tamamının kaynağını teşkil eder.

Felsefe, bilginin niteliği, kaynağı, elemanları üzerinde durur; bilimlerin sınıflandırılmasıyla, düşünceler arasındaki bağların ilkeleriyle de uğraşır.

6. TDV. İslâm Ansiklopedisi, cilt 22, İst. 2000, s.70-71.

Bilimler var olan şeyleri parçalara ayırarak incelerken felsefe bunların bütünü üzerinde durur. İnsanlık tarihinin gidişini yöneten ilkeleri ve onların rollerini ancak felsefe inceler. Dilin varlık niteliğini, varlık dünyası ile bağına inceleyen yine felsefedir. Devletin nasıl olması gerektiğini, hak ve adaletin gerçekleşmesini sağlayan yasaların diğer ahlâk değerleriyle ilişkisini, yasaların belirlediği hürriyetle ahlâki hürriyet arasındaki bağına varlığını da felsefe inceler. İnsanla aşkın varlık arasındaki bağına nasıl bir bağ olduğunu felsefe araştırır. Ölümün ne olduğunu, hayatın bir anlama sahip olup olmadığını, ruh-beden ilişkisini de felsefe konu edinir.⁷ Böyle bir bilimden kaçınmak, çağdaş eğitim anlayışına uygun düşer mi?

Kâtip Çelebi (1609-1657)'nin şu görüşleri, felsefenin kültürümüzdeki yerini tespit bakımından çok önem arz etmektedir: "Bu asırlarda kişinin şerefi, **akli** ve **nakli** ilimlerde elde ettiği bilgiler ve bu sahadaki tahsilinin miktarı ile orantılı idi. **Hikmet** ve **Şeriatı** birleştiren âlimlerin so-

nuncusu Kınalızâde'dir. Gerileme devri başlayınca bazı müftülerin, felsefeyi tedrisattan kaldırıp onun yerine **Hidâye** ve **Ekmel** derslerini koymaları sebebiyle ilimlerin rüzgârı durdu. İlimler bütünüyle yok oldu."⁸

Elmalılı M.Hamdi YAZIR (1877-1942)'a göre batı âlemi, "bizim din ve Kur'an ilimlerimize varınca ya kadar en mühim kitaplarımızı tercüme ederek kendi malumatlarına ilave ederken ve Şarâni'nin (Mizan-ı Kübra)sını bile o yolda mütalaa ile İslâm usulünü tahrif edecek neticeler çıkarmaya çalışırken, biz niçin onların ilim ganimetlerinden mahrumiyet içinde kalalım. (...) Kur'an'ı tercüme edip okuyan ve İslâm'a karşı bununla da silahlanan Frenkler Müslüman olmuyorsa, onların felsefelerini okuyup anlayacak ve kendilerine karşı bununla da silahlanacak Müslüman niçin Frenk oluversin?"⁹

7. Mengüşoğlu, Felsefeye Giriş, İst. 1983, s.17-24.

8. Kâtip Çelebi, Keşf-üz Zünun, cilt I, İst. 1971, s. 680.

9. Paul Janet – Gabriel Séailles, Metalip ve Mezahip, çev. Elmalılı M.Hamdi YAZIR, İst. 1978, s.XXX.

Bizi Avrupa içinde eritip kaynatmaya çalışmak bir dalâlet ve fakat Avrupa'yı bizim içimizde eritip kaynatmaya çalışmak bilakis bir vecibedir.¹⁰(...)

Muhtelif fenlerin (bilimlerin) içtimaî kıymetlerini (değerini) verebilecek şey felsefî içtihatdır. Felsefî içtihadın dinî içtihat ile mutlak tesanüdü (dayanışması) de umumî hayatın nizam ve ahenğini temin eder. Asıl içtima nefis ise bu ahenk ile payidar olur.¹¹

Yukarıda aktarılmaya çalışılan bilgiler, felsefenin, İlahiyat Fakültelerinde kaldırılmasının değil artırılmasının gerektiğini ortaya koymaktadır.

Felsefe-din ilişkilerine baktığımız zaman, felsefenin Hz. Âdem Aleyhisselâmla başladığını görürüz. Çünkü felsefenin beşiği insan zihnidir. İlk insan Hz. Âdem Aleyhisselâmdir. Öyle ise felsefe Peygamberle başlar. O zaman gerçek felsefe hak dine ulaştırır, Hak din daima gerçek felsefeyi emreder. Kur'an-ı Kerime baktığımız zaman; Cenab-ı Allah bir ayetinde şöyle buyuruyor: "Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat."¹² Bu duadan başka diğer ayetlerde şu hükümler belirtiliyor: "Allah hikmeti dilediğine verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar."¹³ "İnsanları Rabbinin yoluna hikmet ile ve güzel sözlerle davet et."¹⁴ "Allah ona Kitabı, Hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretti."¹⁵ Bu ayet-i Kerime hikmetin büyük kitaplar arasında zikredilişi düşünülmeye gereken çok önemli hususlardan biridir. Diğer bir Ayet-i Kerime'de "Allah üzerinizdeki nimetini, Kitap ve hikmet indirerek onunla sizleri irşad etmekte olduğunu hatırdan çıkarmayın."¹⁶ Andolsun ki Biz, Lokman'a "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendine eder, kim de nankörlük ederse şüphesiz ki Allah, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır. Yegane hamde layık olan O'dur."¹⁷

Peygamber Efendimizin düşünmeye ve hikmete verdiği önem bazı hadis-i şeriflerinde şöyle ifade edilmektedir: "Bir saat düşünmek, bir yıl ibadet etmekten – diğer bir ifadeyle – 60 yıl ibadetten hayırlıdır."¹⁸ "Hikmetli söz müminin yitiği (gibi) dir. Onu her nerede bulursa almaya en çok o hak sahibidir."¹⁹ Başka bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: "İki hasletten başkasına haset olunmaz. Bunlar da Allah'ın kendine bir mal verip de o malı hak yolunda tüketmeye muktedir kıldığı kimse, diğeri de Allah'ın kendine hikmet verdiği o da bu hikmetle hükmeder ve onu başkalarına öğretir olan kimsedir."²⁰

Ayetlerde ve hadislerde geçen "hikmet" kelimesi daima gerçek felsefeye tekabül eder. Ancak maneviyattan nasibini alamamış kimi filozofların "hikmet" kelimesine kendince bir anlam yüklenmesi, düzeltilmesi gereken bir durum arz etmektedir. Gerçek imandan yoksun bazı kimselerin nihilizm, ateizm, pragmatizm, agnostisizm, materyalizm ve absürdite sistemlerine gömülüp kalmaları felsefenin değil filozofun hatasıdır. Felsefenin değil, filozofun dinli ve dinsizi olur.

Önemini belirtmeye çalıştığımız felsefenin bazı tanımlarını vererek yazımızı devam ettirmenin uygun olacağını düşünüyorum. Kelime anlamıyla felsefe: "Hikmet sevgisi"dir. Felsefe, Aristoteles (M.Ö. 384-322)'in dediği gibi varlık olmak bakımından varlık ilmi, yani metafiziktir.²¹ Felsefenin en yüksek kısmı ontolojidir. Onunda konusu Mutlak Ruh yani Tanrı'dan başka bir şey değildir.²² İsmail Fennî (1855-1946)'ye göre de asıl felsefe, tam anlamıyla felsefe metafiziktir.²³ Başka bir ifadeyle felsefe: Varlık, bilgi, değer üzerinde rasyonel, objektif, şümül- lü ve tutarlı düşünmektir.

Filozof, kelime anlamı ile hikmeti seven kimse demektir. Filozof, nedenleri, özellikle olayların (choses) son nedenlerini araştıran kimsedir.²⁴ Mehmet İzzet'in tanımıyla filozof: "Kitaplarını kendisi için yazan, yani ruhu ile kitapları arasında ayrılık olmayan, yazarken kılığını değiştirip sahneye alkış toplamaya çıkan aktöre benzemeyen,

18. Aclünî, Keşfü'l-Hafa ve Müzilu'l-İlbas, Amma İstehera Minel-Ehadis Alâ Elsinetinnas, cilt I, Beyrut 1351, s.310.

19. Sünen-i İbn Mace, çev. Haydar Hatipoğlu, cilt 10, İst. Tarihsiz, s.443. Sünen-i Tirmizi, çev. Osman Mollaahmetoğlu, cilt 4, İst. Tarihsiz, s.425.

20. Sahih-i Buhari ve Tercümesi, çev. Mehmet Sofuoğlu, cilt 15, İst. 1989, s.6993.

21. André Lalande, Vocabulaire Technique et Critique de La Philosophie, Paris 1980, s.774.

22. A.g.e., s.776.

23. İsmail Fennî, Lügatçe-i Felsefe, İst. 1341, s.516.

24. Paul Foulquié, Dictionnaire de la Langue Philosophique, Paris 1992, s.540.

10. A.g.e., s.XXXI.

11. A.g.e., s.XXXIV.

12. Kur'an 26/Şura 83.

13. Kur'an 2/Bakara 269. Elmalılı Hamdi YAZIR, Hak Dini Kur'an Dili, Doç.Dr. İsmail KARAÇAM ve arkadaşları, cilt 2, İst. Tarihsiz, s.204.

14. Kur'an 16/Nahl 125.

15. Kur'an 3/Al-i İmran 48.

16. Kur'an 2/Bakara 231. Mehmet Akif Ersoy, Kur'an Meali, İst. 2012, s.36.

17. Kur'an 31/Lokman 12.

eserine hüviyetinin en samimi parçalarını soka-bilen adamdır.”²⁵ Gerçek filozof, felsefenin içinde erimeyip, felsefeyi kendi içinde eriten kimsedir. Felsefe yapmaksa: “olayların (choses) nedenlerini ve bilhassa derin nedenlerini araştırmaktır; genel düşünceler yapmaktır.”²⁶

İskenderiyeli Clemens (150-205)'e göre “felsefenin gayesi Hikmeti hazırlamaktır. Nitekim felsefe, ilâhî ve beşerî şeylerin ve nedenlerinin bilimi olan hikmetin uygulanmasından başka bir şey değildir. Demek ki tıpkı felsefenin kendisinden önce gelen bilimlerin efendisi olduğu gibi Hikmet de felsefenin efendisidir. (...) Felsefe hakikatin arayışı ve doğanın incelenmesidir. Hakikat hakkında Tanrı şöyle buyurmuş: **Ben Hakikatim.**”²⁷ Buradan çıkan sonuca göre gerçek felsefenin amacı Tanrı'ya araştırmaktır.

İmparator Constantinus (280-337) tarafından 316'da oğlunun eğitimi ile görevlendirilen Lactantius (260-325), din ve hikmet hususunda şu görüşleri ileri sürüyor: “Paganlar hikmetsizlikten dolayı sahte dinleri veya dinsizlikten dolayı sahte hikmetleri kabul etmişlerdir, bunun tek çaresi ise hem gerçek dine hem de gerçek felsefeye açılan tek tanrıcılığı kabul etmektir.”²⁸

Lactantius, felsefesindeki doğru yanlış ayrımını yapabilmeyi de şöyle ifade ediyor: “Tanrı'nın vahiyle indirdiği hakikati bilmeyen hiçbir kimse felsefî sistemlerdeki doğruları yanlışlardan ayıramaz. Doğru felsefe, iman temelleri üzerine kurulmuş eklektik bir felsefedir. Nasıl bir şeyi yapan onu gerektiği gibi bilirse her şeyi yaratan Tanrı da her şeyi daha iyi bilir. Öyle ise vahiyle bizlere bir şeyler öğretmeye tenezzül eden Tanrı'nın öğütlerine kulak verelim.”²⁹

Lactantius'un belirttiği gibi, bugün de doğruyu bulmanın yolu Allah'ın vahyettiği ölçüleri hayatın her alanına uygulamaktır. Platon'un da ifade ettiği gibi her şeyin ölçüsü Allah olmalıdır. Allah'ın koyduğu ölçüler geçmiş, şimdi gelecek bütün zamanları kapsar, bu ölçülerin hatası imkânsızdır.

Felsefenin hikmet aşkı olduğunu söyleyen Cicero (M.Ö.106-43)'ya göre gerçek hikmetin din

olduğunu anladığımız an, hikmeti aramaya davetin, dini aramaya davet olduğu sonucuna varırız. Felsefe hikmet aşkını haber verir. Onun arzu eden kimse, onu sevmekle elde eder. “Sevgin gerçekse ve sevdiğin hikmet gerçekse, o zaman gerçek bir filozof olursun. Fakat bu gerçek hikmeti ancak arınmış ve dindar ruhlar anlayabilir ve sevebilirler. (...) Hikmet, dindarlıktır.”³⁰

Gerçek felsefe, hikmetin sevgisidir. O zaman gerçek felsefeyle sözde felsefeyi birbirinden ayırmak gerekir. Hikmetten yoksun felsefe sözde felsefedir. Gerçek felsefe önemini her zaman korumaktadır. Böyle bir felsefe, medeniyetin gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Xenophanes (M.Ö. VI), Pythagoras (M.Ö. 580-500), Parménides (M.Ö. 544-450), Sokrates (M.Ö. 470-399), Platon (M.Ö. 428-348), Poseidonios (M.Ö. 135-51), Orta Çağ filozoflarının birçoğu, Copernicus (1473-1543), Galile (1564-1642), Descartes (1596-1650), Pascal (1623-1662), Malebranche (1638-1715), Leibniz (1646-1716), John Locke (1632-1704), Reid (1710-1796), Voltaire (1694-1778), Kant (1724-1804), Gabriel Marcel (1889-1973) gibi filozoflar hikmet anlayışı içinde olan filozoflardır.

Tarih boyu gerçek hikmetle (felsefeyle), gerçek dindarlık birbirine zıt değil mutabık olmuşlardır. Bu esastan hareketle yapılan bazı hikmet tanımlarını şöyle belirtebiliriz: Hikmet varlıkların özündeki manaları anlamaktır. Peygamberlik hem ilmî, hem de amelî yönden ilâhî ihсан eseri olan hikmetin en yüksek mertebesini ifade eder.³¹ Hikmet, varlık düzeninde her şeyi yerli yerince koymaktır.³² Hikmet Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaktır.³³ Hikmet, her şeyde doğruya isabettir; bununla bütün şerlerden korunulur ve bütün hayırlara ulaşılır. Hikmet doğru olarak her şeyi yerli yerine koymak ve her hakkı sahibine vermektir.³⁴

Kelime anlamı ile “hikmet sevgisi” olarak ifade ettiğimiz felsefenin, bir zorunluluk arz ettiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Felsefe, felsefe tarihi olmadan çok verimli olamaz. O zaman Felsefe Dünyası dergisinin 58. Sayısının 35-36. sayfaların-

25. Mehmet İzzet, Millî Mecmua, cilt 4, sayı 40, İst. 1341, s.655.

26. Paul Foulquié, a.g.e., s.540.

27. Étienne Gilson, Orta Çağda Felsefe, çev. Ayşe Meral, İst. 2007, s.51-52.

28. A.g.e., s.107.

29. Étienne Gilson, Orta Çağ Felsefesinin Ruhu, çev. Şamil Öcal, İst. 2004, s.57.

30. Étienne Gilson, Orta Çağda Felsefe, çev. Ayşe Meral, İst. 2007, s.700.

31. Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirilenler: Doç.Dr. İsmail Karaçam ve arkadaşları, cilt 2, İst. Tarihsiz. S.208.

32. A.g.e., s.210.

33. A.g.e., s.211.

34. Maturîdî, Te'vilatü Ehl-i Sünnet, tahkik yapan, Fatma Yusuf el-Hiyemî, cilt I, Şam 2003, s.227.

da zikrettiğimiz felsefe tarihinin önemini belirten ifadeleri burada da belirtmeyi yararlı görüyorum:

Felsefe Tarihinin Önemi

Felsefe öğreniminde felsefe tarihinin önemini şöyle dile getirebiliriz. Bir filozofun varlık anlayışı, kozmogoni anlayışı, âlem anlayışı, din anlayışı, ahlâk anlayışı, değer anlayışı, insan anlayışı, toplum anlayışı, eğitim anlayışı, devlet anlayışı, siyaset anlayışı, ekonomi anlayışı, hürriyet anlayışı, eskatoloji anlayışı, fizik-metafizik anlayışı, ilim (bilgi) anlayışı, estetik anlayışı, tarih anlayışı, ortaya koyduğu kavramlar ve düşünce tarihine getirdiği yenilikler, derli toplu olarak Felsefe Tarihi'nde verilir.

Felsefi sistemlerin doğuşu, farklılıkları, medeniyetlerin doğuşu ve farklılıkları, medeniyetler arası ilişkiler, her felsefi çağın özellikleri, Rönesans ve Reformun ne olduğu, Antik Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Çağdaş Felsefe'nin mukayeseli bilgisi de felsefe tarihi ile elde edilir. Dolayısıyla beşerî bilgilerin temeli Felsefe Tarihi'ne dayanmaktadır denilebilir. -Lâ teşbih ve lâ temsil- Allah'ın koyduğu din için Kur'ân-ı Kerim ne ise, yani Kur'an ve Sünnet olmadan nasıl İslam şeriatı anlaşılabilir, beşerî bilimler için felsefe tarihinin rolü de biraz buna benzemektedir.

İslâm felsefesi; Sokrates, Platon, Aristoteles, Plotinus gibi filozofların görüşlerinin bilinmesiyle anlaşılabilir. Bu da Antik Felsefe tarihinin bilinmesi mecburiyetini gerektirir. Yukarıda hikmet anlayışı içinde olduklarını belirttiğimiz filozoflar bazı yeni isimlerle beraber din felsefesi içinde önemli simalardır. Parmenides, Sokrates, Platon, Aristoteles, Plotinus, Augustinus, Anselmus, Duns Scotus, Aquin'li Thomas, Jean Bodin, Descartes, Pascal, Spinoza, Leibniz, John Locke, Berkeley, David Hume, C.Wolff, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, A. Comte, Marx, Jaspers, G.Marcel, Wittgenstein, Whitehead, Sartre gibi filozofların görüşleri bilinmeden din felsefesi nasıl anlaşılabilir? Ayrıca, ahlâk felsefesinin, sorumluluk felsefesinin, tarih felsefesinin, sanat felsefesinin, siyaset felsefesinin, bilim felsefesinin, insan felsefesinin, bilgi felsefesinin temelleri de Felsefe Tarihi'ne dayanır. Antik Doğu ve Antik Batı felsefelerinin mukayesesi felsefe tarihi bilgisi almadan nasıl yapılabilir? Filozofların görüşlerinin mukayeseli açıklanabilmesi, değişmeyen Hakikat'in büyüklüğü, ancak Felsefe Tarihi'nde yer alan izafi görüşlerin bilinmesiyle anlaşılabilir. İlahiyat Fakültesi mezunu olan bir kimse

İslâmî ilimleri üst düzeyde bilmek mecburiyetindedir; bununla beraber gitgide küreselleşen çağdaş bir dünyada **"varım" diyebilmesi için en az bir papaz kadar felsefeyi de bilmek zorundadır.** Bunun yolu da felsefe tarihi öğretiminden geçer. Analitik ve kritik düşünceyi öğrenmek diğer ilimlerin anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır. Felsefeyi öğrenmenin, müstakil düşünceli filozof olabilmenin biricik yolu öncelikle diğer filozofların düşüncülerini bilmekten, dolayısı ile Felsefe Tarihinin bilmekten geçer. Daha sayabileceğimiz birçok nedenle, **Felsefe Tarihi'ni zorunlu ders olmaktan çıkartmak, tedrisattan kaldırmak, felsefeyi tedrisattan kaldırmak anlamına gelmektedir.** Dolayısıyla, yukarıda belirttiğimiz gibi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı'nın İlahiyat Fakülteleri'nde bulunması zarureti yanında, müfredata Felsefe'ye Giriş dersinin de zorunlu olarak konulmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İslâmî ilimleri tedris eden her eğitim kurumumuza **Felsefe Tarihi** dersi konulması da bir zaruret arz etmektedir.

Kaynakça

- Aclûnî, Keşfü'l-Hafa ve Müzü'l-İlbas, Amma İştēhera Minel-Ehadis Alâ Elsinetinnas, cilt I, Beyrut 1351.
- Foulquié Paul, Dictionnaire de la Langue Philosophique, Paris 1992.
- Ibn Sina, Metafizik I, çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker, İst. 2004.
- Ibn Sina Sofistik Deliller, çev. Ömer Türker, İst. 2006.
- İsmail Fennî, Lügatçe-i Felsefe, İst. 1341.
- Gilson Étienne, Orta Çağda Felsefe, çev. Ayşe Meral, İst. 2007.
- Gilson Étienne, Orta Çağ Felsefesinin Ruhu, çev. Şamil Öcal, İst. 2004.
- Janet Paul – Séailles Gabriel, Metalip ve Mezahip, çev. Elmalılı M.Hamdi YAZIR, İst. 1978.
- Kâtip Çelebi, Keşf-üz Zünun, cilt I, İst. 1971.
- Kur'an
- Lalande André, Vocabulaire Technique et Critique de La Philosophie, Paris 1980.
- Mehmet İzzet, Millî Mecmua, cilt 4, sayı 40, İst. 1341.
- Mengüşoğlu Takiyettin, Felsefeye Giriş, İst. 1983.
- Maturîdî, Te'vilatü Ehl-i Sünnet, tahkik yapan, Fatma Yusuf el-Hiyemî, cilt I, Şam 2003.
- Sahih-i Buhari ve Tercümesi, çev. Mehmet Sofuoğlu, cilt 15, İst. 1989.
- Sünen-i İbn Mace, çev. Haydar Hatipoğlu, cilt 10, İst. Tarihsiz, s.443.
- Sünen-i Tirmizi, çev. Osman Mollaahmetoğlu, cilt 4, İst. Tarihsiz.
- TDV. İslâm Ansiklopedisi, cilt 22, İst. 2000.
- Vocabulaire Arabe-Français, Beyrouth, 1888.
- Yazır Elmalılı Muhammet Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirilenler: Doç.Dr. İsmail Karaçam ve arkadaşları, cilt 2, İst. Tarihsiz.

İlahiyatta Kalam ve Felsefe

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

1400 yıllık medrese geleneği ve 1900 yılında İstanbul Daru'l-Fünûn'a bağlı olarak açılan Ulûm-i Aliye-i Diniyye'den itibaren 100 yılı aşan İlahiyat geleneği bize devasa bir zenginlik bırakmıştır. Bu zengin geleneğimizi muhafaza etmemiz ve bunlara dayanarak edindiğimiz birikim ve tecrübelemizi gelecek nesillere sağlıklı ve sağlam bir şekilde devretmemiz, bizim için en önemli sorumluluk duyduğumuz hususlardan biridir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye üzerine oturan bu geleneğimiz ve birikimlerimiz, aslında bize çok şey öğretmiş ve öğretmeye devam edecektir. Hz. Peygamber'in (sav) övgüsüne mazhar olmuş sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn (ra) elinde yerleşik hale gelmiş Kitap ve Sünnet uygulaması, bugüne kadar kesintisiz ve sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Bu, biz Müslümanlar adına büyük bir kazanımdır. Bu kazanımda sözü edilen ilk üç neslin elinde oluşan iki temel ilim olan fıkıh ve kalam ilimlerinin büyük katkısının olduğu unutulmamalıdır. Çünkü kalam ilmi, İslam düşüncesinin zihniyetini/zihin arka planını, fıkıh ilmi ise bu zihniyetin zahire yansıması/amelî hayata aktarılmasını temsil eder. Hadîs alimlerimiz bu iki ilmin dayanaklarını tespit için Hz. Peygamber'in (sav) mübarek sözlerini, dünyada eşine az rastlanır titiz bir çalışma ile tedvin etmiş ve çıkan birikimi, fıkıh/kalam sistematiğine uygun olarak tasnif etmişlerdir. Zaten özellikle tasnif ehli muhaddisler, aynı zamanda fakih oldukları için fıkıh tasnifini kolaylıkla hadislerin tasnifine uygulamışlardır. Hadis usulü kavram ve istilahlarının oluşmasında yine kalam ve fıkıh birikiminin etkisi göz ardı edilemez.

Bazı müfrit hadîs ehli taraftarlarınca kalam ve fıkıhın hadislere dayanmadığı iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Bu iddiaların çoğu mezhep

farklılığından/taassubundan kaynaklanmaktadır. Tabi ki hadîse bakışta bir Hanefî aliminden bir Hanbelî alimi refleksi beklememek gerekir. Ehl-i Kible içinde yer alan bütün fıkıh ve kalam mezhepleri öncelikle ve doğrudan Kitap ve Sünnete dayanır. Deyim yerindeyse ulema, pergelin sabit ucu Kur'an ve Sünnet olmak üzere, diğer ucu olan akılla dönemin meselelerine bu iki kaynağa aykırı düşmeyecek şekilde izahlar ve çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Her mezhebin metodundan ve bakış açısından kaynaklanan çözüm önerilerindeki farklılık, doğal ve kaçınılmazdır. Zaten bir mezhebi diğerinden ayıran da alamet-i farika niteliğindeki bu farklılıklardır. Aslında ortaya çıkan bu farklılıklar bizim dinî ve kültürel zenginliğimizdir. Kur'an'ı, sünneti ve selef-i salihîn neslinin üzerinde ittifak edilmiş tecrübelerini korumak ne kadar önemliyse, onlardan bize miras kalan farklılıkların korunması da bir o kadar önemlidir. Zaten bugün yaşayan bütün mezhepler nereden bakarsanız bakın ilk üç nesil olan selef-i salihîn zamanında ve onların etkisiyle ortaya çıkmışlardır. Bir mezhep ve meşrep mensubunun çıkıp kendisini daha selefçi (selefi) görmesi öncelikle bu üç nesle haksızlık olur.

XIX. asırda Osmanlı ulemasının Vahhabî diye nitelediği Arap Yarımadasında Hanbelî mezhebi mensubu bazı müfrit guruplar tarafından ihdas edilmiş bulunan Selefi hareket, ilk üç neslin elinde oluşup bugüne aktarılan koca bir kalam ve fıkıh birikimini/tecrübesini görmezden gelmeye hatta yok etmeye kalkışmıştır. Bunun yerine biraz da oryantalistlerin kışkırtmasıyla Kur'an'ı ve de özellikle hadîs külliyatını öne çıkarmaya çalışmışlardır. Oryantalistler, Kur'an ve Sünnet değerlerinin mü-

esses hale gelmiş şekli olan kelam ve fıkıh ilimleriyle mücadele edemedikleri için, İslam'ı temelden tahrip yoluna gitmişler ve önce Kur'an'ı sonra da Hadîsleri eleştiri odağına yerleştirmişlerdir. Selefler, onlara cevap vereceğim derken tam da onların değirmenine su taşımışlar, oryantalistlerin göz ardı edilmesini arzu ettiği kelam ve fıkıh ilimlerini, dinin temel kaynaklarına gitmek adına gereksiz ve geçersiz saymışlardır. Nitekim bu anılan anlayışı benimseyen bazı Arap ülke okullarında felsefe tamamen dışlandığı gibi kelam dersi de programlardan çıkarılmıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak kelam ve fıkıh ilimlerinin taşıyıcı kurumları olan mezhepleri fitne ve bölücü unsurlar sayma yoluna gitmişlerdir. Bilmiyorlar ki, Muhammed Zahid el-Kevserî'nin dediği gibi "*mezhepsizlik dinsizliğe götüren bir köprüdür*".

Geleneğimizin bir gereği olarak bir Müslüman bilim adamı, dininin esasları kadar, dine zarar verecek olan ilimleri/fikirleri de bilmek zorundadır. Kur'an'da müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın tevhide aykırı inançlarına işaret edilip onların batıl sayılması, buna en çarpıcı örnektir. Aynı muhtevada ve aynı amaç doğrultusunda yüzlerce hadis-i şerif bulmak mümkündür. İlk nesil alimlerimiz de fetihlerle birlikte Müslümanların gündemine giren İslam dışı fikir ve inançları öğrenmişler, bunlara yönelik reddiye türü eserler kaleme almışlardır. Bütün bir fıkıh, kelam, tefsir, tarih ve hadîs şerhi külliyyamızda bunları görmek mümkündür. Nasıl ki, vücudun direnç kazanması için mikrop ve virüsleri bilmemiz ve onlara karşı önlem almamız zaruret ise, dinî ve sosyal hayatımızı muhafaza için de İslam dışı düşünce ve inançları bilmemiz hayati önemi haizdir. Bu bağlamda başta klasik felsefe olmak üzere diğer din ve düşünceleri tanımamız elzemdir.

İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde din dışı fikirleri tanıma imkanı sağlayan felsefeyi dışlayan, İslam dışı inanç ve düşüncelere karşı çözümler geliştiren Kelam ilmini tahfif eden bir anlayışın doğru ve yararlı olmayacağı açıktır. Felsefe derslerinin ilahiyatlardan kaldırılması, ilahiyat mensuplarının kuvöze alınması veya dış dünya ile irtibatlarının koparılması anlamına gelecektir. Bu anlayış, tam da yukarıda işaret edilen Vahhabi/Selefi anlayışa paralel düşmekte, Oryantalistlerin değirmenine su taşımak anlamına gelmektedir. Yine bu anlayış, bazı pozitivist felsefeci ve sanatçıların *ilahiyatçı felsefe bilemez, felsefi metinleri kavrayamaz, felsefi değerlendirmelerde ve eleştirilerde bulunamaz; özgün ve bağımsız sanat faaliyeti*

yapamaz iddiaları ve tezlerini destekleyen bir mahiyet arz etmektedir.

Şu bir gerçektir ki, Gazzalî'den itibaren felsefenin giriş ilmi olan *mantık* şöyle ya da böyle İslam ilimleri içine girmiş, zaman içinde kelam, tasavvuf ve fıkıh usulünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Fahreddin er-Razî ile birlikte felsefenin yöntem ve bakış açısının yanında muhtevasının da özellikle kelam ve tasavvuf içine büyük ölçüde girdiği açıktır. Bu yüzden son dönem kelam, fıkıh usulü ve tasavvuf eserlerinin anlaşılması için felsefe okumanın ve öğrenmenin kaçınılmaz olduğu açık bir gerçektir. Kaldı ki, ilk dönem kelam eserlerinde de tabiat felsefecilerinin bariz etkileri söz konusudur. Bu etkilerin ne boyutta olduğunu öğrenmek için bile felsefe bilmek gibi bir mecburiyetimiz vardır. İster felsefeyi kabul edelim isterse reddedelim, bir vakıa olarak ona bigane kalmak kafamızı kuma sokmak anlamına gelmektedir. Kelam, fıkıh usulü ve tasavvuf kültürü içine girmiş bulunan yanlış ve yanıltıcı felsefi malumatı bilmek için bile bu kültürü bilmeye ihtiyacımızın olduğu açıktır. Kaldı ki, benzer felsefi malumatı hadîs şerhlerinde ve ehl-i hadis kitaplarında bulmak da mümkündür.

Şu bir gerçektir ki, hiçbir kültür ve medeniyet sınırdan kurulamaz. Her kültür ve medeniyet bir öncekilerin devamı ve komşularının etkisi altında kurumsallaşır ve gelişir. İslam medeniyeti kurulurken de her ne kadar ana çatı Kitap ve Sünnet'ten oluşmuş ise de, yan bir takım öğelerin önceki ve komşu medeniyetlerden alınması doğal bir gelişmedir. Ancak bu alınma ve etkilenme rastgele değil, bilinçli bir seçimle gerçekleşmiştir. Zaten rastgele olması durumunda ortaya karmaşık bir yığın çıkardı. Bir medeniyet diğerlerinden bazı unsurları alırken aldığı unsura kendi alamet-i farikasını yansıtacak bazı özellikler ve değişiklikler katar. Böylelikle gelen/katılan yeni unsur adeta yeni bünye ile bütünleşir hatta eski bünyeye yabancılaşır.

Felsefe okumak ve öğrenmek demek aslında bunların farkına varmak ve bünyeyi daha iyi tanımak demektir. Kelam, fıkıh ve tasavvuf yanında hadîs şerhlerinin yanı sıra tefsirlerin anlaşılması için de yine felsefe ve din bilimlerini bilmek gereklilik arz etmektedir. İlahiyat alanıyla ilgili bir takım değerlendirmeler yapılırken 1400 yıllık bu geniş birikimi ve anlayışı yansıtan bir çaba ve çalışma içinde olmamız bu açıdan kaçınılmaz bir zarurettir.

Deneyimlenen Felsefe: İlahiyat Sorunu*

Prof. Dr. Celal TÜNER
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Felsefenin nasıl yapılması ya da neyin felsefe sayılması gerektiği konusunda kesin, kati ve değişmez kuralların olmadığını biliyoruz. Bu noktada felsefenin uzlaşımsal bir tanımı olsa da, bu uzlaşımın dönüşebileceğini, hatta dönüştüğünü kabul edebiliriz. Nitekim felsefenin İlkçağ, Ortaçağ ve Modern dönemdeki kavranışını göz önüne aldığımızda, felsefeyi bütün çağlar, bütün kültürler ve bütün filozoflar için geçerli olacak şekilde tanımlamanın neredeyse imkânsız olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yerine farklı felsefe tanım ve anlayışlarından hareket ederek, filozof adı verilen kişinin nasıl anlaşıldığından yola çıkarak; arayışların ortak paydasını tespit etmenin, bu çerçeve içinde, felsefeyi belirleyen ve onu başkaca disiplinlerden ayıran temel özellikleri ortaya koymanın daha doğru olacağını ileri sürebiliriz. Gerçekten bugün felsefenin geleneksel doğrultusundan uzaklaşmaya başladığını; kendini belli konulara hapsedmeyerek hayatın birçok alanında çözümler üreten ve karşılaştığımız sorunlar karşısında nasıl bilgece davranabileceğimizi gösteren bir arayışa, bir etkinliğe dönüştüğünü görebiliriz. Öyle ki günümüzde felsefe karşılaştığımız problemlere odaklanan ve sorunlara eski çözümler yerine yenilerini sunan bir yapıya bürünmektedir. Geline bu noktada, felsefenin geleneksel meseleleri terk etmesi gerektiği anlaşılmamalıdır. Zira geleneksel meselelerin günümüze yansıyan tarafları vardır ve muhtemelen her daim mevcut olacaktır. Ancak asıl amaç, yaşamın şimdiki şartları altında ortaya çıkan problemlerin felsefece sorgulanması ve anlaşılmasıdır. Bu sorgulamanın yaşa/ntıla/dığımız deneyimlerden başla/tıl/ması sanırız yaşamın sahiciliğine ulaşmak için daha verimli bir kavrayış sunacaktır.

*Bu makale, 12-13 Aralık 2013 tarihinde Zonguldak, Bülent Ecevit Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Akademide Felsefe, Hikmet ve Din" adlı sempozyumda sunulmuştur.

Zikredilen çerçeve içerisinde felsefeyi hayat deneyimlerimizi başarılı bir şekilde bir araya getirerek hayatın icrasının güzelce yönetilmesini sağlayan bir vasat/tutum olarak tanımlayabiliriz. Bu vasat ya da tutum, *bilgelik sevgisi* çerçevesinde iyiye adanan bir hayatın gerçekleştirilmesine işaret eder. Bu işareti, felsefenin salt bilmeye ilişkin yanından çok, yaşantı durumuna vurgu yapması olarak okumak ve anlamak daha doğru bir bakış olur. Zira felsefi düşüncenin en önemli özelliği yaşantıya dönüşen bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu nitelik sayesinde kavram ve düşüncelerimizin gerçekliğini sınavabilir, deneyimlerimizi yeniden inşa edebiliriz. Bu işi yaparken gözden kaçırılması gereken husus, düşünceler ya da kavramların hayatta yerleştikleri alanların ancak deneyimlerimiz, yani yaşantılarımız olduğu gerçeğidir. Bu çerçevede felsefe, deneyimlerimizi *kendi gerçekliği içerisinde* açımlayan; hayatın aktüel (daha geniş ve asli) durumlarını rapor ederek deneyimlerimizi "inşa eden" bir faaliyeti temsil eder. Başka bir ifadeyle hayat içerisinde edindiğimiz tüm deneyimler, bizden birleştirme, ahenk ve organizasyon talep eder. Bu organizasyon olmaksızın, *şahsiyet* oluşturulamaz.

Açıktır ki, hayatın sürekli bir değişim içinde ilerleyen, statikliğe yer vermeyen dinamik bir süreç oluşu, yaşam süreci içerisinde organizma ile çevresi arasında devamlı bir etkileşim ve bu etkileşimle birlikte bir değişimin oluştuğunu gözler önüne serer. Bu değişim ve gelişim sürecinde felsefe, insanların yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara çözüm önerileri sunan ve onların hayat hususunda mahir kişiler olmalarını sağlayan bir araç işlevi görür. Bu araç esasen ele alınan ya da karşılaşılan meselenin *epistemik* (anlama için gerekli işlemler ile anlama-

da yer alan koşulların neler olduğunu; nasıl ve ne zaman yeterince anlayabileceğimizi sorgulayarak) ve *ontolojik* (anlamanın nesnesini araştırarak) temellerini belirleyerek, bu konuya dair kavramsal şemalar ile anlama modelleri teklif eder. Başka bir açıdan felsefi faaliyet, karşılaştığımız meseleyi nasıl ele alabileceğimizi, meseledeki temel, ilk ve indirgenemeyecek hareket noktasını ortaya koymayı hedefler. Bu, elbette yeni bir hareket noktası bulmayı ya da keşfetmeyi değil; meselenin nereden yol alıp nereye gittiğini; maruz kaldığımız şeyin bize ne yaptığını ya da meselede nerede konumlandığımızı kavramayı ifade eder. Bu durum, felsefenin, karşılaştıklarımızı/maruz kaldıklarımızı anlayacak, ifade edebilecek ve çözümler üretebilecek bir kavrayış/perspektif oluşturabileceği ve böylelikle işimize yarayabileceğini ifşa eder.

Felsefe, elbette gündelik hayat deneyimlerinden kopuk biçimde üretilmez; aksine kendilerini üreten insanların dünyaya bakış açılarından, içinde yaşadıkları kültürel şartlardan ve mizaci özelliklerinden etkilenir. Bu, üretilen her felsefenin kültürün kendine mahsus özelliklerini ya da zamanın ruhunu yansıttığı anlamına gelir. Denilebilir ki felsefe, her zaman dünyamızdadır ve dünyaya göndermede bulunmak zorundadır. O, sonsuza hareket etmek için dünya mahfazasını kırıp açsa da, sonlunun içinde biricik tarihi zemini bulmak için geri döner. O şimdiki zamanda olanı ebedi olanın içinde yaşamak için en uzak ufukların içine girse de, en derin anlamı zaman ve mekân içindeki insanın varoluşuna rücu ettirerek kazanır. Bu özellikler, felsefenin her şeyin ötesinde bir yere sahip olduğu ve onun yüksek bir varlık alanına hitap ettiği anlamını taşımaz. Dahası felsefenin insanın sadece rasyonel tarafına ilişkin bir disiplin olarak bu dünyadaki deneyimlerimizden/yaşantılarımızdan daha yüksekte ve hatta onlardan yalıtılmış olduğu düşüncesi bir aldatmacadır. O, hayat deneyimlerimizin ötesinde bir şey değil; aksine hayat deneyimlerimizin en derin ve en incelikli biçimde bir araya getirilmesi ve en güzel şekilde icra edilmesi etkinliğidir. Bu etkinliğin

süreç içerisinde daha farklı ve daha iyi bir şekilde yapılması da mümkün gözükmektedir.

Kabul edilmelidir ki deneyimlerimiz/yaşantılarımız doğrudan hakikate bakmanın vasatını, daha genel ve her şeyden daha sürekli evrensel bir ard arda gelişin "benlik"teki ifadesini temsil etmektedir. Zira deneyimler/yaşantılar daha mükemmel bir düzene duyulan bir özlemi yansıttığı için, insan onlar vasıtasıyla doğal varlık düzenini aşar; hakikat kaygısıyla, etik ve estetik bir alanda yaşamaya çabalar. Bu çerçevede deneyim, *doğaüstünün* insanın somut varlığında kendisini gösterdiği vasata ya da bizi *Aşkın* olana ulaştıracak olana işaret eder. Zira deneyimlerde bizi kuşatanın iradesi ile bireysel irademiz ihtiva edilir. Varoluşu belirleyen bu muhteva ancak deneyimlerimiz vasıtasıyla kendisini ifade edebilir. İfade edilebilecek olan ancak deneyimimiz, varoluşla girdiğimiz etkileşim, kurduğumuz ilişki/ler ve işlevselliklerin sınıflandırılmasıdır. Bu husus, deneyimin bilmekten daha geniş bir içeriğe sahip olduğu gerçeğini seslendirir. Başka bir ifadeyle deneyim temelde bilgi meselesi değil; yapma ve maruz kalmanın konusudur. Çünkü bilme/düşünme problematik bir durumda ortaya çıktığı için kendinde bir

amaç değil, yaşamla ilgili önemli bir araçtır. Gerçekten biz deneyimlerimizde maruz kaldığımız ya da yaptığımız işin ne olduğunun farkına varır, ardından yapmanın ve acı çekmenin belirli tarzlarını keşfederek bilmeyi tanımlayabiliriz. Bu gerçek, salt bilgi ya da düşüncenin varoluşu bütünüyle kavrayamayacağı ve ifade edemeyeceğine işaret eder. Çünkü düşünce hayatı aşkın gerçeklik içerisinde; durağan, zamansız ve soyut kategorilerle kavrayamaz. Basitçe söylersek, özne dünyanın/deneyimlerimizin dışında bir gözlemci olamaz.

Deneyimler ortaya çıkmakta olan her şeyi bir şekilde ilgilendiren, çoğu kez onları belirleyen; ama bununla beraber ortaya çıkan şeylerin şu ya da bu boyutuna indirgenemeyecek kadar belli bir yapıya bürünmekten kaçan bir hadise niteliğindedir. Deneyim, içsel dünyamızda bir şekilde, eylemlerimizde başka bir şekilde ve ortaya çıkan

sonuçlarda daha farklı bir biçimde tezahür ederek sürekli biçimlenen; ama hiçbir zaman bu biçimlerden sadece birine ya da ötekine indirgenemeyen bir varoluşa/tezahüre işaret eder. Tezahür eden her daim yol göstericilik niteliğini barındırdığından deneyimlerimiz çoğu zaman kuşkuyla yer bırakmaz. O halde, yaşantılarımızın ya da deneyimlerimizin incelenmesi bir anlamda ne yaptığımız ve ne yapmamız ya da 'onun ne olması' gerektiği hususunun ortaya çıkarılmasını temsil eder.

Deneyimler içinde bulunduğumuz zaman ve mekân diliminde bir şekilde teşekkül eden, varoluştaki tavır ve tutumlarımızı yansıtan tezahürler oldukları için, bize mahsus olanı içerirler. Onlar, toplumsal olarak tesis edilmiş, iş birliğine dayalı, tutarlı ve karmaşık her türlü insan faaliyetine işaret ettiği için, kişiler deneyimleri yoluyla hangi faaliyet içerisinde hareket ediyorsa onun mükemmellik standartlarına erişirler. Bu noktada deneyimler, yalnızca amaca götüren bir araç değil; aynı zamanda izlenen amacın oluşturucusu da olurlar. Sözgelimi, metinleri hassasiyet ve sabırla okumayı öğrenmek, yalnızca iyi bir edebiyat eleştirmeni olmaya götüren bir araç değil, aynı zamanda böyle bir insan olmaya götüren amacı da yansıtır. Buradan hareketle deneyimlerimizde tarihsel olarak üretilmiş, üzerinde uzlaşmış norm ve mükemmellik standartları bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu, esasen bir kültüre has zihniyetin ve yaşam biçiminin deneyimlerde mündemiç olduğu anlamına gelir: Deneyimler hem *logosu* hem de *ethosu* içerir.

Deneyimi daha derin kavrayabilmek için, geçmişteki ve şimdiki şartlara uygun tanımı arasındaki farklara göz atmak yararlıdır. Zira geçmiş felsefi düşüncede deneyim farklı bir kavrayışla ele alınmıştır. Bu hususları belli başlıklar halinde şöyle özetleyebiliriz: 1-Geleneksel görüşte deneyim ilk olarak bir bilgi meselesi olarak ele alınırken, şartlar gözetilerek oluşturulan bir deneyim görüşünde ise deneyim canlı bir varlıkla fiziksel ve sosyal çevrenin etkileşimi olarak değerlendirilir. 2-Geleneksel görüşe göre deneyim fiziksel bir husus ve sübjektivite tarafından bozulmuş olarak tanımlanırken, şimdiki görüşte insanın bilfiil yaşadığı, acı çektiği, değişimlere maruz kaldığı objektif bir dünyayı temsil eder. 3-Geleneksel görüşte deneyim geçmişe dönük olarak ele alınırken, şimdiki görüşte gelecekle ilişkili olarak ele alınır. Çünkü hayati formunda deneyim belirli olanı değiştirme çabası olarak tezahür eder. 4-Geleneksel

deneyimci görüş tikelciliğe bağlanırken, ilişki ve süreklilik deneyime yabancı olarak algılanırken ve dolayısıyla deneyimler şüpheli bir kanıtlamanın ürünü olarak kabul edilirken, şimdiki görüşte deneyim tümelleştirilebilen, yeni ilişkilerle dolu ve sahici olarak anlaşılır. 5-Geleneksel görüşte deneyim ve düşünce birbirine zıt kavramlar olarak ele alınırken; şimdiki görüşte deneyim muhakeme ya da çıkarımın doğal ve sürekli olduğunu bir hadise olarak anlaşılır. Çıkarım sayesinde deneyimi bir sıçrama tahtası olarak kullanarak sabit şeyler dünyasına sıçrarız. Deneyimin ifade edilen bu özellikleri niteliklerin, ilişkilerin ve sürekliliğin araştırıldığı zeminleri temsil eder.

*****

Deneyimin zikredilen niteliklerini göz önüne aldığımızda deneyimlerin *doku ve önemini* araştırmanın felsefecilerin aktüel bir görevi olduğu hemen fark edilir. Zira felsefeci deneyimlerimizdeki ontolojik ve epistemolojik hususlara dair bir projeyi gerçekleştirir. Gerçekleştirilen bu projede deneyimimiz, ister kişisel hayatlar isterse kurumlar üzerinden dini hayatımız/ilahiyat deneyimimizdir. Bu deneyimin kavranması İlahiyat bağlamında dini kavrayışımızı belirleyecektir.

Türkiye'de din ve ilahiyatçı algısının bugünkü durumunun kültür dokusunun geçmişteki oluşumunda kök salan bir dizi siyasi, kültürel ve ekonomik nedenlere bağlı olduğu aşikârdır. Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet dönemindeki din ve ilahiyatçı algısını oluşturan nedenleri analiz etmenin çok kapsamlı bir işçilik gerektirdiği erbabınca malumdur. Ancak bu işçiliğin kısa, orta ve uzun vadedeki açılımlarının din ve ilahiyatçı algısındaki "değişmeler" ve "devamlılıklar" eksenini üzerinden yapılması bir gerekliliktir. Ancak sözü edilen algıları tek bir eksen üzerine dizilebilecek olgusal devamlılık ve değişmelerin olmayışı, hatta böyle bir olgusal gerçeklik ekseninin bulunmayışı, bu değerlendirmenin ne denli zor bir iş olduğunu açılar. Bu yüzden burada, Cumhuriyet döneminde ilahiyat sorununu tarihsel panoraması genel çizgiler içerisinde ortaya koymaya çalışacağız

Cumhuriyet deneyimimiz, modernleşmeci bir siyasal söylem çerçevesinde yeni bir devlet, yeni bir ulus ve yeni bir birey hedeflemiştir. Ancak bu hedef tam bir felsefe olarak değil; yeniliğe dönüşen bir durumun kolektif tecrübesine acele ve hazır cevaplar şeklinde başlamıştır. Kurucu irade bu cevapları, devamı esas alan gelenekçi bir

modernleşme anlayışı yerine, ilerlemeyi kopuşla olanaklı sayan radikal modernizmi çerçevesinde üretmiştir. Benzeşim nosyonuna dayanan bu bakış açısı, kültür ya da medeniyetler arasındaki yapısal farklılıkları göz ardı ederek, Batı tarzı sistem ve işleyişleri başta eğitim olmak üzere hemen hemen bütün yapılara uygulamak istemiştir. Böylesi bir modernleşme söylemi içerisinde dini bilginin modernleştirilmesi sorunu da kaçınılmaz olacaktır. Nitekim gerek 1924’de İstanbul Dar’ül Funun İlahiyat Fakültesi gerekse 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ülkemizde *garptaki örneklerine benzer* bir tarzda oluşturulmuş; eskinin “nassi”, “apriori”, “soyut”, “mutlak”, “tek biçimliliği” yerine “bilimsel”, “objektif”, “gözlem” ve “karşılaştırma” *metaforlarıyla* yoğrulmuş yepyeni bir “kurum” varsayılmıştır. Din dilinin geleneksel modunu değiştiren bu yenilikler, mazimizin “modern dünya zaviyesinden” incelenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte oluşturulan dilin/zihniyetin en temel sorunu, tanım ve teşhisi güçlü ve aktif olan tarafa göre yapması olmuştur. Bu açı göz önüne alındığında modernleşme tarihimizin kendimizi Batı kültürüne göre tanımlama olduğu söylenebilir. Oysa kültürel yapıyı belirleyen ilişkilerin, hangi sistem içerisinde nasıl oluştuğu, bağlantıların nasıl temellendiği asıl önemli sorun olduğu için; tanım ve teşhis gidimli/karşılaştırmalı bir zihin içinde daha sağlıklı olacaktır. Bu ise, temel meselemizin ne olduğu ve nerede durduğumuzun ve nereye yol aldığımızın her durumda yeniden tespiti sorunudur.

İlahiyat alanında oluşan dilin/zihniyetin uzun yıllar sorgulanmadan kabul edilmesi, başka alternatifler ışığında değerlendirilemeyeceği elbette ülkede yaşanan olaylar çerçevesinde daha iyi kavranabilir. Gerçekten modernleşme siyasi söylem uzun yıllar jakoben yaptırımlarla İslamcı düşüncenin içe kapanmasına; tasavvufi yapılar içerisinde sıkışıp kalmasına sebep olmuştur. Ama asıl sorun, H. Yavuz’un belirttiği gibi İslam’ın deve kuşu inatıyla bu topraklarda uzun yıllar “görmezlikten” ve “bilinmezlikten” gelmesi olmuştur. İslam’ın kamusal alanda uzun yıllar “konuşulamayan” bir konu olması; zihinsel sınırlarının yeniden çizilmesi hususunda bir gecikme yaşanmasına yol açmıştır.

1980’li yıllardan sonra oluşan (kısmi) özgürlük ortamı “din ve inanç özgürlüğü” ekseninde ilahiyat ve diyanet tartışmalarını beraberinde getirmiş; ancak meseleler “olduğu gibi” tartışılmamış, her seferinde semptomatik bir niteliğe bürünmüş; kurulan söylemler, niyetlerin çok çok ötesinde, ve-

rili ideolojik dikotomilerin darboğazında sıkışmak zorunda kalmıştır. Zikredilen süreçten günümüze kadar ilahiyat fakültesi müfredatlarında yapılan değişiklikler, belli bakış açılarının kolay ve aceleci çözümlerini yansıtmıştır. Bu meselede gözden kaçırılmaması gereken, yaşanan deneyimlerin bir ezber haline gelişi ve ezberimizi bozacak, yeniden yapılanmayı gerçekleştirecek hiçbir projemizin olmayışıdır. Projesi olduğunu iddia edenlerin pek çoğu, Aliye Çınar Köysüren’in ifade gibi, ilahiyat fakültelerinin çelişkili gerçek yapısını bile fark edememektedir. Dolayısıyla yapılanlar daima ders sayılarının artırılıp eksiltilmesi; bazı derslerin kaldırılıp bazı derslerin adlarının değiştirilmesinden öteye gidememiştir.

İyi bir ilahiyatçı nasıl yetişir? sorusu dün olduğu gibi bugün de askıda durmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bu soruya cevap vermek, “bir bilgi sorunu” olmaktan çok temelde bir zihniyet ve bakış açısı sorunudur. Farklı zihinsel yapılar arasındaki tartışma ve üstünlük mücadelesi, modern olduğu kadar geleneksel kökenleriyle süregidecek gibi görünüyor. Bu yüzden maruz kaldığımız hususların hatırlanması, oluşan zihniyetlerin tasvir edilmesi ve ortaya çıkan resme odaklanılması gerektiği fark etmeliyiz. Zira farkındalık *dikkat* anlamına gelir ki o, varolan bir durum içindeki bir tür krize işaret eder. Bu kriz vasıtasıyla bir düşünme hareketi doğacağını umut edebiliriz. Bu noktada İlahiyat eğitiminde arayışlarımız; ilahiyat alanında derinleşme ve kendi sınırlarımızın tespitine hizmet edecektir. Zaten bireysel özgürlük kavramının geliştiği ve genişlediği bir dünyada dini, daha esnek ve günümüz insanının sorunlarına yakın bir düzlemde ele alma zorunluluğu gittikçe artmaktadır. Bu zorunluluğa uzun süre kayıtsız kalınamayacağı ve din alanında daha cesur, eleştirel ve yeniden yapılmacı damarın güçlenerek çıkacağı beklenebilir. Bu yüzden, deneyimlerimizin ıslahı ya da zihniyet dünyamızın yeniden inşası edilmesine; yaşadığımız deneyimin niteliklerine, ilişki biçimlerimize ve nihayetinde işlevsel olana dikkat etmek gerekmektedir. Ama tüm bunları dine yaraşır biçimde; saygı ve özenle yerine getirmek gerekiyor.

Kaynakça

- John Dewey, *The Collected Works of John Dewey 1882–1953*, ed. Jo Ann Boydston, Southern Illinois University, 1969–1991.
- Hilmi Yavuz, *Türkiye’nin Zihin Tarihi*, İstanbul, 2009.
- Münir Kostaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 37,
- Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak*, ter. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1997.

Yüksek Din Öğretimini Tek Çatı Altında Sürdüren İlahiyat Müfredatı'nda Felsefe ve Sosyal Bilimler Problemi

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş: Türkiye'deki İlahiyat Programının Yapısı

Türkiye'deki modern İlahiyat eğitimi çok geniş bir alana sahiptir ve kelimenin tam anlamıyla disiplinler-arası bir görünüm sergiler. Bu eğitimi alan kişiler, ister araştırmacı, ister öğretmen, ister din görevlisi olmayı amaç edinsinler, netice itibarıyla klasik İslam ilimlerinin hemen hepsi konusunda bilgi sahibi olurlar, felsefi içerikli dersler görürler, bunların yanında din bilimleri olarak bilinen Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi gibi alanlarda dersler alırlar, ayrıca İslam'ın tarihi, sanatı ve edebiyatının tüm gelişimini öğrenirler. Bu geniş ilgi alanına paralel olarak akademik anlamdaki İlahiyat araştırmaları Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümleri altında on dokuz anabilim dalı içerisinde sürdürülmektedir.

Söz konusu İlahiyat müfredatı adeta "süper ilahiyatçı" yetiştirmeyi amaçlar. Bu ilahiyatçı geleneksel dinî ilimleri devam ettireceği gibi, modernleşme ile birlikte dine yöneltilen eleştirileri de bilecek ve cevap verecek, bu yetmediği gibi sanat ve edebiyata yönelik bir estetik duygu kazanacak, hatta uzun zamandır ihmal edilen Osmanlı mirasını eski eserlerinden Osmanlıcasına kadar derin bilgi birikimiyle yeniden ihya etmeye aday olacaktır. Bu ülkede dil, edebiyat, tarih ve sanat alanında çalışma yapan yüksek öğretim kurumları yokmuş gibi, İlahiyat fakültelerinde Arapçasından Farsçasına ve Osmanlıcasına, epigrafi ve paleografi bilgisine, hatta kütüphaneciliğe varıncaya kadar pek çok bilgi müfredat içinde yer alır.

Bu geniş yelpaze içinde yapılan çalışmaları, araştırma konusunun güncelliği açısından iki kategori ayırmak mümkündür. Özellikle Temel İslam

Bilimleri ve İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nde yer alan disiplinler daha çok literatür incelemesine dayanan, o bilim dalında bilgi olarak yoğunlaşmayı amaç edinen (bu yüzden bazı çalışmalarda araştırma problemi görülemez) kavramsal veya tarihî nitelikli çalışmalar yaparlar. Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi ve Din Eğitimi alanlarında ise teorik çalışmaların yanında yaşadığımız döneme ait problemler çerçevesindeki çalışmalar daha ağırlıklıdır. Felsefi çalışmalarda her iki anlamda çalışmalar görmek aynı derecede olasıdır. Dinler Tarihi, İslam Tarihi, Mezhepleri tarihi gibi anabilim dalları yapıları gereği tarihî konuları incelerler ancak bu disiplinler kendileri için biçilmiş sınırların zaman zaman dışına çıkarak günümüze ait konuları da ele alırlar. Örneğin Moon Hareketi ya da Türkiye'nin herhangi bir yöresindeki Alevi toplulukları inceleme konusu olur ve bu çalışmalar takdir de toplar.

Bilim ve Üniversite Geleneği İçinde İlahiyat

İlahiyat, birer araştırma ve tartışma konusu olarak insanlık tarihinin ilk devirlerine kadar gider. Bunun yanında fiziki dünyanın doğal bir neticesi olarak bugün pozitif bilimler olarak bilinen disiplinler de ilahiyata eşlik ediyordu. Hatta bilim tarihçilerinin ifadelerine göre bu tür çalışmalar aynı zamanda ibadet zamanlarının tespitine yönelikti; yani entelektüel merakın ve hayat şartlarının ötesinde din de bilimsel araştırmalar için önemli bir motivasyon kaynağıydı. Felsefe, matematik ve tarih de insan zekâsı için her zaman ilgi konusuydu. İlahiyat bilimleri modern dönem öncesine kadar en temel ve merkezi düşünce alanı olma özelliğini korumuştur¹ zira Batı'daki tüm bilimler felsefe

1. Cemal Yıldırım, Bilim Tarihi, Remzi Kitabevi, 4. bs., İst., 1994, s. 72.

genel başlığı altında ilahiyatla bir şekilde ilgiliydi. Kopernik'in ünlü eserinin –kimin tarafından yazıldığı tartışmalı- önsözünde muhtemel bir takım ilahiyat tartışmalarının önüne geçmek için bu eserin felsefi bir eser olmadığı, sadece matematik bir spekülasyon olduğu belirtilmiş, daha doğrusu böyle bir zorunluluk hissedilmişti.²

Günümüzde başta astronomi ve fizik olmak üzere pozitif bilimler ilahiyatın etkisinden tamamen sıyrılmışlardır; bunların ilahiyatla ilgileri özellikle fizikle uğraşan bazı bilim adamlarının nihai bir açıklama yapma uğraşına girdiklerinde yani teizm-ateizm tartışmalarında ortaya çıkmaktadır.³ Ya da zaman zaman ilahiyatçılar kutsal metinleri "bilimsel" açıdan yorumlanma çabalarına girdiklerinde pozitif bilimler ve ilahiyat alanı kesişmektedir. Örneğin Tefsir tarihinde bilimsel tefsir anlayışı olarak isimlendirilen akım ve Türkiye'de -son yıllarda sık sık sözü edilen- çeşitli bilim dallarına mensup bilim adamlarınca tefsir yazma projesi bu anlayışa işaret eder. Bugün pozitif bilim dediğimiz disiplinlerin verilerinin kullanımı tefsir tarihinde çok eskilere gider. Ancak özellikle 19. yüzyılda pozitivizmin hâkim bilim görüşü olmasıyla müfessirler arasında bu konuya ilgi artmış ve hala da devam etmektedir.⁴

Bilim tarihi, yoğunluklu olarak 19. yüzyılda olmak üzere yeni bir bilim alanının doğuşuna sahne oldu. Farklı sınıflandırmalar içinde sosyal bilimler veya beşeri bilimler denilen bu alan, şüphesiz insanlık tarihi kadar eski konuları içeriyordu ama henüz felsefeden kopup bağımsız bir alan haline gelememişti. Bu bilimler felsefeden koparken sadece yeni bir isim altında örgütlenmekle kalmadılar, aynı zamanda metod olarak da farklı olduklarını ilan ettiler; zira artık biyolojik yöntemi kullanacaklardı. Sosyolojiyi kuran A. Comte'un amacı fiziki dünyada olduğu gibi kültür dünyasında da kanunlar bulmaktı. M. Weber bu yeni alanı değerlerden arındırırken, sosyolojiyi değer yüklü çalışma alanları olan etik, felsefe ve ilahiyattan da tamamen ayırmış oldu.⁵

2. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 6. bs., İst., 1990, s. 225.

3. Örnek olarak bkz. Şahin Efil, İslam ve Batı Düşüncesinde Yaratılış Modelleri, Pınar Yay., İst., 2002, s. 213 vd.

4. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, DİB Yay., Ankara, 1988, c. 2, s. 423-467. Konuyla ilgili, yine bir pozitif bilimci tarafından yazılan eleştirel yaklaşım için bakılabilir: Ahmet Yüksel Özemre, Kur'an-ı Kerim ve Tabiat İlimleri, Furkan Yay., İst., 1999.

5. Bkz. Alan Swingewood, Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev. Osman Akinhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998, s. 62-66, 175-176.

Bugün İlahiyatı, bilinen manada bir sosyal bilim olarak düşünmemiz mümkün değildir. İlahiyat pek çok noktada felsefe ve tarihle benzer yönleri olan ama yine de farklı ve daha geniş bir çalışma alanıdır. Günümüzde Batı üniversite anlayışında ilahiyat, klasik üniversite geleneğine bağlı olarak –her ne kadar din Avrupa'nın siyasal ve düşünsel gelişimindeki rolünü önemli ölçüde yitirse de hâlâ müstakil bir çalışma alanı olarak görülmekte ve devam etmektedir. Esasında bu çalışma alanının felsefe, eğitim ya da sosyal bilimler alanının içinde yer alması –dolayısıyla müstakil fakülte hüviyetini yitirmesi- teorik ve pratik açıdan da mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de İlahiyat Müfredatı Üzerindeki Tartışmalar

İslam bilim tarihinin başarılarla dolu hikâyesi üzerinde bütün dünyada bir ittifak olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Bu tarih sadece astronomi, matematik, fizik, coğrafya gibi alanlarda değil Batı'da filoloji, teoloji, felsefe ve mistisizm olarak bilinen alanlarda da üst düzey düşünceler geliştirdi. Ancak İslam dünyasının her alanda Batı'nın gerisinde kalması, sömürgecilik hareketleri, modernleşme çabaları, siyasi değişiklikler gibi pek çok sebep neticesinde İslam dünyasında yaşanan değişimden eğitim ve dolayısıyla din eğitimi de nasibini aldı. 2013'te Türkiye'deki İmam Hatip Liselerinin kuruluşunun 100. yılını yaşadık. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan ve Cumhuriyet'ten sonra da kesintiler ve önemli değişikliklerle devam eden din eğitiminin müfredatı sorunu hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir.⁶ Bu husustaki son tartışma 2013 yılında tekrar gündeme geldi.

YÖK 15 Ağustos 2013 tarihinde, yani üniversitelerin açılmasına bir-bir buçuk ay kala (üniversiteler genelde Eylülün ikinci yarısından itibaren açılıyor) İlahiyat fakültelerinde uygulanmak üzere yeni bir program kararı aldı ve bunun derhal uygulanmasını istedi. Prosedür gereği, üniversiteler bu kararı bünyelerinde bulunan İlahiyat fakültelerine ilettiler. Onlar da fakülte kurullarında konuyu YÖK'ün belirlediği şekilde kabul ettiler ve üniversite senatolarında konu ivedilikle oylanıp kabul edildi. Böylelikle yeni program –üniversitelerin açılmasına

6. Bu konudaki en kapsamlı çalışma olarak bkz. Mustafa Öcal, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2011.

bir iki hafta kala- resmen yürürlüğe girmiş oldu. Fakat bazı üniversiteler insiyatif kullanıp –makul biçimde- yeni müfredatı sadece hazırlık ve birinci sınıflara uygulama kararı aldıklarında, programın behemehal bütün sınıflara uygulanması noktasında ısrarla karşılaştılar. Rektörler ve senatolar genelde yabancıları oldukları İlahiyat programının acilen değişimi konusundaki ısrarı anlamakta zorlanırken, dekanlar yeni programı nasıl bütün sınıflara uygulayacakları konusunda şaşkınlık içine düştüler. Öğretim üyelerinin birçoğunun ise önceden çizelgesi yapılan derslerinin değiştiğinden haberleri bile olmadı.

Yeni program konusunda ilk tepki –beklendiği gibi- öğretim üyelerinden gelmedi. Muhafazakâr camiada tanınan düşünce ve ilim adamları yeni program hakkında eleştiriler yazdılar. Bunların içerisinde doğrudan AK Parti'nin içinde olan şahıslar da söz konusuydu. Daha sonra İlahiyatçı öğretim üyeleri düşüncelerini ifade etmeye ve bildiriler kaleme almaya başladılar.

İlahiyatçı olmayan aydınlar ve bilim adamlarının yazıları genelde İlahiyat müfredatından felsefenin çıkarılması üzerine yoğunlaştı. Oysa konu sadece felsefe dersleri değildi. Felsefenin yanında Kelam, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, İslam Sanatları Tarihi ve Dinî Musiki derslerinin de kredileri düşürüldü. Bu derslerin isimleri bile yeni programın İlahiyat fakültelerinde tefekkür, sanat ve psiko-sosyal tahlilleri arzu etmediğini açıkça ortaya koyuyor. Bu tutum aşikâr olmasına rağmen tamamen farklı bir gerekçe öne sürüldü: Bolonya Deklerasyonu çerçevesinde kredilerin azaltılması. Böylelikle yeni garip ders isimleri ortaya çıktı. Örneğin Kelam Anabilim Dalı (A.D.) ile Mezhepler Tarihi A.D.'nin dersleri *Kelam ve İslam Mezhepleri* adıyla birleştirildi. Ders toplam üç dönemde verildiği için farklı anabilim dallarının hocaları arasında bir şekilde paylaşılacaktır. Peki, Türk-İslam Sanatları A.D. ile Dinî Musiki A.D.'na ait iki ayrı dersin *İslam Sanatları ve Dinî Musiki* adı altında bir dönemde ve iki saat olarak programa konulması nasıl açıklanabilir? Anlaşılan programı

yapanlar bu dersin nasıl verileceğini bir kez olsun akıllarına getirmemişler.

Programdaki bazı ciddi problemlerin kavranabilmesi için ise biraz bilgiye ihtiyaç var. Örneğin *İslam Felsefesi* eski haliyle dört saat olarak kalırken *Felsefe Tarihi* programdan tamamen çıkarılıyor. Oysa bırakınız ilahiyat formasyonu almayı, bir İslam felsefesi kitabını karıştıranlar bile Antik Yunan felsefesini anlamadan Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'ü anlamının mümkün olmadığını kolaylıkla çıkarırlar.

Programa itirazın bir de teknik boyutları var. Türk üniversitelerinde hiç örneği görülmemiş biçimde bütün program iki saatlik dersler halinde düzenlenmiş. Böylelikle güya tefsir, hadis, İslam hukuku gibi derslerin neredeyse bütün dönem-

lerde öğrencilerce alınması hedeflenmiş. Ancak bu durumda, eskiden öğrenci bir dönemde 7-8 ders alırken, şimdi 10-11 ders alacak. Acaba bu kadar farklı sayıda ders almanın eğitimi nasıl olumsuz etkileyeceği hiç tartışıldı mı? Bu pedagojik problemin yanında ayrıca haftalık program yapma prob-

lemi de ortaya çıkıyor. Öğrenci işleri her dönemde çeşidi bu kadar artırılmış dersin çizelgesini hazırlamak için ter dökecek ve pek çok kez ders veya daha garibi hoca çakışmasının önüne geçilemeyecek.

İlahiyat Müfredatında Felsefe, Beşeri Bilim ve Sanat Grubu Derslerinin Önemi

Din Felsefesi, Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi dersleri din-birey ve toplum üçgenindeki düşünce, gelişme ve tartışmaları ele alır. Bu yönüyle günümüz din bilimleri açısından vazgeçilmezdirler. Ayrıca bu derslerin Türkiye'deki yükseköğretim açısından özel bir önemi var: Ülkemizde Fen-Edebiyat fakültelerinin ilgili bölümlerinde okuyan öğrenciler hala 19. yüzyıl pozitivist felsefe ile yetiştiriyor, eğitimlerinin önemli bir bölümünde dini reddeden felsefi, sosyolojik ve psikolojik teorilerle karşı karşıya kalıyorlar. Sadece ayet ve hadislerle

bunlara cevap vermek mümkün olmadığı gibi, teorilerin bir çoğu modern olduğu için klasik kelâmî yaklaşımlar da zayıf kalıyor. Dolayısıyla bu teorileri tartışabilmek ve cevap verebilmek için din felsefesi, din sosyolojisi ve din psikolojisi derslerinin alınması bir zorunluluktur. Zaten bugün Türkiye Cumhuriyeti Batı ile Doğu arasında geniş bir vizyona ve ilişki ağına sahip olmuşken, İlahiyat öğrencilerinin modernleşme, sekülerlik, küreselleşme, çoğulculuk gibi gelişmelerden; yeni dini hareketler, din değiştirme, dinler arası etkileşim-diyalog gibi olgulardan habersiz yetişmesi söz konusu bile olmaz.

İlahiyat fakültelerindeki Türk-İslam Sanatları A.D. ile Dinî Musiki A.D. ayrı bir özellik taşır. Bunlara Türk-İslam Edebiyatı A.D. da eklenebilir. Bu üç branş, dini ve sosyal bilimlerle yoğrulmuş dimağların aynı zamanda estetik bir bakış açısına sahip olmalarını sağlar, hatta sanatsal becerilerinin gelişmesine yardımcı olur. İslam medeniyetine sadece siyasi ve bilim alanında değil, sanat alanında da muazzam katkılar yapmış bir milletin çocuklarıyız. Sırf geçmiş mirasımızı (ki bu miras şehirlerimizde bize bakıp durmaktadır) tanımak için bu derslere gerek olduğu gibi dinimizi tebliğ etmek için de ihtiyacımız var. Bugün sanat, özelde musiki hem kitlelere mesajlar verilmesinde hem de çocukların eğitiminde önemli bir araç olarak kullanılırken, ister öğretmen olsun ister din görevlisi, bir ilahiyatçının böyle araçlardan mahrum kalması nasıl düşünülebilir?

Bu gruptaki derslere bir de içeriden bakışın yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor. Bir taraftan söz konusu dersler önemsiz görülürken, diğer taraftan –yine Temel İslam Bilimleri hocaları tarafınca- sosyal/beşeri bilim verilerini ve yöntemlerini kullanılma eğilimi göze çarpıyor. Çalışma konusunun “sosyolojik veya psikolojik açıdan ele alınması” ya da bu tür kaynakların bibliyografyada yer alması arzu edilir bir durum oldu. Burada artık “klasik” yaklaşımlardan kurtulduğu, konuya “yeni ve farklı” yaklaşımlar getirildiği de düşünülüyor. Şüp-

hesiz bu aynı zamanda –pek de bilinçli olmayan- bir metodolojik arayışın işaretidir. Yani ilahiyatçı, artık kendi alanının kadim tartışma konularına klasik metinlerdeki anlayışlarla cevap aramak (ya da verili cevabı tespit etmek) yerine, yeni açıklamalar getirmek peşindedir. Hatta mümkün olursa kadim tartışma konularını tamamen bırakıp yeni tartışma alanlarına girmek arzusundadır. Burada, geçmişte olduğu gibi günümüzde de etkili olan, Batı'daki tartışma konularıdır. Bunlar İlahiyatla ister doğrudan ister dolaylı ilgili olsun yeni bir bakış açısı olarak İlahiyat tartışmalarına yön veriyor. Bu tartışmaları anlayabilmek önemli ölçüde felsefi ya da sosyolojik altyapı gerektirdiğinden İlahiyatçının okuma alanı da farklılaşıyor. Artık örneğin, tefsircilerin hermenötik, kelamcılarının sekülerizm üzerine metinler okuması gayet olağan bir haldir.⁷ Bütün

bunların yanında, hala pozitivist bilim anlayışının etkisi altında kalan, bilim felsefesinde yaşanan gelişmelerin uzağında İlahiyatçılar az değildir. Sosyolojik ya da psikolojik bilginin İlahiyat alanında kullanılması da özellikle bu anlayışta olan insanlar kanalıyla gerçekleşiyor.

Beşeri bilimlerde elde edilen bilgi ne

derece nihai bilgidir? Bugün bilim felsefesindeki tartışmalar, pozitif bilimlerin bile bilgisinin nihai ve kesin bilgi olmadığını gösteriyor. Kaldı ki sosyal bilimlerin bilgisi, çalışma alanının yapısı, yöntemin uygulanması ve araştırmacının objektifliği tartışmaları nedeniyle⁸ çok daha zayıf bir bilgidir. Bu tür bir bilginin, adeta kesin ve nihai bir bilgiymişçesine kullanılması, İlahiyat çalışmalarına destek vermekten ziyade, sosyolojik bilginin İlahiyat içinde meşrulaştırılması gibi bir işlev görür. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de kavimlerin helakı ile sık sık gündeme gelen “Sünnetullah” kavramını, klasik sosyo-

7. Bu eğilim aslında 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştı. İnsan hakları, kadınların sosyal durumları gibi konuları kelam içinde ele alma eğilimi vardı. Bkz. M. Sait Özervarlı, Kelâmda Yenilik Arayışları, İSAM Yay., İst., 1998.

8. Ki bu yüzden pek çok pozitif bilimci, sosyal bilimlere bir bilimsel disiplin olarak görmez. Bkz. “Hillary Putnam İle Söyleşi,” Bryan Maggee, Yeni Düşün Adamları, Çeviri editörü: Mete Tunçay, MEB Yay., İst., 1979, s. 359.

lojideki "toplumsal yasalar" kavramıyla açıklamak⁹ şu an itibarıyla savunulmayan bir görüşe meşruluk kazandırmak demektir. Maalesef "sünnetullah"ı bir "yasa" olarak açıklama hatası Türkiye Diyanet Vakfı'nın neşrettiği *İslam Ansiklopedisi*'ne kadar girmiştir.¹⁰ Bu örnek bir Temel İslam Bilimi hocasının bile bilim felsefesi ve diğer sosyal bilim tartışmalarına ne kadar çok vakıf olması gerektiğini bize açıkça söylüyor.

Sonuç ve Çözüm Önerisi

Türkiye, İslam dünyasının neredeyse hiçbir yerinde olmayan bir İlahiyat sistemine sahiptir. Örneğin ülkemizde hala çeşitli dinî ilimleri ayrı fakülteler halinde araştırma ve eğitim konusu yapan İslam üniversiteleri yoktur. İslam ülkelerinde genelde İslam Hukuku, Temel İslami İlimler, Davet ve Eğitim fakülteleri ayrı ayrı kurgulanırlar. Örneğin İslamabad Uluslararası İslam Üniversitesi'nde Arap Dili Fakültesi, Uluslararası İslam Ekonomisi Fakültesi, İslam Araştırmaları Fakültesi (Türkiye'deki İlahiyat'a en yakın olanı), Şeriat ve Hukuk Fakültesi ve Sosyal Bilimler Fakültesi bulunuyor. Bunlara ilaveten üniversitenin Davet Akademisi, Şeriat Akademisi, Araştırma ve Diyalog Enstitüsü gibi birimleri söz konusudur. Bu kadar fakülte ve enstitüye dağılan İlahiyat eğitiminin Türkiye'de tek fakülte altında toplandığını görüyoruz. Bu aynı zamanda bir zorunluluktur. Zira farklı dinî ilimleri birkaç fakülte altında toplayan bir İslam Üniversitesi şu anda tartışılan bir konu değildir. Öte yandan Din Felsefesi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, İslam Hukuku, İslam Sanat Tarihi, Dinî Musiki gibi dersler ilgili bölümlerde ya hiç verilmediği ya da ehil kişilere bırakılmadığı için İlahiyat öğrencisinin buralara gitme şansı yoktur. Dolayısıyla hepsi de kendi içinde yüksek öneme sahip toplam on dokuz anabilim dalından oluşan bir İlahiyat'a mecburuz.

Bu durumda atılması gereken ilk adım, böylece yoğun bir programı olan İlahiyat Fakültesi'nin kredilerini düşürmemektir. Zaten genel anlamda kredilerin düşürülmesi Türk Yüksek Öğretimine vurulan gizli bir darbedir. Düşük kredili sistem-

de öğrencinin daha az sınıfa girmesi, ama ödev, proje, seminer gibi faaliyetlerle sınıf dışında daha fazla çalışması hedeflenir. Bu sistemin faydalı olabilmesi için hoca başına düşen öğrenci sayısının azaltılması, hocaların ders yükünün hafifletilmesi, daha fazla asistan istihdam edilmesi, kütüphanelerdeki kaynak sayısının artırılması, kütüphanelerin gece ve hafta sonlarında açık olması, burada çalışacak memurların mesailerinin tanzimi gibi pek çok akademik ve idari düzenleme gerekiyor. Bunlar yapılmayınca öğrenciler ders dışı zamanlarını çoğunlukla kafelerde veya nargile salonlarında geçiriyorlar. Bütün bu problemler İlahiyat fakülteleri ve öğrencileri için de söz konusudur. Yukarıdaki yapısal düzenlemeler gerçekleşmediği müddetçe öğrencilerimizi daha fazla sınıflarda tutmaya –maalesef- mecburuz. Kredilerin eski haline çekilmesinden sonra atılması gereken ikinci adım, her anabilim dalına ait dersin en azından dört saat olarak düzenlenmesidir. Zira iki saatlik derslerle bir anabilim dalından beklenen fayda gerçekleşmez. Kredilerin yükseltilmesine rağmen temel dinî bilimlere hala yeterince ders ayrılmadığı düşünülüyorsa problem seçmeli derslerin yeniden tanzimi ile çözülmelidir.

Kaynakça

- Bilgin, Vejdî, "Kur'an'dan Sosyolojik İlkeler Çıkarmanın İmkânı," *EskiYeni*, Sayı:22, Yaz 2011, ss. 35-43.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara, 1988.
- Çelebi, İlyas, "Sünnetullah," *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c. 38.
- Efil, Şahin, *İslam ve Batı Düşüncesinde Yaratılış Modelleri*, Pınar Yay., İstanbul, 2002.
- es-Sadr, Muhammed Bağır, *Kur'an Okulu*, Çev. Mehmet Yolcu, Fecr Yayınları, Ankara, 1995.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul, 1990.
- Maggee, Bryan (Ed.), *Yeni Düşün Adamları*, Çeviri editörü: Mete Tunçay, MEB Yay., İstanbul, 1979.
- Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2011.
- Özemer, Ahmet Yüksel, *Kur'an-ı Kerim ve Tabiat İlimleri*, Furkan Yay., İstanbul, 1999.
- Özervarlı, M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İSAM Yay., İstanbul, 1998.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1999.
- Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akinhay, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998.
- Tok, Nuri, *Kur'an'da Sünnetullah ve Helâk Edilen Kavimler*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.
- Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, 4. bs., İstanbul, 1994.

9. Bkz. Muhammed Bağır es-Sadr, *Kur'an Okulu*, Çev. Mehmet Yolcu, Fecr Yayınları, Ankara, 1995; Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1999, s. 66-71; Nuri Tok, *Kur'an'da Sünnetullah ve Helâk Edilen Kavimler*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.

10. Bkz. İlyas Çelebi, "Sünnetullah," *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c. 38, ss. 159-160. Sünnetullah'ın yorumlanması ile ilgili olarak bkz. Vejdî Bilgin, "Kur'an'dan Sosyolojik İlkeler Çıkarmanın İmkânı," *EskiYeni*, Sayı:22, Yaz 2011, ss. 35-43.

Tefsir Dersleri: Bir Durum Değerlendirmesi ve Öneriler

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Giriş

Müslümanlar yeni bir medeniyet kurarken onun en sağlam ayaklarından birini bilim-kültür oluşturmaktaydı. Her ne kadar bazı dönemler güç ve kudret, muharrik olsa da kalıcı ve asli öncü olanın ilim olduğunu cümle alem bilir. Bu süreçte, Maverunnehir'den İspanya'ya, Kahire'den İstanbul'a ciddi kurumsal ilmi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Geleceğe yelken açmış bir inanç ve zihniyet dünyasının insanları, kendi şartları ve imkanlarıyla bilim-kültürü en iyi seviyede ayakta tutma mücadelesinde başarılı olmuştur. Böylece medeniyetimiz, bilim-kültüre dayanmış ve onunla kaim olmuştur. Bu mirasın sahibi bizler de aynı mücadeleyi vermekle mükellefiz. Hemen belirtelim ki, Müslümanlar nezdinde ilim, bütün şubeleri ile bir bütündür; ilim dendiğinde onlar sadece dini ilimleri sadece tefsiri veya hadisi anlamamışlardır. Onun içinde Kur'an, tefsir, hadis, kelam, tasavvuf, hikmet, felsefe, mantık, tıp, edebiyat vs. hepsi vardır. İyi bir müfessirin aynı zamanda kelam alimi olduğunu, iyi bir filozofun aynı zamanda tefsir yazdığını, iyi bir fakihin aynı zamanda tıp bildiğini, iyi bir tabibin aynı zamanda mantıkla uğraştığını, iyi bir kelamcının aynı zamanda şair olduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Adam Mez'in (ö. 1917) yazdıkları, Fuat Sezgin'in (d. 1925) yaptıkları, yazdıkları ve söyledikleri ve bunlar gibi daha nicelelerinin eserleri iyi tetkik edildiğinde bu nokta açıkça görülecektir.

Yukarıdaki panoramada tefsirin yerine dair birkaç cümle sarfedecek olursak, deriz ki, İslam'ın sahip olduğu ilk kaynak ve en büyük değer Kur'an olmuştur. O *kelâmullahtır*, ilahi bir hitap tarzı, sunuş biçimi ve üslubu vardır. İşte bu nitelikleri ne-

deniyle, inmeye başladığı andan itibaren ayrı bir ilgi konusu olmuştur. Onun muhafazası, okunması ve anlaşılması, baştan beri ilmi faaliyetin bir parçası haline gelmiştir. Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'ı bizzat yaşayarak tefsir ettiği gibi bazen de anlaşılmayan hususları sözlü olarak açıklamıştır. Onun vefatından sonra sahabe Kur'an'ı anlamaya, anlatmaya ve başkalarının anlaması için tefsire gayret etti; tâbiler ise bir adım ileri giderek ilmi faaliyeti medrese tarzı tedrise dönüştürdüler. Bu arada bazı risaleler de yazıldı. Nihayet ikinci asrın ortalarından itibaren Müslümanların ilim-kültür hayatına kitaplar girmeye başladı. O zamana kadar henüz ilmi disiplinler ayrışmamıştı. İşte bu tarihlerden itibaren artık 'hadis', 'tefsir', 'fıkıh', 'kelam', 'tarih', 'hikmet' gibi ilim dallarından bahsedilir oldu. Müslümanlar için vazgeçilmez kaynak olan Kur'an'ın bir yandan tefsiri yapılıyor, diğer yandan nasıl okunacağı ve okunma şekilleri (*kırâat*) hem araştırılıyor hem öğretiliyor, bir yandan da anlaşılmasına yardımcı olacak bilgiler (*ulûmu'l-Kur'ân*) derleniyordu. Böylece İslam bilim-kültür hayatı şekillenirken Kur'an'ı inceleme alanları da üç şube olarak netleşti: Kur'an'ın tefsiri, Kur'an kırâati ve ulûmu'l-Kur'ân. İlerleyen zamanlarda *usûlü't-tefsir* (*Tefsir Usûlü*) kavramı tedavüle çıkmış, günümüze doğru daha fazla kullanılır olmuş, çoğu kere ulûmu'l-Kur'ân, usûlü't-tefsirin içine dercedilmiştir. Tarihi süreçte yazılan sayısız tefsirler ve müfessirler de öğretime konu olmuş, böylece günümüzde *Tefsir Tarihi* ayrı bir ders olarak istihdam edilmiştir (Klasik dönemde buna *tabakâtu'l-müfessirin* deniyordu). Bizim tarih ve kültür havzamıza yakın olan ve bu öğretimin yapıldığı Osmanlı devri medreseleri, bu üçlü sacayağını yüksek din öğretiminde

(medreslerde) hiçbir zaman ihmal etmemiş, sistematik bir şekilde yürütmeyi başarmıştır.

I. Mevcut Durum

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Dâru'l-Fünûn'da İlahiyat Fakültesi açılmış, ancak 1933 üniversite reformu ile bu okul kapatılmış, böylece 1949 yılına kadar Yüksek Din Öğretimi yapılamamıştır.¹ Türkiye Cumhuriyeti ideolojisi ve ilkeleri doğrultusunda yeni bir anlayış ve sistemle ilk İlahiyat Fakültesi, 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Fakülte ilk kurulduğunda Kur'an, tefsir, hadis ve fıkıh dersleri yoktu. 1951 yılında Prof. Dr. M. Tayyib Okıç'ın (ö. 1977) göreve başlamasından sonra 1953-54 programında tefsir, hadis ve fıkıh derslerine yer verilmiş ve bu dersler Okıç hocaya bağlanmış, altı saatlik tefsir dersini de o zaman DİB görevinden emekli olan H. Hüsnü Erdem (ö. 1961) okutmaya başla-

döndürülmüştür. 1982 yılında Yüksek Din Öğretimi yapan bütün okullar İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürülmesini müteakip 1983-84 öğretim yılında yürürlüğe giren İlahiyat fakülteleri programında tefsir bilim dalı, *Tefsir Usûlü* (3 saat) ile *Tefsir* (13 saat) adı altında iki derse bölünmüş, 1991-92'deki yeni programda *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (4 saat) ile *Tefsir* (10 saat) dersleri yer almıştır. 1998-99 tarihli programda bir değişiklik daha yapılarak *Tefsir Tarihi* (2 saat), *Tefsir Usûlü* (2 saat) ve *Tefsir* (4 saat) dersleri ihdas edilmiştir. 2011-2012 programındaki zorunlu tefsir dersleri şöyledir: *Tefsir Tarihi ve Usûlü* (4 saat), *Tefsir I-II* (4 + 4 saat), *Kur'an Dili* (4 saat).² 2013 yılı Ağustos'ta yapılan ancak yürürlüğe konulduktan sonra geri çekilen programda ise *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü-I, II* (2 + 2 saat) *Tefsir-I, II, III, IV, V* (her dönem 2 saat), *Arap Dili Fonetigi (Tashih-i Huruf)* (dört dönem 4 + 4 + 2 + 2 saat). Bir kıyaslama için son iki programdaki dersleri birlikte görelim:

Sınıf / Dönem	2011 programında ders adı ve saati		2013 programında ders adı ve saati	
Hazırlık Sınıfı	Kur'an Dili	4	Arap Dili Fonetigi (Tashih-i Huruf) I, II, III, IV	4, 4, 2, 2
1-4. Sınıflar	Tefsir Tarihi ve Usûlü	4	Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü I, II	2, 2
1-4. Sınıflar	Tefsir I-II	4, 4	Tefsir-I, II, III, IV, V	2, 2, 2, 2, 2

mıştır. Tefsir dalında ilk asistan olarak 1956 yılında İsmail Cerrahoğlu görev almıştır. 1968 yılındaki programda tefsir dersi sekiz saat olmuş, 1973-74 eğitim-öğretim yılında İlahiyat Fakültesi, üç bölüme ayrılmış, birisi de Tefsir-Hadis olarak adlandırılmıştır. Bu bölümün tefsir dersi, diğerlerine göre daha fazla olmuştur. Bu arada 1959 yılından itibaren açılan Yüksek İslam Enstitülerinde (İstanbul, Erzurum, Konya vd.) ders programlarında tefsir dersine yer vermiştir. 1971 yılında kurulan Atatürk Ü. İslami İlimler Fakültesi (Erzurum) dört bölüme ayrılmış, Tefsir-Hadis Bölümü'nde o güne kadar adı sadece *Tefsir* olan ders biraz genişletilerek *Tefsir ve Usûlü*'ne çevrilmiştir. Fakat 1975-76 yılındaki yeni düzenleme ile bu dersin adı tekrar eski haline

Ders programlarındaki düzenlemelere dikkat edilirse her defasında hem ders adı hem ders saati değiştirilmiştir. Eğer son program kabul edilmiş olsaydı, kanaatimizce öncekilerden daha vahim bir durum ortaya çıkacaktı. Zira burada sadece ders adı ve ders saati değişmekle kalmamış, tefsir dersinin kodlarıyla oynanmıştır. Yazımızın başında belirttiğimiz gibi, tefsir faaliyetinin uzun tarihi, yazılan tefsirler ve onları telif eden müfessirlerin biyografileri, tefsir çeşitleri, uygulanan metotları

1. Söz konusu dönemlerdeki Kur'an-tefsir faaliyeti için şu çalışmalara bakınız: R. Adeviye Akbulut, *1919-1936 Yılları Arasında Türkiye'deki Tefsir Hareketleri* (Doktora tezi), Şanlıurfa: 2002; Bekir Dağcı, *1950 - 1960 Arası (Demokrat Parti Dönemi) Türkiye'de Kur'an Araştırmaları* (Yüksek Lisans tezi), İstanbul: 2010.

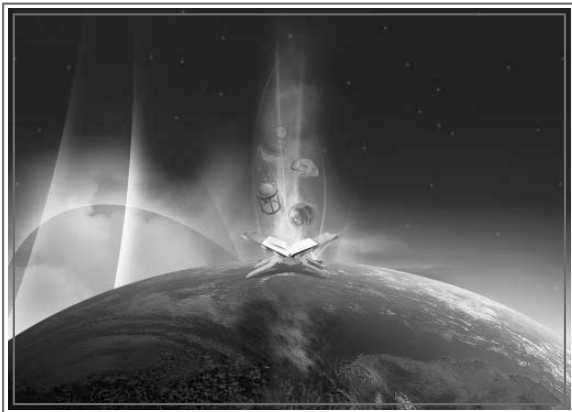
2. İlahiyat fakültelerine yönelik programlarda tefsir derslerinin yeri için bkz.: Ömer Kara, "Türkiye'deki Tefsir Akademiyasının Gelişim Süreci -Tarihsel Dönemler, Akademik 'Konu' Kategorilerinin Analizi", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul 2010, s. 607-36; "İhtiyat, İntizam ve inziva dolu bir hayat -İsmail Cerrahoğlu ile Söyleşi" (Ö. Özsoy - M. Akif Koç), *İslamiyat-Kıtabiyat Bülten*, sayı 6, Ocak-Mart 2003, 3-10; Ömer Dumlu, "Tefsir Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Sorunları", *İlahiyat Fakülteleri Tesir Anabilim Dalı III. Koordinasyon Toplantısı (8-9 Temmuz 2006)*, Kayseri: 2006, s. 139-42; Esra Gözeler, "İlahiyat Fakültelerinde Kur'an ve Tefsir Çalışmaları", *Türkiye Bilimsel Derlemeler Der.*, 2:3 (Bahar 2009), s. 93 vd.

öğretmeyi esas alan *Tefsir Tarihi* dersi vardır. Tefsir Tarihi'ni kaldırmak, akıl almaz bir şeydir. Tarih geçmişi öğretmekle kalmıyor, İslam düşüncesinin geçirdiği aşamaları tespit ediyor, gelecekte nasıl yönelimler olabileceği üzerine kafa yoruyor. Tefsirin bir parçası olan tarihini öğretmemek abes olur. Hangi düşünceye girerseniz giriniz, önce onun ortaya çıkışı, gelişim tarihi ve temsilcileri anlatılır. Bu nedenle diyoruz ki, *tarihi bilmeyen metodolojiyi de bilemez ya da tarihi olmayanın metodolojisi de olmaz.*

II. Sorunlar ve Öneriler

Tefsir Anabilim Dalı'na ait derslerin isim ve içerikleri hakkında çok çeşitli teklifler vardır. Tartışma sürdükçe de tekliflerin sonu gelmez, nitekim benim de tekliflerim var, fakat burada bunları dile getirmek istemiyorum. Onun yerine anabilim dalı hocalarımızın üzerinde uzlaşa sağladığı bir rapordan bahsetmek istiyorum. Bilindiği üzere son yıllarda İlahiyat fakültelerinde çeşitli ana bilim dallarına mensup öğretim elemanları periyodik toplantılar tertipleyerek kendi sorunlarını görüşmekte, çeşitli kararlar almakta ve ilgililere teklifler sunmaktadır. Tefsir Anabilim Dalı, 1996'dan beri on iki toplantı yaptı. 2008 yılındaki toplantıda kurulan bir komisyon, *Tefsir Dersleri Genel Yeterlilik Ölçütleri*'ni tespit etmiş, 2012 toplantısında ise son şeklini vermiştir (Rapor daha sonra ... *Kalite Göstergeleri* adını aldı).

Rapor *Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Kriterleri* ile *Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Ders Adları ve İçerikleri* şeklinde iki başlığa ayrılmıştır. Raporda ülkemizin Avrupa Birliği üyeliği çerçevesinde kabul edilen Bologna Süreci de göz önüne alınmıştır. *Kalite Göstergeleri*, tefsir akademisyenlerinin ortak kararını yansıttığı için aşağıda aynen sunuyoruz:

Bologna Sürecinde Tefsir Dersine Kalite Güvencesinin Sağlanması İçin Tanımlanmış Kalite Göstergeleri

A. Lisans Kriterleri:

1. Tefsirle ilgili temel kavram ve terimleri net bir şekilde anlamak,
2. Tefsir, Tefsir Usûlü ve Ulûmu'l-Kur'an'a ilişkin belli başlı eserler hakkında bibliyografik ve kronolojik bilgiye sahip olmak, genel anlamda içerikleri hakkında bilgi sahibi olmak,
3. Kur'an tarihi hakkında ana hatlarıyla bilgi sahibi olmak,
4. Kur'an mealleri hakkında bilgi sahibi olmak, lisans dönemi boyunca bütün Kur'an'ı meal-den okumuş olmak,
5. Kur'an'ın ana konularını bilmek,
6. Arapça-Türkçe tefsir metinlerini okuyup anlamak,
7. Tefsirin tarihini, gelişimini, yapısal özelliklerini, ortaya çıkan Tefsir ekollerini bilmek ve yorum farklılıklarının ekolleşmeden kaynaklandığının farkında olmak,
8. Kısa sureler, aşırılar ve pratik hayatla ilgili ayetleri ezberleyip anlamak.

B. Yüksek Lisans Kriterleri:

1. Araştırma tekniklerini öğrenerek alanı ile ilgili araştırmaları içeren bibliyografyaları taramak,
2. Tefsirle ilgili problemleri ve konuları sebepleri ile tanımak ve bunların analizini yapabilmek,
3. Kur'an yorumunun tarihi süreç içindeki oluşumunu ve gelişimini bilmek, yapılan yorumları değerlendirmek,
4. Tefsir ekollerini, ortaya çıkışları, anlama yöntemleri, yorum farklılıkları ve sebepleri ile bilmek,
5. Tefsirle ilgili fikirlerin, düşüncelerin ve verilerin farkında olmak ve bunları değerlendirebilmek,
6. Müfessirlerin anlama ve yorumlama yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmak,
7. Tarihi süreç içinde Kur'an yorumunun oluşu-

mu ve gelişimini tanıyarak yapılan yorumları değerlendirme becerisi kazanmak,

8. Tefsir kaynaklarını tanımak, mukayese edebilmek ve yararlanabilmek,
9. Kur'an kelimeleri ile ilgili temel lugat çalışmalarını kullanma ve kavramsal/semantik analiz becerisini kazanmış olmak,
10. Kur'an mealini en az bir defa okumuş olmak ve Kur'an'ın içeriğini tanımak,
11. Tefsir metinlerini mukayeseli olarak okuyup anlamak,
12. Kur'an temalarını Kitab-ı Mukaddes'ten karşılaştırmalı olarak okuyabilme becerisi kazanmak.

C. Doktora Kriterleri:

1. Geçmişten günümüze intikal eden ve günümüzde ortaya çıkan Tefsir problemleri hakkında derecede ileri bilgi sahibi olmak, bu problemlerin analizini ve değerlendirmesini yaparak sahaya katkıda bulunmak,
2. Tefsirdeki yöntem tartışmaları hakkında ileri düzeyde bilgi sahibi olmak,
3. Kur'an ayetlerini hayatın içinde anlamlandırma becerisi kazanmak,
4. Alanındaki konulara sistematik ve interdisipliner bakış açısıyla yaklaşabilmek,
5. Hakemli dergilere makale yazabilmek veya bilimsel toplantılarda tebliğ sunabilmek,
6. Bir Tefsir yöntemini kendi alanına uygulayarak özgün çalışma yapabilmek,
7. Kur'an'ı anlama ve yorumlama yöntemlerine vakıf olmak ve bunları uygulayabilmek,
8. Temel bir tefsir kitabı okumuş olmak ve bir bilgi objesi olarak Kur'an'ın kuşatıcılığı hakkında ileri düzeyde bilgi sahibi olmak.

Raporda belirlenen lisans ve lisans üstü eğitimde zorunlu ve seçmeli dersler şöyledir. Lisans Dersleri: *Kur'an'ın Ana Konuları, Tefsir Tarihi, Tefsir Usûlü, Tefsir Metinleri, Kur'an Meali, Kur'an'a Yeni Yaklaşımlar, Kur'an Semantiği* (Seç.). Yüksek Lisans Dersleri: *Tefsir Literatürüne Giriş, Kur'an Tarihi, Kur'an İlimleri, Tefsir Usûlü Metinleri, Kur'an ve Anlambilim, Tefsir Ekolleri, Konulu Kur'an Tefsiri, Kur'an ve Nuzûl Ortamı, Karşılaştırmalı Tefsir Metinleri, Kur'an Tercüme*

Teknikleri ve Mealler, Kur'an ve Kutsal Metinler, Tefsir Problemleri, Seminer (Seç.), *Kur'an Kültürü ve Sosyal Hayat* (Seç.), *Kur'an Kıraatı ve Tarihi* (Seç.). Doktora Dersleri: *Uygulamalı Kur'an Semantiği, Kur'an'ı Anlama Yöntemleri, Klasik Tefsir Metinleri, Çağdaş Tefsir Metinleri, Erken Dönem Tefsiri, Oryantalistler ve Kur'an Çalışmaları, Kur'an'ın İc'az ve Belagatı, Modern Dönemde Kur'an'a Yaklaşımlar, Türk Müfessirleri ve Kur'an Çalışmaları, Kıraat Farklılıklarının Yorumuna Etkisi* (Seç.), *Dilbilimsel Tefsir* (Seç.), *Fikhi Tefsir Ekolü* (Seç.), *Kelami Tefsir Ekolü* (Seç.), *Tasavvufi Tefsir Ekolü* (Seç.), *Bilimsel Tefsir* (Seç.). Komisyon adı geçen derslerin içeriklerini de belirlemiştir, ancak burada yer vermeye gerek görmüyoruz.³

Esasında bu ölçütler, son derece makul, mantıklı ve ulaşılabilir. Ne yazık ki ülkemizde bu tür emek mahsulü raporlar, fazla dikkate alınmadığı ve icraata koymada isteksiz davranıldığı için hocalar da yılgınlık ve isteksizliğe kapılmıştır. Bu nedenle 2013 yılı toplantısında ölçütlerin fiiliyata geçirilmesi ve denetlenmesi aşamasına geçilememiştir.

Listesi sunulan dersler, bir çerçeveye çizmiş olup genel kabul görmüştür. Elbette lisansüstü eğitimde farklı isimlerle dersler açmak hocaların yetkisindedir. Bu ölçütlerle gözetilen amaç, ilahiyat fakültesi bitiren bir lisans ile lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) seviyesindeki öğrencilerin tefsirde asgari seviyede neleri bilmesi gerektiğinin tespitidir. Ayrıca ders programlarında Tefsir Anabilim Dalı'na ait derslerin bu maddeler çerçevesinde hazırlanması, ders içeriklerinin bunlara göre oluşturulması, hocaların dersleri işlerken bu vasıfları taşıyan öğrencilerin yetiştirilmesine özen göstermesidir. Esasında önemli olan dersin adının şu veya bu, saatinin de şu kadar olmasından ziyade öğrenciye neyi, nasıl ve hangi hedefe uygun verilmesidir. Ders saatinin çok olup da beklenen verimin alınmadığı durumları da biliyoruz. Bu bağlamda yukarıdaki ölçütlere ulaşılabilmesi için bazı ek teklifler şunlardır:

-Her şeyden önce, genelde program revizeleri ve özelde tefsir alanında yukarıdaki ölçütlere ulaşılabilmesi için yapılacak düzenlemeler, ciddi bilimsel araştırma ve istişareler sonucunda kara-

3. Kriterler için bkz.: İsmail Çalışkan, "Tefsir Anabilim Dalı VI. Koordinasyon Toplantısı Günlüğü", Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII/1 - 2009, 341-345 ve "9. Tefsir Akademisyenleri Buluşması ve Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi Sempozyumu", Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, cilt xvı, sayı 1, Sivas 2012, ss. 821-32.

ra bağlanmalıdır. Eğitime en iyi katkıyı sunması istenen program, üzerinde uzun araştırmalar yapılarak, ilgili bilim insanlarının uzlaşısı sağlanarak çıkarılır.

-Günümüz eğitim-öğretiminde en hassas konu öğrenci profilidir. Yeni öğrenci tipi esnek, ders çalışma ve okuma bakımından kırılabilir bir yapıdadır. Öğrencilerin öğrenme istek, kapasite ve eğilimleri göz ardı edilerek yürütülecek bir programın verimli olması zordur.

-Kur'an ve tefsir ile ilgili derslerin saatleri programın dengesini bozacak ve diğer derslerin eşit dağılımını engelleyecek şekilde çoğaltılmamalıdır. Aslında bu husus bütün dersler için geçerlidir.

-Tefsir usûlü kavramı artık yerleşmiştir, terk edilemez, kavram değiştirmek, dereyi geçerken at değiştirmeye benzer. Lisans derslerinde Ulûmu'l-Kur'ân genel, usûl konuları ise derinlemesine işlenmelidir. Duruma göre bazı konulara ağırlık verilebilir. Örneğin, ben *Tefsir Usûlü* dersimde en büyük payı Kur'an tarihine veriyorum. Sebebi, çağımızda Kur'an aleyhindeki iddia, safsata ve çetin soruların büyük çoğunluğunun bu alana ilişkin olmasıdır. Sırf bunların giderilmesine yönelik bilgilendirme yapılsa bile az gelir. Öte yandan tefsir tarihi ve usûlü birbirini tamamlar mahiyette, tefsir tarihi geçmişe, usûlü ise bugüne ve geleceğe yönelmelidir.

-Tefsir usûlü, dini metinlerin yorumlanması sa-dedinde dünya metin tahlili nosyonuna önemli katkılar yapmıştır. Bize düşen onu daha ileri düzeyde geliştirmektir. Hem bunun için hem de kendi eğitimimizin sağlıklı yürümesi için iyi bir usûl geliştirilme ihtiyacı kaçınılmazdır. Gerçi bireysel teoriler, ilkeler, kaideler üretilmeye devam ediyor. Ancak kapsamlı ve külli bir usûle doğru adımlar hızlandırılmalıdır. Aslında bütün derslerimiz için efradını cami ve ağyarını mani ders kitapları hazırlanmalı, zaman zaman da güncellenmelidir.

-Tefsir usûlü ve tefsir tarihi sırf teorik olmaktan çıkarılarak uygulamalı hale getirilmelidir. Bunun için konularla ilgili örnek metinler işlenmelidir.

-Raporda işaret edildiği gibi Kur'an meali, İlahiyat eğitimi boyunca çeşitli dönem ve derslere serpiştirilerek baştan sona okunması sağlanmalıdır. Hem bunun desteklenmesi hem de Kur'an-hadis uyumu/birlikteliğinin gösterilmesi için en az 40 hadis ezberletilmelidir.

-Halen okuyan ya da mezun öğrencilerimizin, tefsir metinlerini okuyamadıklarına, halk içinde Kur'an tilavetinden kaçındıklarına dair kamuoyundaki yakınmalar ve 'yetersizlik' iddiaları gerçekçi alan araştırmalarına dayanmamaktadır. Şüphesiz binlerce mezun arasından yetersiz olanları vardır ve bu normaldir, ancak az sayıdaki yetersizlikler bütün öğrencileri kapsayacak şekilde genelleştirilemez. Doğruyu söylemek gerekirse biz de derslerimizde metin okuyamamaktan şikayetçiyiz. Bu tür 'yetersizlikler' öğrencilerin Arapçayı ve Kur'an'ı iyi öğren(e)mediklerinden kaynaklanır. Halen İlahiyat eğitiminde en sorunlu alanlardan birisi dil öğretimidir. Halbuki *Arap Dili ve Belağatı* dersi ile *Kur'an* dersi, ilahiyat eğitiminin özellikle tefsir, hadis, İslam hukuku ve kelimat eğitiminin temelidir. Bu eksikliğin nedenleri ve alınacak tedbirler konusunda şimdiye kadar tatmin edici bir araştırmaya girilmemiştir. Dil öğretim yöntemlerimiz incelenmemiş, buna binaen dil öğretme felsefesi geliştirilmemiş, bir yılda istenilen seviyede dil öğretebilen çağdaş öğretim yöntemlerinden istifade yoluna gidilmemiş, üstüne üstlük sayısı bir hayli artan fakültelere öğretim elemanı yetersizliği ortaya çıkmıştır. Yeri gelmişken İLİTAM programında yetişen öğrencilerin Kur'an ve tefsir metni okuma becerilerinin daha zayıf olduğunu belirtelim, öncelikli tedbir buraya düşünülmelidir.

-Mevcut programlarda hazırlık hariç 4 yıllık eğitimin ilk iki yılı Temel İslam Bilimleri bölümü dersleri, son iki yıl Felsefe ve Din Bilimleri bölümü dersleri ağırlıklıdır. Bütün bölüm dersleri dört yıla dağıtılmalıdır.

-Tefsir sahasında lisansüstü eğitimde öğrencilerin en büyük eksikliklerinden birisi interdisipliner bakıştır. Bunun giderilmesi için tedbirler alınmalıdır.

Sonuç

Yüksek Din Eğitimi'ni devlet hala belirlemek ve kontrol etmek istiyor ve bundan vazgeçmeye niyeti de yoktur. Durumun nezaketi göz önüne alınarak yapılması gereken en kestirme ve sağlıklı yol, müfredat ve programları oluştururken bütün anabilim dalları temsilcilerinin katıldığı toplantılarla karara varılmasıdır. Fakat bunlardan önce İlahiyat eğitiminin genel eğitim sistemi içindeki yerinin ve ona göre de nasıl bir eğitim-öğretim fa-

aliyeti yürütüleceğinin kararını vermek gerekiyor. Her aklına fikir gelen, 'İlahiyat fakülteleri medrese usûlü ve müfredatı gibi ders yapmalı', 'İlahiyat fakültelerinde sadece dini ilimler okutulmalı', 'bu eğitim kurumlarında Diyanet İşleri Başkanlığı'na personel yetiştirmeli, 'İmam Hatiplere öğretmen yetiştirilmeli' vs. türünden tek yanlı görüşleri bertaraf edecek bir karara varılmalıdır. Öyle ki, artık bu iş burada bitmiştir denmeli ve bir daha da bu eğitim yuvasının yapısı bozulmamalı.

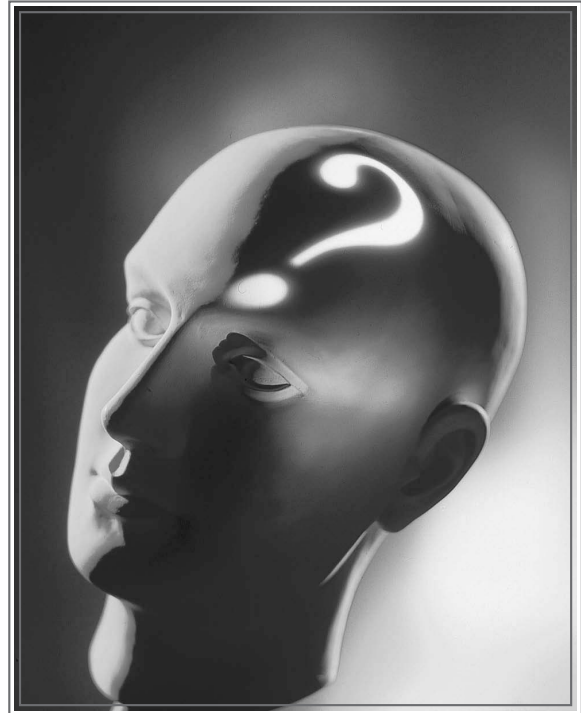
Yukarıdaki düşüncelerden hareketle tefsir dersleri bağlamında şunu deriz: Yüksek din eğitimi yapan fakültelerimiz, bir branşta alim yetiştirmiyor, alim olmaya aday elemanlar yetiştiriyor, onlar daha sonra ilgi duydukları sahada uzman ve alim olmaya alışacaktır. Bu yüzden fakültede öğrencimizi dini ilimlerde ve İslam düşüncesinde destekleyecek her bilgiyi ayarında vermemiz gerekir. Daha özel konuşacak olursak, biz bu fakültelerde sadece müfessir yetiştirmiyoruz. İslami ilimler ve İslam düşüncesine vakıf İlahiyat tahsili yapmış, bu arada tefsiri bilen, tanıyan, Kur'an'ı tilavet eden, anlamını anlayan ve açıklayabilen elemanlar yetiştiriyoruz. Müfessir ise işte bu zemin üzerinde ama çok daha derin ve kapsamlı eğitimle yetişebilir. Örgün eğitimde yüksek lisans ve doktora, sivil alandan da özel ders takviyesi ile bu iş mümkün olabilir. Gerek üniversitede gerekse üniversite dışında bu işi başarabilecek çok sayıda hocamız vardır ve bu konuda hiçbir tereddüdümüz yoktur.

Yukarıdaki paragraftaki fikirlere başka bir açıdan baktığımızda diyebiliriz ki, bizim yetiştirdiğimiz elemanlar din hizmetlerinin bütününe hitap edecek seviyededir. Yani İlahiyat / İslami İlimler fakülteleri tek bir kuruma eleman yetiştirmemektedir. Mezuniyet sonrası tercihler, kişilerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yapılmalıdır. Ayrıca hangi kuruma giderse orada kendini geliştirebilir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı gibi ileri derecede uzmanlık isteyen kurumların istedikleri seviyede bilgi ve tecrübeyi kazandırmamız son derece zordur. Nitekim DİB, her ne kadar donanımlı eleman olsa da personellerin şu ya da bu seviyedeki yetersizliklerini çeşitli eğitim süreçleri ile gidermektedir.

Madem bugün İlahiyat'tan mezun olan öğrencilerin yetersizliği iddia ediliyor, ben de bu yetersizliğin önemli bir sebebine işaret edeyim: İmam Hatip Lisesi'nde okuyan öğrencinin son iki sene-

si hele de son senesi üniversiteye hazırlanmakla geçiyor ve neredeyse meslek dersleri unutuluyor. İlahiyat Fakültesi son sınıfta ise KPSS, memuriyet ve benzeri imtihanlar nedeniyle öğrencinin fakülte derslerini asgari düzeye indirdiği dönemdir. Öğrenci kendi okulunu düşünmeden ya üniversiteye girme ya da ekmek parası kazanma derdine düşmektedir. Halbuki gerek İmam Hatip gerekse İlahiyat'ta asıl verimin alınacağı sınıflar, son sınıflardır. Üç yılın neleri götürdüğü acaba hesap ediliyor mu! Öğrenciyi ve hocayı suçlamadan önce biraz da başka yerlere bakalım.

Son olarak bir noktaya temas edelim. Geçtiğimiz Ağustos-Ekim aylarında yapılan tartışmalarda, 'İlahiyatlarda tefsir ve hadis çok okutulursa selefi zihniyet' yaygınlaşır mealinde sözler sarf edildi. Türkiye'de böyle bir şeyin olmayacağını cümle alem bilir. Anadolu'da yüzyıllardır tefsir ve hadis okutuldu, okutuluyor, fakat bu topraklarda böyle bir zihniyet oluşmadı, tam tersi bizim usûl ve tedrisatımızda tefsir ve hadis okumayanlar bahsedilen anlayışlara kaydı. Ayrıca selefi zihniyetten ne kastediliyor, çok açık değildir. Yeri gelmişken belirtelim ki, 'tu kaka' haline getirilmiş bu kavram, artık gerçek 'selefi' anlamını yitirmiştir. Dünyanın dört bir köşesinde özellikle başkentlerin derin odalarında bu kavram, artık İslam düşüncesinin bir kavramından ziyade başka amaçlara hizmet eden bir araç haline dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Siyer ve İslâm Tarihi Öğretiminin Bazı Sorunları ve Çözüm Önerileri

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Ülkemizde Yüksek Din Öğretimi, lisans düzeyinde İlahiyat Fakülteleri ve muadili olan İslâmî İlimler, İlahiyat Bilimleri, Dinî İlimler, Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültelerinde;¹ önlisans düzeyinde Açıköğretim İlahiyat Önlisans Programında ve lisans tamamlama düzeyinde İLİTAM Programında yapılmaktadır. Son yıllarda İlahiyat Fakülteleri ve muadili fakültelerin sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir.²

Uzun zamandır fakülteler bünyesinde dar bir çerçevede tartışılan eğitimin kalitesinin nasıl geliştirilmesi gerektiği hususu YÖK'ün, programı tepeden değiştirme teşebbüsüyle birlikte yazılı, görsel ve sosyal medyanın da gündemine geldi. İlahiyat Fakültelerinde ortaya çıkan sivil muhalefet üzerine YÖK'ün tashih-i karar niteliğindeki ikinci kararından sonra tartışma gündemden düştü.³ Ancak İlahiyat Fakültelerinin gerek Yükseköğretim sisteminden kaynaklanan, gerekse fakültelerin yapısal ve kurumsal sorunlarından kaynaklanan problemlerinin ele alınmasına ve belirlenen hedefler çer-

çevesinde gerekli düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmaların, fakülte mensuplarının da içinde yer aldığı uzmanlar tarafından yapılması gerekir.

İlahiyat Fakülteleri, öğrencilere yönelik bazı programların yanı sıra akademik olarak üç ana bölüm etrafında yapılandırılmış durumdadır. Bu bölümlerden biri olan⁴ İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü ise hem anabilim dalı sayısı, hem de ders ağırlığı itibarıyla fakültenin en küçük bölümüdür.⁵

İlahiyat ve dengi fakültelerde kuruldukları günden beri birçok program değişikliği yapılmıştır. Ancak programların hepsinde İslâm Tarihi dersi mevcuttur. Önemli program değişikliklerinden biri, 28 Şubat sürecinde gerçekleştirildi. Bu programla İslâm Tarihi dersi -kredisi iki saat olan İslâm Medeniyeti Tarihi dâhil olmak üzere- 8 krediye düşürüldü. Ancak bazı fakültelerde program üzerinde değişiklikler yapılarak bazı derslerin kredisi artırıldı.

28 Şubat'ın olumsuz etkilerini gidermeye matuf olarak program iki kez elden geçirilmiştir. 2010 yılında yürürlüğe giren son program, YÖK tarafından hazırlanmıştır. Bu programda, zorunlu İslâm Tarihi dersleri; Siyer, İslâm Tarihi ve İslâm Medeniyeti Tarihi isimleriyle üç başlık altında yapılandırılmıştır. Bundan başka 5. yarıyıldan itibaren seçmeli

1. Farklı isimlerle açılan bu fakültelerin programları bazı küçük farklılıklarla birlikte aynıdır.

2. Bu makale yazıldığında resmen açık olan İlahiyat ve muadili fakülte sayısı 87 idi. Bu fakültelerin 24'ü 1995 yılı ve öncesinde (% 28), 63'ü (%72) 2008 yılından sonra açılmıştır.

3. YÖK'ün konuyla ilgili son olarak şöyle bir açıklama yapmıştır: "İlahiyat camiasından ve kamuoyundan gelen görüşler ve öneriler üzerine Genel Kurulumuz, 15.08.2013 tarihli toplantısında alınan İlahiyat fakülteleri ile ilgili kararların yeniden görüşülmesini gündemine alarak, İlahiyat fakültelerinin isimlerine ve müfredatına ilişkin Genel Kurul kararlarının yürürlükten kaldırılmasına karar vermiştir. Bundan sonraki çalışmalar 2547 sayılı Kanun ve ilgili mevzuata göre, yükseköğretim yeterlilikler çerçevesi de dikkate alınarak, yetkili kurum ve kurullar marifetiyle yürütülecektir. Kamuoyuna duyurulur." http://www.yok.gov.tr/web/guest/anasayfa/-/asset_publisher/64ZMbZPZIS14/content/id/2400150 (ulaşım zamanı: 20.09.2013, 21:06)

4. Diğer iki bölümden biri, Temel İslâm Bilimleri Bölümü olup şu sekiz anabilim dalından oluşmaktadır: Tefsir, Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Hadis, İslâm Hukuku, Kelâm, İslâm Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Belagati. Öteki bölüm ise Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü olup şu sekiz anabilim dalından oluşmaktadır: Felsefe Tarihi, İslâm Felsefesi, Din Felsefesi, Mantık, Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Eğitimi.

5. İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü şu dört anabilim dallarından oluşmaktadır: İslâm Tarihi, Türk İslâm Sanatları Tarihi, Türk İslâm Edebiyatı, Türk Din Musikisi.

ders olarak okutulan İslâm Tarihi grubu dersleri de mevcuttur.

A. Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Siyer ve İslâm Tarihi Dersleri

Lisans, önlisans ve lisans tamamlama programlarıyla yüksek din öğretimi yapılan kurumlarda farklı dersler okutulmaktadır.

1. İlahiyat Fakültelerinde Siyer ve İslâm Tarihi Dersleri

İlahiyat Fakültelerinde İlahiyat, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü (DİKAB), İngilizce İlahiyat, Uluslararası İlahiyat, Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları ve Dünya Dinleri Programları mevcut olup son iki programa 2013-2014 öğretim yılında öğrenci alınmamıştır.

a. İlahiyat, İngilizce İlahiyat, Uluslararası İlahiyat Programları

İlahiyat eğitimi süresince okutulan İslâm Tarihi grubu derslerinin bir kısmı zorunlu, bir kısmı ise seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Zorunlu olarak okutulan dersler şunlardır:

1. yarıyıl: Siyer (2 kredi)
2. yarıyıl: İslâm Tarihi I (4 kredi)
3. yarıyıl: İslâm Tarihi II (2 kredi)
4. yarıyıl: İslâm Medeniyeti Tarihi (2 kredi)

Zorunlu olarak okutulan bu derslerin dışında İlahiyat Fakültelerinde 3. sınıftan itibaren bazı seçmeli dersler de okutulmaktadır. Seçmeli dersler, fakültelerin akademik kadrosunun durumuna göre farklı olabilmektedir.

Siyer dersi, İlahiyat Fakültelerinin birinci sınıfında ilk yarıyıldan okutulan iki saatlik bir ders olup, zorunlu Arapça Hazırlık programının uygulandığı fakültelerin çoğunda resmîyette Arapça olarak okutulmaktadır. Ancak ders, gerek öğretim elemanlarından, gerek öğrencilerden kaynaklanan

sebeplerle -üniversitemizimizin yabancı dille eğitim yaptığı söylenen diğer bölümlerinde olduğu gibi- genellikle Türkçe okutulmaktadır.

Siyer dersinde, siyer ilminin doğuşu ve kaynakları, Cahiliye dönemi, Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi hayatı, Peygamberliğin Mekke dönemi, Peygamberliğin Medine dönemi, Hz. Peygamber'in ahlaki ve kişiliği konuları anlatılmaktadır.

İslâm Tarihi dersi İlahiyat Fakültelerinin 2. yarıyılında dört kredi ve 3. yarıyılında iki kredi olmak üzere altı kredi olarak okutulmaktadır. 2. yarıyıldan okutulan İslâm Tarihi dersinde Raşid Halifeler, Emeviler, Abbasîler ve Endülüs Emevileri dönemleri üzerinde durulmaktadır. Ancak dönemin genişliği ve ders kredisinin azlığı sebebiyle çoğu zaman Endülüs dönemine ya gelinememekte ya da bir iki derste kısaca geçiştirilmektedir.

Yürürlükteki İlahiyat programından önce İslâm Medeniyeti dersinin yerine eskiden İslâm Kurumları Tarihi dersi okutulmaktaydı. Kurumların ortaya çıkışı ve tarihsel gelişiminin ele alındığı bu dersin yerine, İslâm Medeniyeti Tarihi isimli bir ders ihdas edildi. Böylece öğrenciye sağlıklı bir Medeniyet

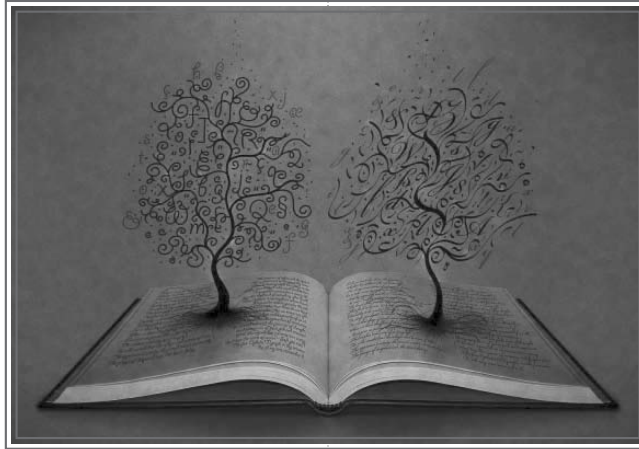
tarihi perspektifi verilmesi hedeflenmiş olmalıdır. Ancak öğretim elemanları, eski alışkanlıkla çoğu fakültede bu ders İslâm Kurumları Tarihi dersinin çerçevesinde okutulmaya devam edilmektedir.

İlahiyat Fakültelerinde 3. sınıftan itibaren okutulan seçmeli derslerin sayısı ve ders

içerikleri, fakülteden fakülteye değişebilmektedir. Derslerin belirlenmesinde fakültelerin öğretim kadrosu, öğretim elemanlarının ihtisası ve ilgi alanları belirleyici olmaktadır. Öte yandan hangi dersin hangi dönemde okutulacağı hususunda da bir mutabakat yoktur. Seçmeli ders listelerinde bulunan derslerin hepsinin açıldığını ve öğrenciler tarafından seçildiğini söylemek ise mümkün değildir.

Bazı Fakültelerin listelerinde yer alan, iki kredi seçmeli derslerden bazıları şunlardır:

- Tarihte Usul (Ankara Ü. İlahiyat F., 5. yarıyıl)

- Tarih Usul ve Tenkidi (Marmara Ü. İlahiyat F., 6. yarıyıl; Sakarya Ü. İlahiyat F., 8. yarıyıl)
- Tarih Felsefesi (Marmara Ü. İlahiyat F., 7. Yarıyıl, Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 6. yarıyıl)
- İslâm Tarihi Problemleri (Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 6. yarıyıl)
- Peygamberler Tarihi (Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 5. yarıyıl)
- Hz. Muhammed'in Davranış Modelleri (Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 7. yarıyıl)
- Siyer Metinleri (Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 7. yarıyıl)
- İslâm Kurumları Tarihi (Ankara Ü. İlahiyat F., 5. yarıyıl, Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 5. yarıyıl)
- Emevilerde Sosyal Hayat (Sakarya Ü. İlahiyat F., 5. yarıyıl)
- Osmanlı Tarihi (Marmara Ü. İlahiyat F., 5. yarıyıl)
- Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti (Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 7. yarıyıl)
- İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası (Marmara Ü. İlahiyat F., 7. yarıyıl)
- Türk Cumhuriyetleri Tarihi (Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi, 8. yarıyıl, Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat F., 8. yarıyıl).

b. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı 28 Şubat sürecinde İlahiyat Fakültesi mezunlarının öğretmenlik haklarının ellerinden alınmasını hedefleyen bir dizi icraat sonucu ortaya çıkmıştır. Önce 1998-1999 öğretim yılında İlahiyat Fakülteleri bünyesinde açılan program, 2006-2007 öğretim yılından itibaren Eğitim Fakülteleri bünyesine alınmıştır. Bu sırada programda meslekî derslerin sayısında ciddi azaltmalar yapılmıştır. 2012-2013 öğretim yılında tekrar İlahiyat Fakültelerine bağlanan bölümde İslâm Tarihi grubu dersleri olarak Hz. Muhammed'in Hayatı (1. yarıyıl, iki kredi) ve İslâm Tarihi (2. yarıyıl, iki kredi) dersleri okutulmaktadır. Ayrıca iki kredilik seçmeli İslâm Medeniyeti Tarihi (6. yarıyıl) dersi de mevcuttur.

Hz. Muhammed'in Hayatı dersinin içeriği İlahiyat programının ders içeriğine benzemektedir.

Ancak DİKAB programı öğrencilerinin dinî kavramlara ve literatüre vukûfiyetlerinin, İlahiyat programı öğrencilerine göre zayıf olması, dersin muhtevasını da etkilemektedir.

İslâm Tarihi dersi ise İlahiyat programında iki dönemde okutulan altı kredilik İslâm Tarihi dersinin müfredatının önemli bir kısmının iki kredilik bir derste okutulması suretiyle işlenmektedir. Konuların yüzeysel olarak işlendiği bu ders, programın diğer birçok dersi gibi yetersizdir.

Seçmeli olarak okutulan İslâm Medeniyeti Tarihi dersinin kaderi, diğer seçmeli dersler gibi öğrencilerin beklentileri düzeyinde ilgi görebilmektedir.

2. İlahiyat Önlisans Programı

Halen Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ile Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde iki yıllık İlahiyat Önlisans Programı mevcut olup bu programlara her yıl binlerce öğrenci kayıt yaptırmaktadır. İlahiyat Fakültesi'nin ilk iki yılına tekabül ettiği düşünülen bu programın müfredatı, İlahiyat Fakültelerinin müfredatına göre daha zayıftır.

İlahiyat Önlisans programının 1. yarıyılında İlk Dönem İslâm Tarihi, 2. yarıyılında ise İslâm Kurumları ve Medeniyeti dersleri okutulmaktadır.

Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans programının İlk Dönem İslâm tarihi dersi, Cahiliye, Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler dönemlerini kapsamaktadır. Dört kredilik bir ders olarak okutulan bu derste, İlahiyat Fakültelerinin 1. yarıyılında okutulan siyer ile 2. yarıyılında okutulan İslâm Tarihi dersinin muhtevasının bir bölümü (Raşid Halifeler) yer almaktadır. 10 üniteden meydana gelen müfredatın bir ünitesi Cahiliye dönemine, beş ünitesi Hz. Peygamber dönemine ve dört ünitesi de Raşid Halifeler dönemine ayrılmıştır.

Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Önlisans programının İlk Dönem İslâm Tarihi dersinde de Cahiliye, Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler dönemleri ele alınmakta olup ders konuları, 14 üniteye ayrılmıştır

İki programda da mevcut olan İslâm Kurumları ve Medeniyeti Tarihi dersinin konuları benzer olmakla birlikte muhtevasında ve ünite sayısında farklılıklar bulunmaktadır.

3. İLİTAM Programı

İlahiyat Lisans Tamamlama Programı (İLİTAM) iki yıllık olup, şu anda aktif olmayan İlahiyat Meslek Yüksekokulları ile İlahiyat Önlisans Programından mezun olan öğrencileri Dikey Geçiş Sınavı'yla (DGS) kabul eden bir programdır. Halen 10 üniversite bünyesinde⁶ faaliyet gösteren bu bölüme binlerce öğrenci alınmaktadır.

İLİTAM programının 2. yarıyılında İslâm Tarihi-I ve 3. yarıyılında İslâm Tarihi-II dersleri okutulmaktadır. Esasen İlahiyat Önlisans dersinde eksik bırakılan konuların tamamlanması amacıyla matuf olan bu programda okutulan konular, fakültele göre farklılıklar arz etmektedir.

İslâm Tarihi-I dersinde genellikle Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevileri, İslâm Tarihi-II dersinde ise Müslüman Türk Devletleri konuları işlenmektedir.

İLİTAM programında okutulan İslâm Tarihi dersleri, örgün öğretimde okutulan derslere göre oldukça yetersizdir. Esasen İLİTAM programı, -28 Şubat sürecinde İlahiyat Meslek Yüksekokullarının kaldırılması üzerine alternatif olarak ortaya çıkan ve ilk açıldığında bugünkü programa göre daha da yetersiz olan İlahiyat önlisans programına ilgiyi arttırmak ve belki de din eğitimi zayıflatmak için düşünülen- İlahiyat dışındaki diğer lisans alanlarında görülmemeyen, uzun vadede İlahiyat eğitiminin niteliğine ciddi zarar verebilecek bir program olup en kısa sürede kaldırılmalıdır.⁷

Yüksek Din Öğretimi kurumlarında okutulan Siyer ve İslâm Tarihi grubu dersleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, özellikle örgün öğretimde bu derslerin işlenişinde karşılaşılan belli başlı sorunlar üzerinde durmaya çalışacağız.

B. Yüksek Din Öğretiminde Siyer ve İslâm Tarihi Öğretiminin Bazı Sorunları ve Çözüm Önerileri

Yüksek Din Öğretiminin yapıldığı kurumlarda Siyer ve İslâm Tarihi grubu derslerinin gerek

6. Ankara, Atatürk, Cumhuriyet, Dicle, Dokuz Eylül, Fırat, İnönü, İstanbul, Ondokuz Mayıs, Sakarya Üniversiteleri.

7. Halen İLİTAM programının mevcut olduğu bazı üniversitelerdeki İlahiyat Fakültelerinin öğretim kadrosu yetersizdir. Programın en olumsuz tarafı, yüksek puanlarla girilebilen İlahiyat Fakültelerine giremeyen öğrencilerin, düşük puanla kısa yoldan İlahiyat Fakültesi mezunu yapılmasıdır. Üstelik bu programda Hazırlık programı uygulanmadığı için İlahiyat Önlisans programından sonra İLİTAM programını bitiren bir öğrenci dört yılda İlahiyat Fakültesi diploması alarak örgün öğretimde okuyanlara göre eğitimi bir yıl erken bitirmektedir.

Türk Yükseköğretim sisteminden, gerek İlahiyat Fakültelerinin yapısından, gerekse derslerin muhtevassından, öğrencilerin durumundan, öğretim elemanlarından ve eğitim yöntemlerinden kaynaklanan birçok sorunları mevcuttur. Burada Yükseköğretim sisteminden kaynaklanan genel sorunlar yerine kurumların içyapılarından, öğretim elemanı ve öğrenciden kaynaklanan sorunlar üzerinde durmaya çalışacağız.

1. Program

Yüksek Din Öğretiminin yapıldığı programlarda yer alan derslerin hemen hepsi, İlahiyat programı esas alınarak hazırlanmıştır. Zamanla uygulamada karşılaşılan problemleri çözmeye matuf olarak programlarla ilgili olarak kısmî ya da kapsamlı değişiklik yapılması gerekmektedir. Nitekim gerek derslerin adı, gerek müfredat, gerekse derslerin kredi saatleri ve hangi yarıyılıda okutulacağı hususunda zamanla düzenleme ve düzeltmeler yapılagelmektedir. Ancak bugüne kadar bu çerçevede yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, Yüksek Din Öğretimine ayar verme amacıyla yapılmıştır. Bugüne kadar sözünü ettiğimiz kurumların, iç dinamikleriyle, istihdam hedefleri de gözetilerek bir program yapmaları mümkün olamamıştır.

Yüksek Din Öğretimi kurumlarının programlarında ıslaha yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmaların her bir kurum tarafından, diğerlerinden bağımsız olarak yapılması mümkün ise de ileride ortaya çıkması muhtemel sorunları azaltmak ve öğretimde standardı sağlamak için değişikliklerin kurumlar arasında koordineli olarak yapılması, programların başarısını ve niteliğini artırır.

Programda mutlaka hedefler gözetilerek bir müfredat ortaya konmalı ve ders kredileri de bu müfredata uygun olarak belirlenmelidir. Müfredat ve program belirlenmesinde, "İlahiyat Fakülteleri mezunlarının istihdam alanı nedir? İlahiyat Fakültesi mezunlarına hangi alanda ne tür bilgiler verilmelidir? Belirlenen malumatın çerçevesi hangi sınıflarda verilmelidir?" gibi sorulara günümüz dünyasının gereksinimleri dikkate alınarak cevaplar üretilmelidir.

Halen uygulanan programda siyer dersi bir yarıyılıda ve iki kredi olarak okutulmaktadır. Bunun yerine dersin iki dönemde ikişer kredi olarak okutulmasının, İlahiyat eğitiminin hedefleri açısından

daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu çerçevede, 1. Dönem, siyerin kaynakları, Cahiliye dönemi ve Hz. Muhammed'in peygamberlikten önceki hayatı ile peygamberliğin Mekke dönemi konuları okutulmalıdır. 2. Dönemde ise peygamberliğin Medine dönemi ile Hz. Peygamber'in, beşerî münasebetleri, kişiliği ve ahlakı üzerinde durulmalıdır.

İslâm Tarihi dersi ise 2. yarıyıldan dört kredi ve 3. yarıyıldan iki kredi olmak üzere altı kredi olarak okutulmaktadır. Bunun yerine İslâm Tarihi dersinin üçüncü yarıyıldan başlamak üzere, üç dönemde ikişer kredi olarak okutulması yararlı olur. Buna göre İslâm Medeniyeti Tarihi dersinin 5. yarıyıldan okutulması mümkündür.

2. Müfredat

İslâm Tarihi grubunda okutulan derslerin müfredat çerçevesi genellikle uygun ise de derslerin muhtevasında önemli değişiklikler yapmak gerekir. Derslerin, İlahiyat eğitiminin bir parçası olarak verildiği hesaba katılarak müfredatın bu çerçevede belirlenmesi daha uygundur.

Nüzul döneminin dünya tarihinin bir parçası olduğu düşünülürse, Siyerin tarih metodolojisi çerçevesinde ve alanın kaynakları ve imkânları düşünülerek ele alınması gerekir. Dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de siyerin Kur'an'ın nüzul süreciyle ilişkili olarak ele alınmasıdır. Nüzul döneminden günümüze gelen en eski kaynak, Kur'an-ı Kerim olup, Kur'an'ın dikkate alınmadığı ya da geri plana itildiği bir siyer bilgisinin sağlıklı olması düşünülemez. Öte yandan asırlara dayanan; bölgelere, dönemlere ve Müslüman milletlerin kültürlerine göre değişen peygamber algısının siyerin anlaşılmasına engel olmaması gerekir.

Siyer dersinin iki yarıyıldan okutulması durumunda ders müfredatında köklü değişiklikler yapmak gerekir. Müfredat, Kur'an-ı Kerim de dikkate

alınarak Siyer-Kur'an ilişkisi doğru bir şekilde verilmelidir.

İslâm Tarihi-I dersi daha çok siyasî tarih ağırlıklı olarak okutulmaktadır. Dönemin siyasî ilişkilerinin hayatın her alanı üzerinde etkisi olduğu bir gerçek ise de dinî, sosyal, ekonomik, kültürel vs. ilişkiler üzerinde de durulmadan ve gelişmeler arasındaki çok yönlü ilişki anlatılmadan sağlıklı bir tarih algısı oluşturmak mümkün değildir. Öte yandan ders kredisinin azlığı, dönemin medeniyet ve kültür tarihine yeterli zaman ayrılmasına imkân vermemektedir.

İslâm Tarihi-II dersi, iki kredi olup bu derste daha çok Müslüman Türk devletleri tarihi okutulmaktadır. Müslüman Türk Devletleri tarihi okutulurken de derslerin genellikle siyasî tarih çerçevesinde aktarılması, konuların hanedanın ve yöneticinin değişmesi gibi

dar bir çerçevede anlatılmasına sebep olmaktadır. Sözü ettiğimiz dersin İlahiyat eğitiminin bir parçası olarak okutulduğu hesaba katılırsa, salt Türk siyasî tarihini oldukça özet bir şekilde öğretmenin amaca hizmet etmeyeceği açıktır. Bu dersin, öncelikle Türklerin İslâmlaşma

süreci ile ilgili derin tahlillerin yanı sıra, İslâm Tarihi'nde önemli bir yere sahip olan Türklerin ve imkân olması halinde diğer belli başlı milletlerin örneğin Arapların ve İranlıların İslâmlaşma süreçleri ve Müslüman olmalarının sonra İslâm dünyasına dinî, siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel etkileri ve katkılarının neler olduğu üzerinde durulmalıdır. Ne yazık ki, günümüzde Türk İslâm Tarihi'nin okutulduğu İslâm Tarihi-II dersinde bu anlayışın verilmesi mümkün olmamaktadır. Dersin önerdiğimiz çerçevede işlenmesi halinde, şimdiki din algımızın anlaşılmasında öğrenciye önemli bir malumat aktarılması mümkün olacaktır.

İslâm Medeniyeti tarihi dersinin daha çok kurumların ortaya çıkışı ve gelişimi çerçevesinde işlenmesi uygun değildir. Bu dersin bir bütün olarak İslâm Medeniyetinin doğuşu ve gelişimini, çeşitli boyutlarıyla öğretmeyi hedeflemiş olması gerekir.

Bu çerçeve ile okutulan İslâm Medeniyeti Tarihi dersi, öğrenciye medeniyetimizin hikâyesi ve bugünü hakkında bir fikir verebilir.

İlahiyat Fakültelerinde okutulan seçmeli derslerin geneli dikkate alındığında bu derslerin belirlenmesinde öğrencinin mezuniyetinden sonra çalışma hayatında karşılaşacağı zorlukları aşmasına yardımcı olacak dersler ile akademik çalışma yapmayı hedefleyen öğrencilerin buna hazırlanmasını sağlayacak derslerin tercih edilmesi gereklidir. Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz derslerin bir kısmı bu hedeflere uygundur. Ancak seçmeli ders uygulamasının daha verimli olması için, İlahiyat Fakültelerinin 3. sınıfından itibaren öğrencinin ilgi alanına göre ihtisaslaşmasına yardımcı olabilecek seçmeli ders gruplarının oluşturulması ve öğrencilerin bu ders gruplarından birisini seçmesi sağlanmalıdır.⁸ Bu durumda İslâm Tarihi grubu derslerinden bazılarının farklı ve birden fazla seçmeli ders grupları içinde yer alması mümkün olacaktır.

Seçmeli dersler konusunda öğretim üyelerinin ilgisi ve alanları dikkate alınarak açılan derslerin yürütülmesinde ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Öncelikle bu dersleri seçen öğrenciler, genellikle dersi kolay geçecekleri dersleri tercih etmektedirler. Bu da derslerin verimliliğini azaltmaktadır.

Yukarıda belirlemeye çalıştığımız çerçeve içinde İlahiyat Fakültelerinde Siyer ve İslâm Tarihi grubu derslerinin okutulması üç temel hedefle ilişkili olarak düşünülmelidir:

1. Özellikle siyer dersiyle ilişkili olarak düşünülmesi gereken hedeflerden biri, bir model olarak Hz. Peygamber'i Kur'an'ın da çizdiği çerçeveye uygun olarak anlatmak.
2. İslâm kültürü ve medeniyetinin tarihsel serüveninin anlaşılmasına katkıda bulunmak.
3. İslâm tarihindeki belli başlı olguların, İslâm algısının oluşumuna etkisini görebilmek.

8. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kurulduğu dönemde dört yıllık bir fakülte iken 1972-1973 öğretim yılından itibaren beş yıla çıkarılarak ilk üç yılında genel eğitim verilmeye, son iki yılda ise öğrencilerin "Tefsir ve Hadis Bölümü" ile "Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü" adlarıyla kurulan bölümlere yönlendirilerek ihtisaslaşmaları sağlandı. YÖK'ün kuruluşundan sonra yeniden yapılandırılan İlahiyat eğitiminde bölümler kaldırıldı. 1971 yılında Türkiye'de fakülte düzeyinde kurulan ikinci kurum olan Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde öğrenciler, 3. sınıftan itibaren dört ayrı bölümde eğitim alıyorlardı. Sonraları bölüm sayısı ikiye indirilmiş; ancak 1977-1978 öğretim yılından itibaren kaldırılmıştır. Bizim önerdiğimiz "seçmeli dersler grubu" sistemi bölümlerden daha esnek bir yapıdır.

Verilecek tarihî bilgiler, Yüksek Din Öğretiminin hedefleri açısından belirlenmelidir. İlahiyat Fakültelerindeki tarih dersleri, Edebiyat Fakültelerindeki gibi bir kapsama sahip olmamalı, İlahiyat öğretiminin hedefleri açısından yapılandırılmalıdır. Bu sebeple İslâm Tarihi derslerinde öğrencilerin temel olguları anlamaya matuf bir hedef çerçevesinde eğitilmeleri hedeflenmelidir. Özellikle İslâm Tarihi ve İslâm Medeniyeti derslerinin, İslâm Kültür ve düşünce tarihine katkıları açısından okutulması hedeflenmelidir. Seçmeli derslerin İlahiyat öğretiminin hedefleri gözetilerek ve zorunlu derslerin takviyesi niteliğinde düşünülmesi gerekir. Bu çerçevede öğrencilere, Siyer ve İslâm Tarihi metodolojisi, temel siyer ve tarih metinleri, Selçuklu ve Osmanlı dönemi İslâm düşüncesinin gelişimi gibi alanlarda dersler okutulması yararlı olur.

3. Öğretim Yöntemi

Ülkemizde İlahiyat Fakülteleri de eğitim sisteminin genel sorunlarından nasibini almaktadır. Genel sorunlar çerçevesinde İlahiyat Fakültelerinde verilen eğitimin, öğretici merkezli olması ve İlahiyat Fakültesindeki hocaların genellikle bu çerçevede yetiştirilmiş olması, öğrencileri eğitime katan bir yöntemle geçilmesini zorlaştırmaktadır. Öteden beri hedeflenen, öğrencinin araştırmaya teşvik edilmesini ve derslere daha aktif katılımını sağlayacak başarılı bir standart yakalanabilmiş değildir. Özellikle İslâm Tarihi derslerinde alışlagelen tarzda öğretim elemanının aktif olduğu bir öğretim yöntemi, derslerin muhtevası açısından başvurulan bir yöntemdir. Bununla birlikte farklı bazı kişisel ve başarılı uygulamaların olduğu da inkâr edilmemelidir.

Derslerde görsel malzeme kullanımı, tarih derslerinde haritalar, krokiler, tarihî yerlerin ve bazı belgelerin resimlerinin gösterilmesi suretiyle işlenebilmektedir. Günümüzde bu tür malzemelerin kullanılması eskiye göre çok daha kolaydır. Ancak bu hususta da öğrencileri sırf görsel eğitime alıştırarak soyut düşünme yeteneklerini geliştirmelerini engellemek, görsel malzemenin kullanımında da orta bir yol izlemek gerekir.

4. Öğretim Elemanları

Eğitimdeki aksaklıklar sadece öğrencilerin durumuyla ilişkilendirilerek açıklanamaz. Kuşkusuz öğretim elemanlarının da sorumlulukları vardır.

Bilindiği gibi İslâm Tarihi, Cahiliyeden günümüze kadar devam eden XIV asrı aşkın bir zamanı ve neredeyse dünyanın her tarafını kapsayan bir coğrafyayı içine almaktadır. İslâm Tarihi alanında uzmanlaşmak isteyen araştırmacılar, kendilerine uygun bir alan seçerek çalışmalarını o alanda yoğunlaştırmak suretiyle yapmakta, çoğu zaman da İlahiyat Fakültelerinde okutulan ders müfredatının dışındaki alanlara yönelebilmektedirler. Özellikle tarihimizde önemli bir dönem olan Osmanlı tarihi alanında çalışmalar yapan birçok akademisyen olduğunu belirtmek gerekir. Doğal olarak akademisyenlerin ders müfredatının dışındaki alanlarda araştırma yapmaları, onların müfredat konularıyla ilgili özel bir hazırlık yapmalarını gerektirmektedir. Öğretim elemanlarının ders müfredatıyla ilgili eksikliklerini alanla ilgili yapılmış çalışmaları takip ederek gidermeleri gerekir.

Orta ve uzun vadede, İlahiyat Fakülteleri öğretim elemanlarının müfredat alanıyla ilgili ihtisaslaşmaları, eğitimin kalitesini arttıracaktır. Son yıllarda Siyer alanında ihtisas yapan araştırmacı sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir.

Halen sayıları doksana dayanan İlahiyat Fakültelerinde Siyer ve İslâm Tarihi alanında yetişmiş yeterli eleman bulunmamaktadır. Bu sebeple ülkemizin İlahiyat Fakültelerinde eşit ve standart bir eğitim verilmesi mümkün olmamaktadır.

5. Öğrenciler

Birkaç yıl önce İlahiyat Fakültelerine sadece İmam Hatip Liseleri mezunları girebiliyorlardı. Ancak son yıllarda istihdam imkânlarının çoğalmas ve alan dışı tercihte puan kesintisinin engel olmaktan çıkarılması sebebiyle fakültelelere çok sayıda lise mezunu öğrenciler de gelmektedir. İmam Hatip Liselerinde okuyan öğrencilerin bile yetersiz oldukları hesaba katılırsa, liselerden gelenlerin alanın kavramlarıyla ve problemleriyle ilgili oldukça zayıf oldukları kabul edilecektir.

Bir diğer sorun da, öğrencilerin önemli bir kısmının İlahiyatlarda aldıkları eğitime önyargılı bakmalarıdır. İlahiyat Fakültesine gelen öğrencilerin çoğu dindar ailelerden ve belirli bir cemaat ya da tarikata mensubiyeti olan çevrelerden gelmektedirler. Aynı zamanda üniversite eğitimi sırasında cemaat ve tarikatların yurtlarında kaldıkları için fikren kendilerini onlara bağlı kabul etmekte,

çoğu zaman cemaatleri tarafından makbul olanlar dışındaki yazarları okumamakta, ya da önyargılı bakmaktadırlar. Dolayısıyla çoğu zaman siyer ve İslâm tarihi alanında yeterli donanımı olmayan kişiler tarafından yazılan kitaplar belirleyici olmakta, yıllarca emek verilerek hazırlanan akademik çalışmalara itibar gösterilmemektedir.

Karşılaşılan önemli sıkıntılardan biri de birçok öğrencinin dersle ilgisinin genellikle dersi geçmeye yönelik olmasıdır. Bu da öğrencinin derse ilgisini ve motivasyonunu ciddi manada olumsuz etkilemektedir. Öğrencilerin motivasyonunu sağlayacak çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır.

6. Ders Kitabı

İlahiyat Fakültelerinde okutulan dersler için ders kitabı belirlemek yerine bir kitap listesi vererek öğrencileri serbest bırakmak, yaygın olarak karşılaşılan bir uygulamadır. Kanaatimizce ülkemizde verilen eğitimde bir standart yakalayabilmek için mutlaka öğrencilere dersin çerçevesini belirleyen bir ders kitabı verilmelidir. Mümkün ise bu ders kitabının öğretim elemanının telifi olması uygun olur. Böylece öğrenci, dersle ilgili nelere çalışacağını bilir; dersten önce hazırlık yaparak derse katılımı daha verimli olabilir.

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İlahiyat ve muadili fakülteler ile önlisans ve lisans tamamlama programlarında okutulan Siyer ve İslâm Tarihi derslerinden Siyer dersinin kredisinin arttırılması, Hz. Peygamber, vahiy ve tarih ilişkisinin daha sağlıklı kurulabilmesi için gereklidir. Ancak bunun için gerek siyer derslerinin, gerekse İslâm Tarihi grubu derslerinin müfredatının İlahiyat öğretiminin altyapısını oluşturacak tarzda yapılandırılması gerekir. Böylece eğitimin ileriki dönemlerinde İslâm kültür ve bilim tarihi ile ilgili derslerle karşılaşan öğrencilerin, problemleri daha iyi anlaması için temel oluşturulmuş olacaktır.

Siyer ve İslâm Tarihi öğretiminde bugün gelinen aşama önemli olmakla birlikte, din öğretiminin niteliğinin arttırılması için sağlıklı bir tarih algısının verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da çağdaş imkânları da kullanarak İslâm Tarihi alanında kaliteli bir eğitim verilmesiyle mümkün olabilir.

İLİTAM Programlarının Verimliliği Üzerine Bir Araştırma*

Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN
Kredi Yurtlar Kurumu Genel Müdürü

Giriş

İletişim teknolojilerinin geldiği nokta itibariyle mesafeleri eğitimin önünde engel olmaktan çıkarması, hızla artan eğitim talebine örgün kurumların yetişememesi, hayat boyu öğrenmenin daha fazla önem kazanması, eğitimde geleneksel modeller yerine daha esnek modellerin önünü açmıştır. Bu esnek modellerin başında uzaktan eğitim modeli gelmektedir.

Dünyada iki yüz yıla yakın bir geçmişe sahip olan uzaktan eğitim günümüzde çoğunlukla öğrencilerin öğrenme süreçlerine katılmak ve öğrenme materyallerine ulaşmak için çoklu ortam, bilgisayar ve internet teknolojilerini kullandığı bir eğitim türü haline gelmiştir.

Türkiye’de 1960’ta Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Mektupla Öğretim Merkezi kurularak uzaktan eğitimin ilk uygulamaları yapılmış, 1982 yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi’nin faaliyete geçmesiyle bu eğitim modeli yaygınlaşma eğilimine girmiştir. Halen ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığı ve farklı üniversitelerin organizasyonunda ortaokuldan

* Bu yazıdaki ampirik veriler, Sakarya Üniversitesi BAPK tarafından 2012-2013 yıllarında desteklenen “Öğrenci ve Öğretim Elemanlarında Göre İLİTAM’ın Değerlendirmesi” başlıklı araştırma projesine dayanmaktadır.

lisansüstüne kadar farklı seviye ve alanlarda uzaktan eğitim verilmektedir.

Din eğitim-öğretimi de eğitim alanındaki gelişmelere bağlı olarak uzaktan eğitim modellerinin sunduğu imkânlardan yararlanmaktadır. Bu bağlamda yükseköğretim seviyesinde ülkemizde 15 yıldır eğitim uzaktan din eğitimi hizmeti veren Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans Programı ve halen 10 üniversite bünyesinde bulunan İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) Programlarını zikretmek mümkündür.

Birbirini tamamlar nitelikte olan iki program aracılığıyla isteyenler uzaktan eğitim yoluyla ilahiyat mezunu olabilmekte ve ilahiyat mezunlarının istihdam alanlarında istihdam edilme hakkını elde edebilmektedirler.

Son iki-üç yıldır dört binin üzerinde kontenjanları ile İLİTAM programları din eğitim-öğretim hizmetinin mekân ve zamandan bağımsız olarak ilgili bireylere ulaştırılması, din görevlilerinin eğitim seviyelerinin yükseltilmesi anlamında önemli bir işlev görmektedir.

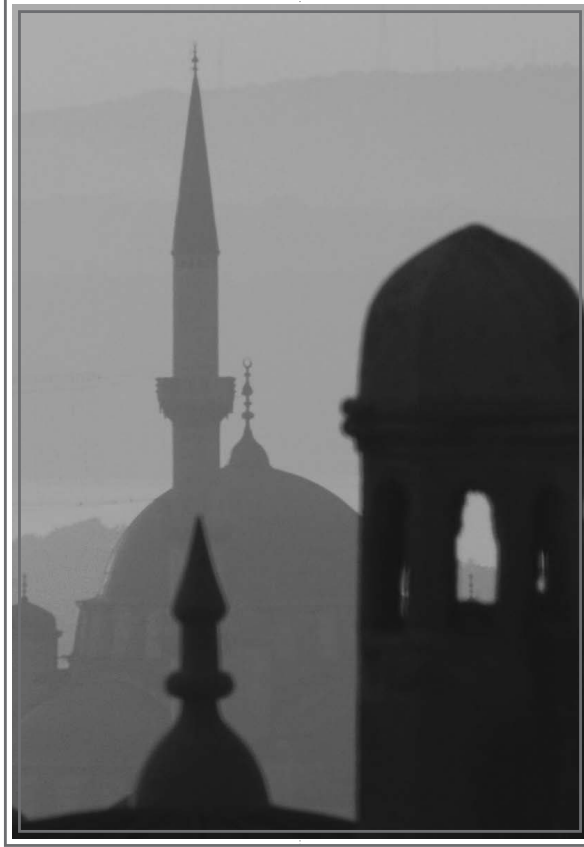
İLİTAM kendisinden umulan muhtemel avantaj ve imkânlar ile birlikte uzaktan eğitim modelinin kendine has bazı özelliklerinden kaynaklanan sorunların varlığı da bilinmektedir. Uzaktan eğitimde

maliyetleri düşürmek için yüksek tutulan öğrenci kontenjanlarının doğal sonucu olarak altyapı ve yetişmiş eğitimci ve hizmet sağlayıcı personel eksikliği, öğrencinin çoğunlukla tek öğrenme kaynağı olan uzaktan eğitim materyallerinin kalitesi vb. bu problemlerden bazılarıdır.

Din eğitimi imkân ve ortamları açısından meseleyi ele aldığımızda uzaktan din eğitimi verme konusundaki zihinsel ve fiziksel hazır(sız)lığımızın durumunun pek de iç açıcı olduğunu söylemek kolay görünmemektedir. Nitekim söz konusu eğitim modelinin kalitesi sıklıkla tartışmalara konu olmuştur. Tartışmalara rağmen İLİTAM ülkemizde neredeyse onuncu yaş gününü (2005-2006 Ankara Üniversitesi) kutlayacak aşamaya gelmişken, bu eğitim üzerine bilimsel yöntemlerle yapılan araştırma sayısı bir elin parmakları sayısına ulaşmamıştır¹.

İLİTAM, önlisans mezunlarına lisans diploması elde edebilme hakkı kazandırmış böylece yüksek din eğitimi alanında eğitim seviyesinin yükselmesini sağlamıştır. Bundan en çok Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışan din görevlileri istifade etmiş, binlerce din görevlisinin özlük haklarında iyileştirme sağlanmıştır. Bu iyileştirme aynı zamanda ülkemizde din görevlilerinin ve yürütülen din hizmetlerinin kalitesinin de yükselmesi anlamına gelmekte midir? Bu soruya evet veya hayır şeklinde cevap verebilmek için alana ait somut verileri toplayan çalışma-

lardan yoksunuz. Araştırmamız bu yoksunluğun giderilmesine yönelik bir adım olarak İLİTAM öğrenci ve eğitimcilerinin programın fonksiyonları ve uygulama süreçlerinin kalitesine yönelik algılarını tespit ederek İLİTAM program ve eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Sonuçları

Araştırma nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma modellerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada İLİTAM öğrencilerinin görüşlerinin tespitinde anket tekniği, öğretim elemanlarının görüşlerinin belirlenmesinde ise yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi 2012-2013 öğretim yılında yedi farklı İLİTAM programının (Sakarya, İstanbul, İnönü, Atatürk, Dokuz Eylül, Ondokuz Mayıs ve Fırat Üniversitelerinin İlahiyat Fakültelerinde faaliyet gösteren) dördüncü sınıfında öğrenim gören 496 öğrenciden oluşmaktadır. Söz konusu öğrencilere anketler Ocak – Mart 2013 döneminde uygulanmıştır.

Çalışma grubu ile mülakatlar 26 Haziran 2012 tarihinde İLİTAM çalıştayını için Sakarya Üniversitesi'ne gelen dekanlar, İLİTAM

programı koordinatörleri veya İLİTAM'da görev alan öğretim üyeleri arasından toplam yedi gönüllü öğretim üyesi ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde öğretim elemanlarının uzaktan eğitim yoluyla yüksek din eğitiminin imkânına, programın verimliliğine, programı uygulanmasında karşılaşılan güçlükler ve İLİTAM çıktılarına dair görüşlerini tespit etmeye yönelik açık uçlu soruları içeren bir görüşme formu kullanılmıştır.

1. Bu çalışma dışında geçmişte İLİTAM üzerine iki çalışma gerçekleştirilmiştir: Bu çalışmalardan birisinde "uzaktan eğitimin yüksek din öğretiminde kullanılabilirliği" (Birinci K. (2010). Uzaktan Eğitim ve Din Öğretiminde Bir Uygulama Örneği: İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM). Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.); Diğer çalışmada ise "İLİTAM Programında Kullanılan Eş Zamanlı Ve Eş Zamansız Uzaktan Eğitim Ortamları" ele alınmaktadır. (Kılıç, Y. (2010). Eş Zamanlı ve Eş Zamansız Uzaktan Eğitim Ortamlarındaki Çevrimiçi Etkileşimlerin Yapısal Çözümü. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.)

Araştırma sonucunda elde edilen nicel veriler ekseninde yapılan analizde SPSS 15 İstatistik Paket Programı kullanılmıştır. Anket formundan elde edilen verilerden öğrencilerin programa ilişkin genel algıları, farklı eğitim materyal ve ortamlarının başarıya etkisi, programın içeriğinden memnuniyet, İLİTAM eğitim süreçlerinden memnuniyet, ölçme değerlendirme süreçlerinden memnuniyet durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu sonuçların üniversite, cinsiyet, yaş, not ortalaması ve çalışma durumu gibi bağımsız değişkenlere bağlı olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğine de bakılmıştır.

Araştırma sonucunda ulaşılan önemli sonuçlardan bir kısmı şunlardır:

Uzaktan yüksek din eğitimi tecrübesi olarak İLİTAM üzerine yürütmüş olduğumuz çalışma sonucunda öğrencilerin önemli bir kısmının İLİTAM programında eğitim görmeyi tatmin edici bulmadığı anlaşılmaktadır. Bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin

iki grupta toplanması mümkün görünmektedir: (i) öğrencilerin büyük kısmının yetişkinler olarak hayat içerisinde taşımak durumunda oldukları birkaç role ilave olarak öğrenci rolü taşıma zorunluluğu (ii) geleneksel örgün ilahiyat eğitiminin sunduğu öğrenme ortamlarına kıyasla yetersiz olarak algılanan öğrenme süreç ve ortamlarının oluşturduğu memnuniyetsizlik.

Öğrenci ve öğretim üyelerinin görüşleri hem bilgi ve becerilerin öğrenciye aktarılmasını sağlayacak eğitim süreçlerini hem de hocaların öğrenciye rehberlik etme ve geri dönüt vermesini sağlayacak iletişim ve bilişim süreçlerini gerçekleştirmede sorunlar yaşandığı yönündedir. Genel anlamda bakıldığında öğrencilerin yarısı hocaları uzaktan eğitim konusunda yeterli bulmamaktadır.

Öğretim üyeleri ise bu konudaki eksiklikleri kabul etmekle birlikte bu eksikliklerin zamanla giderilebileceğini belirtmektedirler.

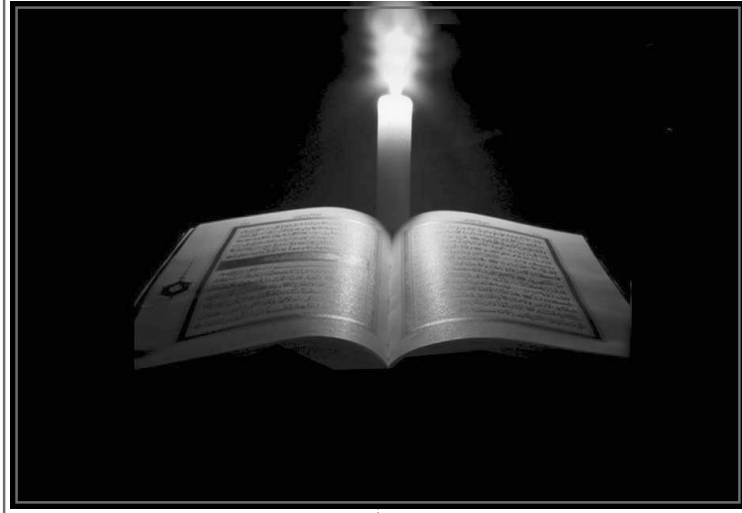
Dikkati çeken bir başka sonuç ise hem öğrencilerin hem de öğretim elemanlarının en verimli eğitim araçları olarak gördükleri araçlar arasında ilk sıraları e-kitap, canlı ders ve yüz yüze eğitimin yer bulmuş oluşudur. Bu sonuç uzaktan eğitimde kullanılacak diğer pek çok yöntem hem öğrenci hem de eğitimci ve kurumların alışkın/hazırlıklı olmaması anlamına mı gelmektedir?

İLİTAM eğitiminin ölçme-değerlendirme süreçlerine dair görüşler önemli sorunlara işaret etmektedir. Öğrencilerin önemli bir kısmı İLİTAM programlarında ölçme değerlendirmenin adil

ve güvenilir yapıldığına kanaat getiremezken, yarısından fazlası özellikle ödevlerin titiz bir şekilde değerlendirilmediğini düşünmektedir. Öğretim üyelerinin görüşleri dikkate alındığında ise internet üzerinden vize uygulamasında sınavın geçerliliğinin denetlenemediği ve

ödevlerin kalabalık sınıflar nedeniyle titiz bir şekilde değerlendirilemediği anlaşılmaktadır.

Programların zorluğuna dair algılar; materyallerden, eğitim ve ölçme-değerlendirme süreçlerinden memnuniyet ve uzaktan eğitim konusunda öğretim üyelerini yeterli bulma düzeylerine dair öğrenci algıları üniversite değişkenine bağlı olarak istatistikî açıdan anlamlı farklılık göstermektedir. Bu durum daha adil ve verimli bir İLİTAM için bir üst platform aracılığıyla materyal ve teknik imkânların geliştirilmesi, üniversiteler arasında işbirliği ve tecrübe paylaşımı sağlanması, İLİTAM programlarının hizmet standartlarının belirlenmesi ve akreditasyona yönelik çalışmalar yapılmasının gerekliliğini göstermektedir.

İslam Ülkelerinde Yüksek İslami İlimler Öğretimi: İdealler ve Gerçekler

Prof. Dr. Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Fazlurrahman *İslam ve Çağdaşlık* adlı eserinde, İslamlaştırma politikaları izleyen bazı İslam ülkelerinin bu yöndeki çabalarını incelerken, bu ülkelerin sonuçta en iddialı oldukları bir alanda beklemedik bir başarısızlıkla karşı karşıya geldiklerinden söz eder. Onun söz ettiği bu alan hiç akla gelmeyen bir alan, yani "İslami bilgi" alanı idi. Bunun da sebebinin, Müslümanların İslam konusundaki malumatlarının bir toplumu ve bir sistemi İslamlaştırmak için yeterli olduğunu zannetmeleriydi. Ama onun söz konusu eserinde ele aldığı ülkelerin asıl başarısızlıklarının en iddialı oldukları bir alanda ortaya çıkmış olması karşısında Fazlurrahman, bu problemin çözümü için atılması gereken adımlardan bahsetmeyi de ihmal etmez ve bu konudan da geniş olarak bahseder. Bu amaçla üzerinde en fazla durduğu ve en önemli gördüğü alanın "İslami Eğitim" olduğunu bizzat eserinde müşahade etmek mümkündür. Fazlurrahman'ın bu eserinde İslami eğitim meselesiyle ilgili olarak incelediği ülkelerden birisi de Türkiye'dir. İslami eğitim alanında çözüm yolları arayışı esnasında onun özellikle Türkiye'deki İmam-Hatip tecrübesinden ve başta Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olmak üzere o zaman mevcut olan ilahiyat fakültelerindeki eğitimden, özellikle de bu eğitimin gelecekteki potansiyellerinden sitayişle bahseder. Bunda Fazlurrahman'ın Türkiye'ye olan derin muhabbetinin etkisi olsa da, yaptığı tespitin, temelinde objektif bir incelemenin sonucu olduğunu rahatlıkla ifade etmek mümkündür.

Dışarıdan bir gözlemci, hem de İslam ülkelerindeki İslami eğitim kurumları hakkında bilgi sahibi bir ilim adamı olarak Fazlurrahman'ın bu tespitleri maalesef ne inceleme konusu ettiği İslam ülkelerinde, ne de diğer İslam ülkelerinde ciddiye

alınmış görünmektedir, hatta bu ülkelerin bu değerlendirmelerden haberdar olduklarını bile söylemek zordur.

Maalesef Fazlurrahman'ın mevcutlar içerisinde en iyilerden gördüğü ülkemizdeki İslami İlimler öğretimi, onun bu incelemesinden ve vefatından sonra birtakım gelişmelere sahne oldu ki, bunlara da kısaca işaret ederek, asıl konumuza geçmekte yarar mülahaza ediyoruz.

Sözünü ettiğimiz iki gelişme de maalesef müspet değil menfi yönde gelişmeler olmuştur. Bunların ilki 28 Şubat sürecinde ilahiyat fakültelerine yönelik müdahalelerdir. Bilhassa o zamanlar A.Ü. İlahiyat Fakültesindeki yönetici kadrolar eliyle gerçekleştirilen değişikliklerle fakülteadaki Temel İslami İlimler alanı daraltılmış, derslerin içeriklerine de belli ölçüde de olsa müdahaleye çalışılmıştır. Bunda tabii ki söz konusu 28 Şubatçı ilahiyatçı kadroların 28 Şubat sürecini fırsat bilip kendi alanlarını genişletme çabalarının da rolü olmuş görünmektedir. Zaten zaman zaman ilahiyat fakültelerinin programlarına yapılan müdahaleler çoğunlukla yukarıdan aşağıya müdahaleler olduğu için, bu 28 Şubat müdahalesi de - şiddeti dışında - diğerlerinden çok ta farklı değildi.

İkinci gelişme ise, tam ters yönde bir gelişme idi. Tam ters yönde olması ilk anda, önceki müdahaleleri tamir etmek anlamında olumlu çağrışımlar yapsa da, aslında bu ikincisi önceki kadar düşündürücü bir müdahale çabası olarak tarihe geçmeye aday bir gelişmeydi. Son müdahalede dikkat çekici olanı bu son müdahalenin İslam adına, İslamcılık adına, dini hassasiyet adına yapıldığına dair iddialardır ki, son derece skolastik bir zihniyeti ilahiyat fakültelerine dayatmak anlamına

gelen bu son müdahalenin ne kadar İslami olduğu gerçekten son derece tartışmalıdır. Nitekim ilahiyat fakültelerinin ve neredeyse İslami kesimin bütün entelijansiyasının tam bir ittifak ve icma ile bu dayatmaya baş kaldırıp hayır demesi de, yapmak istenenin İslamiliğinin son derece tartışmalı olduğunun objektif bir delilini teşkil etmektedir.

Bu skolastik zihniyetin sorgulanması, gelecekte böyle bir durumla bir daha karşılaşılması için ilgili birimlerin gerekli tedbirleri alması hala beklenmektedir. Zira ilahiyat fakültelerinin ders programlarına merkezden yapılmak istenen tepeden inme müdahaleler, aslında tıpkı 28 Şubatın dayatmacı yöntem ve yönetimini hatırlatmaktadır.

Bu gelişmelerin İslam Dünyasında da - entelektüel Selefilik değil - kaba Selefilik tarafından temsil edilen ve hem Sünni hem de Şii kanadıyla, skolastik din tasavvurlarının İslam Dünyasında yayılma eğilimi gösterdiği bir döneme denk düşmesi de oldukça anlamlı ve ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

İşte İslam Dünyasının ve onun bir parçası olarak memleketimizin böylesi vahim gelişmelerin pençesinde kıvrandığı şu günlerde, İslam Dünyasındaki Yüksek İslami Öğretim

kurumlarının ve bu kurumlarda gerçekleştirilen eğitim- öğretim faaliyetlerinin masaya yatırılarak gözden geçirilmesi fevkalade isabetli olmuştur. Mamafih bu tür gözden geçirme faaliyetlerinin her alanda ve belli aralıklarla daima sürdürülmesi gerektiğini de vurgulamakta yarar vardır. Nitekim bu alandaki ihtiyaç ve boşluk, belki de en ciddi bir biçimde - kurucusu, sahibi, yayın kurulu üyesi ve yazarı ve hepsinden önemlisi mutfağındaki emektarlardan birisi olmaktan gurur duyduğum - *İSLAMİYAT* dergisi tarafından tam on yıl önce *İSLAMİ İLİMLER SORUNU* sayısında (2003), müstakil olarak ele alınmış bulunmaktadır. Garip olan şudur ki, ilahiyatlarla ilgili bu çalışmadan habersiz bir şekilde ve bunun gibi nice diğer önemli bilimsel çalışmalar ekseninde bir çalışma ve tartışma yapmaksızın YÖK'te bu skandal adımın atıldığı anlaşılmaktadır.

Her ne olursa olsun, İslam Dünyasının her alanda belli aralıklarla bir durum tespiti, değerlendirilmesi ve sonuçlarına göre bir öz eleştiri yapması hayati önemi haiz bir adımdır. Bu bakımdan *İSLAMİYAT* dergisinin sözü edilen dosyası üzerinden geçen on seneden sonra şu an itibarıyla İslam Dünyasının İslami ilimler sorununu tekrar masaya yatırmak son derece isabetli ve bir o kadar da önemli bir girişimdir.

Günümüz İslam Dünyasındaki yüksek dini eğitim veren kurum ve kuruluşların tafsilatlı olarak değerlendirilmesine geçmeden önce, İslam Dünyasının mevcut durumu üzerinden genel bir değerlendirme yaparak bir giriş yapmak yerinde ve bu amaçla yapılması gereken İslam Dünyasının genel olarak durumuna bir göz atmak yeterli olacaktır. Nitekim bugün İslam Dünyasının yaşadığı siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel çalkantılara,

krizlere, gerilimlere, çatışmalara, hatta savaşlara bakıldığında bunların azımsanmayacak bir kısmının İslam toplumlarının İslam tasavvurları ve algılarıyla çok yakından ilgisi olduğunu görmek zor değildir. Başta ırkçılık, milliyetçilik, bölgecilik, mezhepçilik, hizipçilik, gurupçuluk temeline dayalı her

türlü ayrımcılık büyük ölçüde dini tasavvurlardan beslenmektedir. Yöneten-yönetilen ilişkilerinde de İslam tasavvurları her iki tarafın birbirine karşı kullandığı en kullanışlı ve etkili birer silaha dönüşmüş durumdadır. Öte yandan çeşitli dini veya siyasi gurupların liderlerinin lider sultalarını pekiştirmek, bu yapı içerisinde belli kesimlere siyasi, ekonomik ve ya benzeri çıkar sağlamak ve bu sömürü sistemini sürdürmek amacıyla da İslam tasavvurları en açık bir biçimde araçsallaştırmaya devam etmektedir.

İslam Dünyasındaki bu ve benzeri dini sapma ve istismarların - Dr. Ali Şeriatî'den ilham alarak söylemek gerekirse "Karşı Din" in, ya da "Paralel Din"lerin - varlığı bir gerçek iken, bu manzara karşısında İslam Dünyasının yüksek dini öğretim kurumları ne yapmaktadır? Hemen belirtelim ki bu feci manzarayı düzeltmek için bu kurumlarda ser-

gilenen müspet çabalar son derece cılız ve etkisizdir. Hatta tam aksine sağlıksız din tasavvurlarından beslenen bu "paralel" kokuşmuş yapıların ve olguların içerisinde aktif olarak yer alanların büyük bir kısmı bu yüksek din öğretimi kurumlarının kadrolarından oluşmaktadır. Keza bu "Paralel Din"lerin medyadaki sözcülüğünü ve propagandacılığını üstlenen de benzer kesimler ve kadrolardır.

O halde tafsilata girmeksizin ve olgusal sonuçlardan hareket ederek denilebilir ki, İslam Dünyasındaki yüksek din öğretimi kurumları, İslam toplumlarının karşı karşıya bulunduğu derin krizler ve çözüm bekleyen hayati meseleler karşısında çözüm kaynağı kurumlar olmaktan ziyade her türlü statükoyu besleyerek ve takviye ederek, problemin bir parçası olmanın ötesinde bir işlev göstermez durumdadırlar.

Daha da özet bir değerlendirme yapacak olursak İslam ülkelerindeki yüksek dini öğretim kurumları daha iyi bir gelecek konusunda bir ümit kaynağı olmaktan uzak bulunmaktadırlar.

Bu karamsar tabloya ve üzücü sonuca rağmen bu öğretim kurumlarının daha yakından incelemeye tabi tutulmaya muhtaç olduğunda kuşku yoktur. Ülkemizdekilerle yer yer mukayeseler de yaparak bu incelemeyi birtakım başlıklar halinde sürdürmek isabetli olacaktır:

İdari Yapı – Yönetim Açısından İYÖK: Özgürlük, Bağımsızlık ve Özerklik Problemi

İslam ülkelerindeki İslami Yüksek Öğretim Kurumları (İYÖK) çok büyük oranda devlete bağlı resmi kurumlar olmaları itibarıyla tam bağımsız ve özerk bir yapıda değildirler. Bu tür İYÖK genellikle resmi ya da sivil üniversitelerin bünyesindeki fakülteler olarak yapılandırıldıkları gibi, mesela Bosna- Hersek örneğinde olduğu gibi, oranın İslam Toplumunu Diyanet İşleri Başkanlığına (Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovina - Rijaset) bağlı Saraybosna İslami Araştırmalar Fakültesi (Fakultet islamskih nauka u Sarajevu / The Faculty of Islamic Studies in Sarajevo) v.d. olarak faaliyetlerini yürütenler de vardır. Devlete bağlı olmayan ve özel sektör tarafından finanse edilen az sayıdaki kurumlar da yine devletler tarafından sıkı bir kontrole tabi tutulmaktadırlar. Her iki durumda da – ilmi araştırma ve öğretim-egitim için olmazsa olmaz şart olan - özgürlük temel şartı tam olarak mevcut olmadı-

ğından, yapılacak araştırma ve eğitim- öğretim faaliyetlerinin şekil ve muhteva açısından belirlenmesi de devletlerin resmi ideoloji ve politikalarına boyun eğmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum ister Sünni, ister Şii-İmami, ister İbadi ister Selefi olsun hemen bütün mezhepler için söz konusudur. Bu sebeple mesela Mısır'da el-Ezher, Suudi Arabistan'da Usulu'd-Din, eş-Şeria ve ed-Da've ve'l-İrşâd fakülteleri, Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri, İran'daki – bilhassa Kum kentindeki – kurumlar, Tunus'taki Zeytuniye Üniversitesi ile, Mağrib(Fas) taki üniversitelere bağlı İYÖK, Bosna-Hersek'teki İslam Fakülteleri, Asya Türki Cumhuriyetlerindeki İYÖK, Malezya'da resmi üniversitelere bağlı İYÖK, tamamen ya da çok büyük oranda devlet kontrolündeki kurumlardır. Özel sektör veya sivil vakıflar ya da şahıslar tarafından kurulmuş olan İYÖK da yine büyük ölçüde devlet kontrolü altında faaliyetlerini sürdürmek durumundadırlar. Bunlardan bilhassa Körfez ülkelerindeki özel İYÖK sahipleri olan şahıs, vakıf ve sivil kurumlar zaten büyük ölçüde bölgedeki monarşilerin üyeleri olan zengin çevrelere ait olduğu için, bu noktada resmi-sivil ayrımı da fazla bir anlam taşımamaktadır.

Durum bu olunca İslami bilgi üretimi ve öğretimi alanında faaliyet gösteren bu kurumların İslami öğretiyi ancak yönetimlerin ve statükoların çizdiği sınırları aşmamak kaydıyla gerçekleştirebildikleri ve yönetime karşı gerektiğinde eleştirel ve muhalif bir tavır sergileyerek, öğretim faaliyetlerini bu çizgide yürütebildiklerini söylemek mümkün değildir, ki bunun anlamı "siyasetin ve statükonun güdümünde din öğretimi"dir. Tarih boyunca Yahudi, Hıristiyan ya da Müslüman olsun bütün medeniyetlerde ve toplumlarda yönetimlerin dini ve din adamlarını kendi çıkarları ve amaçları doğrultusunda kontrol etme eğiliminde oldukları bilinmeyen bir şey değildir. Bu olgu konumuz olan İYÖK açısından da hala geçerli bir tespittir.

Buradan hareketle ülkemiz dahil İYÖK'nın ciddi bir özerklik ve bağımsızlık problemiyle karşı karşıya bulduklarını söylemek mümkündür.

Bu noktada ülkemizdeki ilahiyat fakültelerinin İslam ülkelerindeki benzer akademik kurumların gerisinde kaldığı bir hususa da işaret etmeden geçmemek gerekir. Ülkemizdeki ilahiyat fakültelerinin idari yapısı, genel devlet yapısının karakterinin bir uzantısı ya da yansıması olarak, akademik olanlar da dahil yetkilerin fakülte yönetiminde toplandığı merkeziyetçi ve otoriter niteliktedir.

Buna mukabil mesela Suudi Arabistan gibi bir ülkede gerek Usulu'd-Dîn, gerek eş-Şerîa ve gerekse ed-Da've ve'l-İrşâd fakültelerinde fakülte yönetimi sadece idari-mali zorunlu işleri yürütmekte olup, akademik konular tamamen bölümlere bırakılmış durumdadır. Bu sebeple bölüm kurulları bizdeki ilahiyat fakültelerinin yönetim kurulları ve akademik kurulları gibi çalışmaktadır. Bu da bizim ilahiyat fakültelerimizin aksine yetkilerin dağıtıldığı ve büyük oranda adem-i merkezîyetçi bir yapılanmanın tercih edildiği anlamına gelmektedir ki, bu açıdan ülkemizin mesela bir Suudi Arabistan'ın dahi gerisine düşmüş olması düşündürücüdür.

Hedefleri ve Amaçları Açısından İslami Yüksek Öğretim Kurumları (İYÖK)

İslam Dünyasında İYÖK yapılarının hedef ve amaçlar bakımından homojen ve standart olmadığını, yapılanmaların ülkeden ülkeye değişiklik arz ettiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. İYÖK'nin büyük ölçüde topluları din ve din adamları aracılığıyla kontrolde tutmak amacına hizmet etmek üzere dizayn edildiği göz önüne alındığında, bu kurumların tamamen bu amacı gerçekleştirecek din adamı ve ilim adamı kadrolarını temine yöneldikleri söylenebilir. Bir anlamda bu kurumların aslında devlet kurumlarında istihdam edilecek din görevlileri, din adamları ve ilim adamları yetiştirmeye yönelik kurumlar olduklarını da aynı şekilde ifade etmek mümkündür.

Ne var ki bu temel amaca ulaşmak için benimsenen modeller ülkeden ülkeye değişiklik arz edebilmektedir. Bu konuda sözü uzatmamak için ülkemizdeki kurumsal yapı ile bazı İslam ülkelerinin kurumsal yapıları arasında yapılacak bir mukayese, genel olarak bir fikir edinmemizi de sağlayabilecektir. Bilindiği gibi ülkemizde de İYÖK olarak sadece ilahiyat fakülteleri hizmet vermektedir. İster resmi üniversiteler, isterse vakıf üniversiteleri bünyesindeki ilahiyat fakülteleri olsun bu kurumlar, birtakım istisnalar hariç, genel olarak farklı alanlarda hayata atılan üç tip öğrenci mezun etmektedirler: a) Diyanet İşleri Başkanlığında Kur'an Kursu hocası, imam, vaiz, müftü olarak ya da merkez teşkilatta görev alacak olanlar, b) MEB'de Din ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev alacaklar, c) İlahiyat fakültelerinde akademik kariyer yapacak olanlar. Ülkemizde bu birbirinden oldukça farklı mahiyetteki mesleklerin adayları aynı fakültede

ve gerekli uzmanlaşma sağlanmaksızın, neredeyse aynı eğitimi alarak mezun olmaktadır.

Buna mukabil pek çok Ortadoğu ülkesinde – tipik olarak ta Suudi Arabistan'da ise – daha işlevsel ve gerçekçi bir yapılanmaya gidildiği söylenebilir. Zira bu ülkede her bir istihdam alanına uygun bir biçimde ayrı birer fakülte bünyesinde öğretim faaliyetleri sürdürülmektedir. Buna göre din görevlisi (imam-hatip, vaiz, İslam davetçisi, tebliğcisi) olarak görev yapacaklar için birisi Usulu'd-Din diğeri ed-Da've ve'l-İrşâd olmak üzere iki tip fakülte hizmet vermektedir. Bunlardan ilki, Kur'an İlimleri (el-Kur'ân ve Ulûmuhu), Sünnet İlimleri (es-Sunne ve ulûmuha) ve Akaid (el-Akîde) bölümlerinden oluşmaktadır. İkinci tip fakülte ise daha ziyade vâiz, hatip ve İslam davetçisi mezun etmeye yönelik bir fakülte olup, programları ağırlıklı olarak vaaz ve irşat ile ilgili alanları kapsamaktadır. Bu iki tip fakülte dışında bir de Şeriat (eş-Şerîa) fakülteleri vardır ki, bunlar şeriate dayalı hukuk sistemini yürütecek kanun adamları olan kadıları (el-Kudât) yetiştirmeye yönelik fakültelerdir. Bu fakülte mezunları daha sonra Ma'hadu'l-Kudât (Hakimlik Enstitüsü) adlı kurumda görecekları iki yıllık uzmanlık eğitimini müteakiben adalet sisteminde görev almaktadırlar.

Bu mukayesenin geçenlerde ülkemizde ilahiyat fakültelerinin program değişikliği konusunda yaşanan skandalla yakın bir ilişkisi olduğu için, üzerinde biraz daha durmakta yarar vardır. Sözü uzatmadan belirtelim ki, ülkemizde yaşanan bu skandalın arkasında tam da ilahiyat fakültelerinin işlev ve misyonu konusundaki kafa karışıklığı yatmaktadır.

Diğer yandan girilen bu müdahalenin akademik açıdan da tutarlı bir yanı yoktur. Zira birer ilim yuvaları olan akademik kurumlardaki bilimsel faaliyetlerin olmazsa olmaz şartı olan, araştırma, inceleme, sorgulama ve tenkit devre dışı bırakıldığında, bu kurumlar zaten ilmi öğretim kurumları olmaktan çıkar, birer propagandist yetiştirme yuvasına dönüşür.

Mamafih bilimsel araştırmadan ziyade, İslam'ın birtakım değerlerini topluma aktarmayı amaçlayan vaaz ve irşat ile davet ve tebliğ faaliyetleri için ayrı bir eğitim-öğretim programı ihdası cihetine gitmek de mümkündür ki, muhtemelen YÖK'ün bu tepeden inme müdahalesinin altında böyle bir din öğretimi tasavvuru yatmaktadır. İşte bu

gibi mülahazalarla olsa gerek, Suudi Arabistan örneğinde olduğu gibi, ilahiyatçı yetiştirmek için ayrı, kanun adamı yetiştirmek için ayrı, davetçi ve tebliğci yetiştirmek için ayrı fakülteler ihdası cihe-tine gidilmiştir ki, yukarıdaki izahatın ışığında bu ayırım oldukça makul görünmektedir. Bu sebeple ülkemizdeki yüksek din öğretimi konusu ele alınırken, diğer İslam ülkelerindeki modeller mutlaka araştırılıp incelenmeli ve bunlardan istifade edilmelidir. Maalesef bu kadarıyla dahi araştırmaya tenezzül edilmediği için, geçenlerde yaşanan bu skandalın ortaya çıkmasına engel olunamamıştır. Dolayısıyla ülkemizdeki yüksek din öğretimi faaliyetleri gözden geçirilip değerlendirmeye tabi tutulmak isteniyorsa, önce bu kurumlardan hangi alanda ve hangi amaçla, hangi nitelikleri haiz kadroların yetiştirilmek istendiği belirlenmeli, buna göre ilahiyat fakültelerinin programlarında belli bir uzmanlaşmaya gidilmelidir. Bugün ülkemizde makro ve mikro hedefler belirlenmeden ve hiçbir ihtiyaç tespiti ve planlaması yapılmadan bir furya halinde ilahiyat fakülteleri açma teşebbüsleri, işte tam da böyle bir vizyonsuzluk atmosferinde gerçekleşmektedir ki, kısa ve orta vadede bu fakültelerin son derece ciddi sıkıntılara yol açacak gelişmelere gebe olduğunu şimdiden – yukarıdaki mülahazalara da dayanarak – tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Egemen Zihniyet ve Metotlar Açısından İYÖK

Gerek Sünni (Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli, Eş'ari, Maturidi, Sufi, Selefi), gerek Şii (İmami- Zeydi) gerekse İbadi geleneklerin egemen olduğu toplumlardaki İYÖK'nın öğretim faaliyetlerine damgasını vuran baskın zihniyetin "geleneksel – taklidi" ve şu veya bu oranda "mezhepçi" bir bakış açısının ürünü olduğunu, yukarıda sayılan bütün farklılıkları kuşatacak bir şekilde İslam geleneğinin tamamını sahiplenen bir bakış açısını öğretim faaliyetlerine yansıtılabilen bir İYÖK bulmanın neredeyse imkansız olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin durumu ise bu bakımdan pek çok İslam ülkesinden daha vahimdir. Zira mesela İran gibi katı bir geleneksel İmami - Şii geleneğe – Dr. Ali Şeriatî'nin tabiriyle Ali Şiâsi geleneğine değil de Safevi Şiâsi geleneğine – yaslanan bir ülkede bile yüksek İslami ilimler öğretimi yapan kurumlarda – mesela Kum kentindeki Câmîiatu'l-Mustafa'da ve Dârul-Hadîs'te olduğu gibi – yarısı Şii yarısı da Sünni

kaynaklardan oluşan kütüphanelere ve şii-sünni mukayeseli İslam araştırmalarına sık sık rastlanabildiği halde, ülkemizde – ve tabii mesela Suudi Arabistan ve Katar gibi Selefi geleneğin egemen olduğu ülkelerde de – böylesi mukayeseli eğitim-öğretim programlarına ve böylesi tek bir kütüphaneye örneğine dahi rastlamak mümkün değildir.

Meseleye bu açıdan bakıldığında, ülkemiz dışındaki pek çok İslam ülkesinin, o ülkedeki egemen mezhep dışındaki mezheplere ve ekollere nispeten daha fazla ilgi duyduğunu söyleyebiliriz. Ama ülkemizin durumu bu açıdan hiç te iç açıcı değildir. Nitekim mesela İran'da yirmi yıldan fazla bir süredir düzenlenmekte olan "Mezhepleri Birbirine Yakınlaştırma (et-Takrib beyne'l-Mezahib)" toplantılarına en zayıf katılım ülkemizin katılımı olup, üstelik katılımcılar arasında ilahiyat fakültelerinden gelen akademisyenler yok denecek düzeydedir. Halbuki iki ülkenin coğrafi konumu ve ortak tarihi geçmişi itibariyle en güçlü katılımın Türkiye'den gelmesi beklenirdi. Bu üzücü durumu mazur göstermek için gerekçe olarak geçmişte İran ile ilgili olarak resmi-sivil toplumsal baskılar gerekçe gösterilmeye çalışsa da, bu gerekçenin yanında ilahiyat fakültelerindeki Sünni mezhepçilik taassubunun, yine ilahiyat fakültelerindeki öğrencilerin akıllarına ve ruhlarına ipotek koyma çabasında olan bazı cemaat ve tarikatların da benzer eğilimlerinin rolü olmadığı söylenemez. Hatta bu konuda beklentilerin aksine Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki bazı hocaların – ki bunlar aynı zamanda 28 Şubat sürecinin de aktörleri arasında yer alan ilahiyatçılardır – hala öğrencilere Şii düşmanlığı telkin edip, bu müzmin hastalığın mikroplarını beyinlere ve ruhlara aşılama çalıştığı da acı bir gerçektir.

Hatta daha da ileriye giderek ülkemizdeki İlahiyat öğretiminde bırakın Şii geleneği, Sünni geleneğin bir parçası olan ve ülkemizin Güneydoğusundaki halkın da mezhebini teşkil eden Şafii geleneğinin bile – tıpkı DİB tarafından da dışlanması gibi - göz ardı edildiğini vurgulamak hakşinaslık ve insafın bir gereği olsa gerektir.

Biraz daha ileriye gidecek olursak ilahiyat fakültelerinin sadece Şafii geleneğini değil, Caferilik, Alevilik ve Nusayrilik gibi sosyolojik bir vakıa olan diğer dini-mezhebi-kültürel realiteleri de görmezlikten geldiği, ya da "sapıklık" söylemiyle bunlara karşı dışlayıcı bir tavır aldığı da bir gerçektir.

İlahiyat fakültelerinin bu memleketin vatandaşlarının ortak malı olduğu ve bütün vatandaşlara hizmet vermesi gerektiği ortada iken, yukarıda sözü edilen mezhepçi ve hizipçi zihniyetin egemenliği sebebiyle toplumda din konusunda herkesi memnun ve tatmin eden bir öğretim faaliyeti maalesef gerçekleştirilememektedir.

Benzer durumun pek çok İslam ülkesi için de geçerli olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Ancak pek çok İslam ülkesinin bu konuda ülkemizden ileride olduğunu da belirtmek gerekir. Mesela daha önce katı İmami-Şii geleneğe yaslandığını söylediğimiz İran'daki İYÖK'da bile Şii geleneğe ek olarak isteyene Sünni geleneğe uygun bir öğretim hizmeti de sunulabilmektedir. Hemen bunu bir Şii takıyyesi girişimi olarak damgalamakta geç kalmayacak olanlara söylenecek olan ise şudur: Ülkemizde en azından bir Sünni takıyyesi olarak bile böyle bir öğretim hizmeti sunulamamış olması bir eksiklik değil midir?

Keza Yemen gibi kabaca yarısı Şafii yarısı Zeydi kesimlerden oluşan bir toplumda her iki geleneğe uygun bir şekilde İslami ilimler öğretimi hizmetinin sunuluyor olması da ülkemizin rahatlıkla benimsemesi gereken bir model olabilecek niteliktedir.

İslam ülkelerindeki yüksek İslami ilimler öğretiminin İslam geleneğinin tamamını kuşatamama kusuru, aynı zamanda bu ülkelerdeki öğretim faaliyetlerinin birbirleri hakkında derin bir bilgisizliği, hatta beraberinde cehaleti getirmesine yol açmaktadır. Tıpkı ülkemiz ilahiyat camiasının İran'daki İslami ilimler öğretimi ve araştırmaları alanındaki ilgisizliği ve bilgisizliği gibi, İran'da da ülkemizdeki İslami ilimler alanı hakkında derin bir ilgisizlik ve bilgisizlik hüküm sürmektedir. Ülkemizin ilahiyat camiasının bu ilgisizlik ve bilgisizliği İmamiye Şiasıyla da sınırlı değildir. Maalesef pek çok ilahiyat fakültesinde "ölü mezhepler" olarak okutulan ana mezheplerin her birinin şu anda İslam dünyasında canlı ve dipdiri bir şekilde varlıklarını sürdürdükleri akademisyenlerin dahi çoğunun meçhulüdür. Çeşitli alt guruplarıyla Sünnilik ve yine çeşitli alt guruplarıyla Şiilik dışında Zeydiyye mezhebinin Yemen'de, İbadilik mezhebinin de Uman ve Kuzey Afrika'da hala canlı olduğunu, bunların yüksek İslami ilimler öğretimi hizmeti veren öğretim kurumları yanında, pek çok araştırma merkezlerinin mevcudiyeti batılı İslam araştırmacılarının malumu ise de, bizdeki ilahiyatçıların ekseriyetinin

meçhulüdür. Hatta sadece Zeydiyye ve İbadiyye değil, - çoğumuza şaşkıncı gelse de - Mu'tezile'nin bile günümüzün yaşayan bir mezhebi olduğu çoğumuzun meçhulü olan bir keyfiyettir. Tabiatıyla Mutezile bu isim altında değil, büyük ölçüde Yemen'deki Zeydilik içerisinde, bir ölçüde de İmamiye Şiası üzerindeki etkileri aracılığıyla yaşama-ya devam etmektedir. Nitekim bugün Yemen'deki Zeydiler Mutezili "usul-i hamse(beş esas)" öğretisini tamamen benimsemekle birlikte bu teolojik kimliklerini değil de siyasi kimliklerini ön plana çıkararak kendilerini "Zeydi (İmam Zeyd'in takipçileri)" olarak tanımlamaktadırlar.

Özetlemek gerekirse ülkemiz dahil İslam ülkelerinde İslam geleneğine bir bütün olarak sahip çıkan bir bakış açısının varlığından söz etmek fevkalade zordur. Hatta tam aksine şu veya bu orandaki bir "mezhepçilik" ve "mezhep taassubu" İYÖK'nda egemenliğini hala sürdürmektedir.

Zihniyet olarak durum bu merkezde olduğu gibi, bu egemen zihniyetin tabii bir uzantısı ve sonucu olarak bu kurumlardaki öğretim faaliyetinde egemen olan yöntem anlayışı da oldukça problemlidir.

İslam Dünyasındaki yüksek İslami ilimler öğretiminde yöntemin de oldukça parçacı ve parçalı olduğunu, İslami ilimler alanında bütüncül bir araştırma metodolojisinden bahsetmenin mümkün olmadığını rahatlıkla ifade etmek mümkündür. Nitekim Kur'an araştırmaları alanında ayrı, Sünnet-hadis alanında ayrı, fıkıh alanında ayrı ve akaid-kelam alanında ayrı yöntemler söz konusu olup, bütün İslami ilimleri kuşatacak ortak bir metodolojinin esas alındığı herhangi bir ülke ya da kurumun söz konusu olmaması da bu parçalılığı gözler önüne açığa sermektedir.

Bu parçalılık saydığımız her bir disiplin için de ayrıca söz konusudur, zira mesela Kur'an araştırmaları alanında klasik Ulumu'l-Kur'an literatürü esas alındığı halde, usul-i fıkıh ya da kelam literatüründe Kur'an araştırmaları alanına dair katkılar genellikle göz ardı edilir. Aynı durum hadis araştırmaları alanında da aynen geçerlidir. Bu da parçalılığı daha da derinleştiren ve atomcu bir manzaranın egemen olmasına yol açan bir yaklaşımın egemenliğiyle sonuçlanmaktadır.

Bilgi nazariyesi (epistemoloji) de dahil araştırma yöntemleri (metodoloji) konularında geçmiş yüzyıllarda geliştirilmiş olan yaklaşımların bu şe-

kilde seçmeci ve parçacı bir şekilde öğretim faaliyetinde esas alınması yanında, klasik yaklaşımların aşılına çalışıldığı yenilik çabalarının da son derece cılız olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu bakımdan mesela gerek Kur'an araştırmaları gerekse Hadis-Sünnet araştırmaları alanında esas alınan metodoloji öğretimi bakımından, mesela Türkiye ile Suudi Arabistan, ya da Körfez ülkeleriyle Pakistan arasında ciddi bir fark yoktur. Bu alanlarda klasik literatürün bile en gözde örnekleri öğretimde esas alınacak yerde, klasik literatürün en problemlili yaklaşımları bu öğretim faaliyeti aracılığıyla günümüzde de sürdürülmekte, bu da İslami öğretimle ilgili çağdaş problemlerin çözümsüzlüğe mahkum edilmesinden başka bir işe yaramamaktadır.

Bu sebeptendir ki gerek ülkemizde gerek diğer pek çok İslam ülkesindeki İYÖK'nda hala İslam'a taban tabana zıt pek çok inanç, düşünce ve uygulamanın İslam adına öğretildiği, pek çok mitolojik unsurun, hurafe ve batıl inançların, aslı olmayan bilgilerin din adına bu yüksek öğretim kurumlarında aktarılmaya devam ettiğini görmek bizleri şaşırtmamalıdır.

Ataerkil Kurumlar Olarak İYÖK: İslam'ın Ataerkil Yorumunun Egemenliği

İYÖK'nın tarihi gelişimin bir uzantısı olarak "ataerkil kurumlar" olduğunu rahatlıkla ifade etmek tem mümkündür. Nitekim İslam ülkelerindeki İYÖK'na bakıldığında akademik kadroların ezici bir çoğunlukla erkeklerden oluştuğunu görmek zor değildir. Ülkemiz Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri de dahil olmak üzere, Selefi eğilimlerin egemen olduğu, ya da katı muhafazakar din algısının yaygın olduğu toplumlarda İslami İYÖK'nda kadın akademisyenlerin varlığına ya hiç rastlamak mümkün değildir, ya da son derece sınırlı bir oranda kadınların bu alanda mevcudiyetine "tahammül edilmekte" ya da "katlanılmakta"dır. Bu durumun istisnası olan Malezya, Mısır, Katar gibi ülkelerde durum sayısal olarak farklı olmasa bile, Müslüman kadının İslami ilimler alanında varlık göstermesi desteklenmekte, en azından engellenmemektedir. Ama şu kadarını söyleyelim ki, on dört asırlık İslami ilimler geleneği maalesef ataerkil bir gelenektir. Bir başka medyatik ifade ile İslam'ın ondört asırlık yorumu "erkek yorumu" ya da "sakallı-bıyıklı yorumu"dur. Buna rağmen bu geleneğin değiştirilmesi ve İslam ümetini yarısından fazlasını oluşturan Müslüman kadının bu alanda rol alması suretiyle bir denge

kurulması için fazla ümitvar olmak ne yazık ki şu an için mümkün görünmemektedir.

Çağdaş Gelişmeler Açısından İYÖK: Modern Araştırmalara Kayıtsızlık

Bu İYÖK'nda, gerek İslam Dünyasında gerek dünyanın diğer bölgelerinde İslami ilimler alanında gerçekleştirilen çağdaş araştırmalara olan ilgi bir yana bir ilgisizlikten, hatta lakaydlık derecesinde bir ilgisizlikten dem vurmak yanlış değildir. Ülkemiz ilahiyat fakülteleri de bunun bir istisnası değildir. Zira elli seneden fazla bir süredir İlahiyat fakültelerinde yapılan Y.Lisans ve Doktora tezlerinin sonuçlarının hemen hemen çok az bir kısmı bu kurumlardaki öğretim faaliyetine yansımaktadır. (Aynı şey ilahiyat fakültesi mezunlarını istihdam eden DİB için de söz konusudur, zira onun vaaz-u irşat faaliyetlerinde de bu akademik çalışmaların sonuçları neredeyse hiç yansımamaktadır).

Bu ilgisizlik yetmiyormuş gibi, çağdaş araştırmalara karşı sık sık buğz ve adavete varan bir soğukluk ve hoşnutsuzluk da, ülkemiz dahil pek çok İslam ülkesinin İYÖK'nda yaygın olarak görülmektedir. Bunun da sebebi ezberci, taklitçi, teslimiyetçi geleneksel muhafazakar eğilimlerin, temelinde sorgulama ve tenkide dayalı çağdaş bilimsel araştırmaları, kendi konformizmi için bir tehdit olarak algılaması, bu tehditle yüzleşmek için yapılması gereken araştırma nitelikli çalışmalara girme konusundaki isteksizlik ve tembellik, öte yandan bu gibi çalışmaları takip için gerekli olan yabancı diller konusunda donanımsızlık, bu öğretim kurumlarının çoğunun "gelişmiş lise" ya da "gelişmiş imam-hatip" düzeyini aşamamasına da yol açmaktadır.

Programlar ve İhtiyaçlar Açısından İYÖK

İslam ülkelerindeki İYÖK İslami ilimler geleneğini sürdürmek kadar ve ondan da önemli olarak, toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve toplumsal meselelerde çözüm üretmek durumundadır. Bu açıdan bakıldığında, İYÖK programlarının büyük ölçüde "çağ dışı" ya da "yüzü geçmişe dönük" bir mahiyet arz ettiği ve bu hususun neredeyse bütün İslam ülkelerinde ciddi bir problem teşkil ettiği rahatlıkla ifade edilebilir. Ülkemizde de olduğu gibi, ilahiyat fakültelerinin mevcut programlarında çağdaş gelişmeler, meseleler ve problemlerle ilgili görünen bazı başlıklara rastlansa da, genelde

bu gibi başlıklar altında dahi geçmiş yeniden üretilmekte, tarihten gelen problemler bugüne yeniden taşınmaktadır. Bu bakımdan tamamen çağın şart ve ihtiyaçlarını göz önüne alan tatminkar bir İslami ilimler programına rastlamak çok zordur. Bunun imkansız değil de çok zor olduğunu söyleyerek katı ve kesin bir değerlendirme yapmaktan kaçınmamızın sebebi ise, çok nadir de olsa – mesela Bosna-Hersek ve Katar gibi - bazı İslam ülkelerinde olması gereken yönde bazı gelişmelere rastlanmasındandır.

Bu iki örnekten Bosna-Hersek İlahiyat Fakültesinde programların ağırlık merkezi çağdaş meseleler ve ihtiyaçlar olduğu gibi, mezun edilen talebeler de, İslam ülkelerindeki gelişmeleri takip edebilecek düzeyde yabancı dil – bilhassa Arapça – donanımı ile güçlü bir formasyona sahip olabilmektedirler. Hatta Suudi Arabistan'da öğretim üyeliği yaptığım yıllarda Suudlu Arap öğrencilerle sadece meslek derslerinde değil, Arap dili ve Kur'an kıratı ve tilaveti alanında da boy ölçüşen Bosna- Hersekli öğrenciler daha o zaman dikkatimi çekmişti.

Bu vesileyle ülkemizdeki ilahiyat eğitiminin müzmin bir zaafına da mutlaka dikkat çekmek gerekir ki, sözünü ettiğimiz bu husus doğrudan ve dolaylı olarak Arap diliyle ilgili bir zaaftır. Doğrudan olanı şudur: Yaklaşık kırk yıldır başta Ortadoğu olmak üzere pek çok İslam ülkesini bilfiil ziyaret ederek ya da oralarda görev yaparak tanımaya çalışan biri olarak şunu rahatlıkla ifade edebilirim ki İslam Dünyasında, İslami ilimler öğretimi gördüğü halde Arapça konuşup yazamayan sadece ve sadece ülkemizdeki ilahiyat mezunları talebelerimizdir.

Dolaylı olanı ise şudur: Öncekinde olduğu gibi, İslami ilimler tahsil edip, bu amaçla da Arap dilini şu veya bu ölçüde öğrendiği halde, Arapçada olmayan "ü" sesini Arapçada ve buna bağlı olarak Kur'an kıraat ve tilavetinde kullanmakta ısrar hatta inat eden tek ülke ülkemiz Türkiye'dir. Buna mukabil Bosna-Hersek ve hatta Malezya-Endonezya gibi ana dili Arapça olmayan ülkelerin ilahiyatçılarının hem Arapça konuşma hem de Kur'an kıraat ve tilavetinde Arap fonetiğinden farksız başarılı bir performans sergilediklerini burada hatırlatmakta yarar vardır.

Günümüz şart ve ihtiyaçlarını, çağımızın gelişmelerini ve meselelerini merkeze alan bir İsla-

mi ilimler programının uygulandığı, bu itibarla da "yüzü geçmişe dönük" değil "yüzü bugüne ve geleceğe yönelik" olan belki de tek örnek – lisans üstü öğretim veren - Katar'daki İslam Araştırmaları Fakültesi (Qatar Faculty of Islamic Studies – QFIS) dir. Katar Üniversitesindeki Şeriat ve İslam Araştırmaları Fakültesi (College of Sharia and Islamic Studies) ile karıştırılmaması gereken QFIS, tamamen çağdaş konu ve meselelerle ilgili altı programı ve bu çerçevede altı araştırma merkezi ile öğretim faaliyetini beş yıldır sürdürmekte olan çok genç bir fakültedir. Çağdaş Fıkıh, İslami Finans ve Bankacılık, İslam Hukuku ve Ahlak, İslam Mimarisi ve Şehirciliği, Çağdaş İslam Düşüncesi ve Topluları, İslami Yönetişim, İslami Mukayeseli Dinler Tarihi, Tecdid ve Orta Yol, Müslümanların Medeniyete Katkıları gibi programları ve araştırma merkezleri ile Katar'a ve İslam Dünyasına siyaset, yönetim, ekonomi, şehircilik, mimari, ahlak alanlarında İslami yaklaşımlar sunma çabasındaki bu fakülte, lisans öğretimini de kapsayacak şekilde daha da geliştirilip bütün İslam ülkelerinin istifadesine sunulmaya layık bir teşebbüs olarak görünmektedir. (Burada sözü edilen bu fakültenin kurucu dekanının, kuruluş öncesinde İslam Dünyasındaki, yüzlerce fakülteyi inceledikten sonra bu modeli geliştirdiğini de eklemek yerinde olur). (<http://www.qfis.edu.qa/home>).

İYÖK'nın toplumsal hizmet açısından oynadığı role gelince, genel olarak İslam dünyasının karşı karşıya bulunduğu hayati önemi haiz siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel problemlerin çözümünde bu akademik kurumların başarılı bir performans sergiledikleri söylenemez. Bu performans düşüklüğünün sebepleri arasında İYÖK'nın öğrenci yetiştirme ve araştırma yapma dışında topluluklarıyla yeterince kaynaşamamış olmalarının rolü olduğu gibi, toplumlardaki gelişmeler karşısında aktif, hatta pro-aktif bir rol oynayacakları yerde pasif bir tavır takınmalarının da önemli bir rolü vardır. Bu akademik kurumların nispeten aktif bir rol oynadığı İslam ülkelerinde ise, mevcut resmi-sivil statükoyu rahatsız etmeyecek şekilde bir aktivite söz konusudur. Buna mukabil bu İYÖK'nın mevcut resmi-sivil statükoyu müspet yönde değiştirmeye ve olumsuz gelişmeler karşısında pasif değil aktif, muhalif ve eleştirel bir tavır takınmaya yöneldiği örnekler yok denecek kadar azdır.

Nitekim bilhassa ülkemizde son derece ciddi siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel problemler ve fevkalade hassas gelişmeler yaşanıp dururken İlahiyat fakültelerimizin olan bitenler karşısında sessiz ve pasif kalması, krizler karşısında yöneten ve yönetilenlere yönelik olarak, yol gösterici, uzlaştırıcı ve çözüm merkezli bir fonksiyon icra edememesi herkesin malumu olan bir durumdur. Benzer değerlendirmeleri kuşkusuz pek çok İslam ülkesindeki İYÖK için de yapmak mümkündür. Kısaca ifade etmek gerekirse İslam ülkelerindeki bu akademik kurumlar toplumların önünde değil gerisinde, olayların içinde değil dışında varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler.

Verimlilik Açısından İYÖK

Buraya kadar anlatılanlara bakarak kolayca tahmin edileceği gibi, İYÖK birer kurum olarak kendilerine yönelik akademik ve toplumsal beklentileri karşılamaktan uzak olduğu gibi, İslam dünyasının ve İslam Ümmetinin geleceğinden ilmi ve fikri düzeyde birinci dereceden sorumlu "ilmiye" sınıfı olarak ta bu konuda "seyfiye – kalemiye" sınıfının, hatta toplumlarını gerisinde kalmaya devam etmektedirler.

Diğer yandan akademik çalışmalar alanında da durum pek parlak değildir. Zira bütün İslam ülkelerindeki İYÖK'nın bir yılda ürettiği ilmi bilgi, kemiyet açısından olmasa da keyfiyet açısından, İslam ülkelerinin dışında İslam'a dair yapılan araştırmaların çok gerisindedir. Bunun da sebebi, yukarıda temas edilen ve İYÖK'na egemen olan zihniyetten başka bir şey değildir. Bu zihniyetin tabii bir sonucu olarak ülkemizdeki İlahiyat fakülteleri dahil olmak üzere genel olarak İYÖK'nda gerçekleştirilen araştırmalar Muhammed Âbid el-Cabiri'nin ifadesiyle "malumu ilam" ve "hasılı tahsil" den öteye geçememektedir. Bunun da göstergesi yapılan tezlerin, yazılan makale ve kitapların çok büyük ölçüde tasviri birer derleme olmaktan öteye geçmemesidir. Yine el-Cabiri'nin "geviş getiren akıl" şeklinde nitelendirdiği bu zihniyet yapısının egemen olduğu bu İYÖK, İslam ülkelerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel mesele ve ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla "orijinal" ve bilinenlere ek yeni bir "katkı" sayılabilecek önemli bir teori, yöntem ya da çözüm önerisi geliştirmiş değildir.

Hele başta Suudi Arabistan olmak üzere Selefi eğilimlerin egemen olduğu ülkelerde tasviri dahi

olsa "araştırma-inceleme" türünden çalışmalardan ziyade, İslami ilimlere dair elyazmalarının tenkitli-tahkikli-tahriçli nüshalarının hazırlanmasının yaygın bir uygulama oluşu, bu ülkelerde yazılan makalelerin de bilimsel araştırma olmaktan ziyade vaaz ve nasihat türüne ve söylem ağırlıklı derlemelere daha yakın olduğunu söylemek gerekir. Genellikle analitik araştırma-inceleme ya da tenkit süreçlerinden uzak bir şekilde gerçekleştirilen bu tür derlemelerin ya da "teknik" çalışmaların Y.lisans ve Doktora tezi olarak yeterli görülmesi de, bu kurumların geçmişten devralınan mirasa katkı yapabilecek orijinal düşünce peşinde koşmak (el- Bahs / ed-Dirâse) gibi bir dertleri olmadığını, onların sadece geçmişten devralınan mirası ihya (Ihyâ'ut-turâs) ile yetindiklerini göstermektedir.

Hulasa

21. yy da İslam Dünyasında, İslami İlimler Yüksek Öğrenimi alanında – en azından bir tartışma zemini oluşturması amacıyla - sizlere kabaca sunmaya çalıştığımız bu tablo, ya da ufuk turu bile göstermektedir ki; ülkemiz dahil İslam ülkelerinin en iyi bildiklerini zannettikleri, dolayısıyla en iddialı oldukları İslam ve İslami öğretim alanında bile fevkalade ciddi sıkıntı ve hatta krizlerle karşı karşıya buldukları açıktır. Bu problemleri özetle şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İYÖK ciddi biçimde akademik bağımsızlık ve özerklik problemleriyle karşı karşıyadır.
2. İYÖK büyük ölçüde merkezîyetçi ve otoriter bir yapıya sahiptir, yetki dağılımı anlayışı çok zayıf ve nadirdir.
3. İYÖK programları büyük ölçüde "yüzü geçmişe dönük" tür, bu yüzden de çağdaş gelişmelere müdahil olacak vizyon ve donanımdan yoksundur.
4. Zihniyet ve metod olarak ondört asırlık İslam geleneğinin en gözde örneklerini değil en elverişsiz olanlarını benimsemekte ısrarını sürdürmektedir.
5. İlmi zihniyetin ayrılmaz parçaları olan araştırma, tenkit, sorgulama, eleştirel akıl, yaratıcı düşünce, yenilik ve orijinalite kavramlarının esamisinin okunmadığı ya da çok cılız bir biçimde göz önüne alındığı, nakilci, ezberci, taklitçi ve teslimiyetçi bir yaklaşım egemenliğini sürdürmektedir.

6. İslami ilimler alanındaki çağdaş gelişmelerin, bu alandaki öğretim faaliyetlerindeki yeri son derece sınırlı ve marjinaldir.
7. Mevcut haliyle İslam dünyasındaki İslami ilimler öğretimi, bir çözüm kaynağı olmaktan ziyade tarihten gelen problemleri bugüne taşıyıp sürdüren bir nitelik arz etmektedir.
8. Bu çerçevede bu kurumlarda gerçekleştirilen öğretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan tasavvur, sağlıklı bir İslam tasavvuru olmaktan uzak, siyasi, etnik, ideolojik, sınıfsal amaçlara hizmet eden araçsal bir din tasavvuru denmeye daha layıktır.
9. Bütün bu sebepler ve gerekçeler, ülkemiz dahil İslam Dünyasındaki İYÖK'nın, gerek idari-mali yapıları, gerekse akademik yapıları, gerek amaçları ve hedefleri, gerekse programları itibarıyla baştan aşağıya gözden geçirilerek "yüzü bugüne ve geleceğe dönük" birer ilim yuvası haline getirilmesini adeta dayatmaktadır.
10. Bütün bu konuların ele alınıp, gerekli değişikliklerin yapılması sadece yönetici elitlere endekslenemez, bilakis İslami öğretim faaliyetlerinin doğrudan parçası ve asli unsuru olan öğrenci ve öğretim üyeleri de bu karar alma süreçlerinde söz sahibi olmak durumundadır.
11. İYÖK, diğer resmi – sivil kurumlar gibi mutlaka performans ölçümü uygulamasını ciddiye almalı, çalışanla çalışmayanın, üretenle üretmeyenin, araştıranla araştırmayanın bir tutulduğu, ehil olmayan kadroların hizipçilik veya kayırma saikiyle bu akademik kurumlara yerleştirildiği mevcut gidişatla sonlandırılmalıdır. (Bu bakımdan performans ölçümü uygulaması olmayan ülkemiz ilahiyat fakültelerinin, mesela Katar Şeriat Fakültesi ya da Katar İslami İlimler Fakültesi gibi, her yıl hazırlanan "portfolio" uygulamasıyla akademik kadroları sıkı biçimde denetleyen fakültelerin çok gerisinde olduğunu üzümlere ifade etmek gerekir).
12. İYÖK ciddi bir idari ve akademik denetime tabi tutulmalı, bu amaçla halkın da katılımıyla "mütevelli heyetler" ya da "genişletilmiş yönetim kurulları" şeklinde bir uygulamaya gidilmelidir.
13. İYÖK yapılan araştırmaların ve verilen öğretimin denetlenmesinin bir uzantısı olarak, bilhassa intihaller ve yönetmeliklere aykırı olarak yapılan idari-akademik tasarruflar ko-

nusunda etik kurulların etkin ve etkili bir şekilde çalışması da fevkalade bir gerekliliktir.

Çözüm Diye Bir Derdimiz Varsa

İslam ülkelerindeki İslami Yüksek Öğretim Kurumlarını (İYÖK) ıslah etmek ve İslam dünyasının geleceği açısından bir ümit kaynağı haline getirmek elbette mümkün, hatta şarttır. Ne var ki İslam dünyasının ve onun bir parçası olan bu kurumların mevcut şartlarda bir çözüm arayışına girmesini beklemek, dürüst olmak gerekirse, pek te gerçekçi bir beklenti değildir. İslam Dünyasını ve bu dünyadaki İYÖK'nı – özellikle de Ortadoğu Bölgesindeki – şu veya bu ölçüde edindiğimiz doğrudan ya da dolaylı tecrübeler ve malumatlar ışığında bu beklentinin gerçekçi bir beklenti olmadığını söylemekle beraber, temennimiz bu tespitin isabetsiz olduğunu gösteren gelişmelerin önümüzdeki dönemde ortaya çıkması ve hızla büyüyen gelişmesi ve yaygınlaşmasıdır.

Bu ümit ve beklenti vesilesiyle, mevcut olumsuzlukların düzeltmek için nelerin yapılması gerektiği sorusuna da mutlaka temas etmek gerekir. Bu sorunun cevabı yolunda ayrı bir makale, hatta müstakil bir eser yazmak dahi mümkün ise de, bu makale çerçevesinde verilebilecek en kısa ve pratik cevap şu olabilir: Yapılması gereken ilk iş, bu makalede dile getirilen eksiklik, yanlışlık ve olumsuzlukların tam tersi yönde idari ve akademik adımları atmaktır. Bu adımların ilki ve olmazsa olmaz şartı ise tabii ki, statükocu, dogmatik ve skolastik zihniyetleri süratle terk edip, araştırma ruhu, eleştirel düşünce ve toplumsal sorumluluk sahibi kadın - erkek Müslüman ilim ve fikir kadrolarının yetişmesinin önünü açmak, bu hedefi gerçekleştirecek akademik ve idari reformları gerçekleştirmektir.

Temennimiz İlahiyat fakültelerini dogmatik ve skolastik zihniyetin esiri yapacak skandal YÖK müdahalesinin sorumlularının da hesap verdiği bir öz eleştiri sürecinin ardından bu defa ülkemizin tam ters istikamette ve bu makalede dile getirilen meseleleri tartışma yolunda ilk adımları en kısa zamanda atmasıdır.

Bu amaçla uygulamalı bir ilk adım olarak işe İslam ilimler yüksek öğretim tartışılacağı ulusal, hatta uluslararası bir şura toplamakla da başlanabilir :

BİRİNCİ ULUSAL / ULUSLARARASI İLAHİYAT ŞURASI !

Bosna Hersek'teki İlahiyat ve Müfredatı

Doç. Dr. Zuhdija HASANOVIĆ

Saray Bosna İslam Bilimleri Fakültesi (Fakultet İslamskih Nauka u Sarajevu)

Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Rahman ADEMİ

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü

Bosna Hersek'teki çağdaş ilahiyat müfredatı hakkında etkin ve verimli olarak bahsedebilmek için bölgemizdeki ilahiyat tarihine kısaca bakmalı ve meşhur Bosna Hersekli bilim ve eğitim kurumlarının geçmişteki müfredatlarından haberdar olunmalıdır.

1. Bosna Hersek'teki İlahiyat Eğitiminin Geçmişi

Bosna Hersek'teki yüksek eğitimin başlangıcı, XVI. yüzyılda Osmanlı-Türk eğitim sistemi olan medreselerin kurulmasıyla, daha doğrusu 1537 senesinde Saraybosna'da tesis edilen ve Bosna Hersek'in en meşhur ve prestijli eğitim kurumu olan Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin faaliyete geçmesiyle başlar. Bu okul kurulduğu seneden itibaren diğer medreselere nazaran daha üst bir konumdaydı. Daha doğrusu bu okul o sırada „yüksek okul veya fakülte“ statüsünde bulunan Bosna'daki tek okuldu.¹

Daha sonra, müslüman toplumunun yüksek eğitime doğru yol almasına önemli temelleri oluşturacak ve Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nden başka okullar da kuruldu. Din dersi öğretmeni yetiştiren „Daru'l-Muallimin“ (1869 ve 1893) ve zamanında en modern ve en üst seviyede eğitim veren ve İslam toplumunun kadrosunu ve şer'i mahkemelerin hakimlerini eğiten „Şer'i hakimlik okulu“ (1887) sayılabilir.²

Gerek müfredatıyla gerekse sahip olduğu binanın yeni maur mimari yapısıyla bu okul Avrupa İslam'ını ve Doğu ile Batı'nın manevi ve kültür değerlerinin bağlantı noktasını sembolize etmekteydi. Böylece Şer'i hakimlik okulu modern Avrupa eğitimi ile geleneksel İslam eğitiminin akademik seviyede karşılaştıkları mekandı.³ Bu sebeple büyük İslam müceddidi Muhammed Abduhu, Kahire'de açtığı yeni şer'i hukuk okulu ve eğitimin yeniden yapılanmasıyla alakalı olarak Saraybosna Şer'i Hukuk Okulu'nu örnek almıştır.⁴

1945 senesinde komünist rejimin tesis edilmesiyle beraber, sosyal ve siyasal sistemin kapsamlı değişmiş ve dünya bakışı olarak ateizm resmi bir hüviyet kazanmıştır. Bundan ötürü Bosna Hersek'te, müfredatlarında din dersleri bulunan tüm okullar kapatılmıştır. Sadece Gazi Hüsrev Bey Medresesi lise statüsünde çalışmaya devam edebilmiştir ve XVI yüzyılın ilk yarısındaki kuruluşundan günümüze kadar kesintisiz faaliyetlerini sürdüren tek müslüman eğitim kurumu olmuştur.⁵

Geçen asrın altmışlı ve yetmişli yıllarında müslüman boşnakların milli kimliklerinin öne çıkarılması ile beraber, dini faaliyetler için nispeten daha özgür bir alan açılarak, İslam birliği idaresi tarafından verilen karar gereğince 1977 yılında İslam Teoloji Fakültesi açılmıştır. Bu fakültenin mezunları Bosna İslam anlayışına yeni bir tecrübe ve kalite katmışlardır.

3. Stefan Schreiner, „Seat of Knowledge and Mediator between the Cultures“,

4. Više v.: Fikret Karčić, *Bošnjaci i izazovi modernosti: kasni osmanlijski i habsburški period*, El-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 92.

5. Nusret Isanović i Amina Isanović, „İslamske visokoškolske institucije i perspektive njihovoga razvoja“, *Novi Muallim*, Udruženje ilmije IZ-e u BiH, Sarajevo, juni 2008., br. 34., str. 106.

1. Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski centar Mostar, Mostar, 1999., str. 15.

2. Više v.: Halid Buljina, „Sto godina muslimanskog školstva u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, Sarajevo, 1989., br. 2., str. 117.-118.

2. Bosna Hersek'teki Yüksek İslam Eğitimi Bugün

Bugün Bosna Hersek'te Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi (www.fin.ba) ve biri Zenica'da (kuruluş yılı 1993 www.ipf.unze.ba) diğer Bihaç'ta (kuruluş yılı 1996 www.ipf.unbi.ba) olmak üzere iki İslam Pedagoji Fakültesi bulunmaktadır. Aynı zamanda Boşnaklar tarafından komşu ülkelerde kurulmuş Novi Pazar İslam Eğitimi Fakültesi (kuruluş yılı 2001 www.fis.edu.rs) ve yeteri kadar öğrencisi bulunmayan Zagreb'teki İslam ve Sosyal Bilimler Fakültesi mevcuttur.

Zaman ve mekan darlığı dolayısıyla çalışmamızın ana hedefi Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi olacaktır.

2.1. Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi

Bu Fakülte 1977 yılında İslam Teoloji Fakültesi ismiyle faaliyete başladı. İslam Birliği'nin kurucusu olan ve müfredatını hazırlayan bir grup Müslüman entelektüelin amacı, çağdaş düşünce ve bilim ışığında, tarafsız ve bilimsel objektif kriterlere uygun bir şekilde İslamı öğrenmek,

Kur'an ve Son Peygamber Muhammed (s.a.v.)'in sünneti ile onlara dayalı temel kaynakların doğru bilgilerini etkin bir biçimde öğrencilere aktarmaktı. Böylece bu fakülte „Çağdaş İslam düşüncesinin tenkitçi yaklaşımıyla beraber yorumlanmasına“ katkıda bulunmasını sağlamaktaydı.⁶

Aynı zamanda bu Fakülte, iki dünya kültürü, Avrupa ve İslam kültürlerinin karşılaşma ve karşılıklı etkileşimde bulunduğu bir sembol (unsur) olarak görülmekteydi. Bu sebeple burada okutulan dersler, hem İslam kültürü hemde batı kültür ve medeniyetine ait unsurların tamamını, hümanist ve beşeri bilimleri kapsamalıydı; böylece

hümanizme, kültürler arası anlayış ve hoşgörüyü destek, farklı ve başka olana değer verme kültürünü geliştirme, halklar, dinler ve kültürler arasında diyalog inşa etme kültürünün gelişmesine katkıda bulunacaktı.⁷

Bu sebeple, Almanya Tübingen Eberhard Karl Üniversitesi Yahudilik ve Dinler hocalarından olan Prof. Dr. Schreiner'e göre bu Fakülte bugün Avrupa'daki yüksek İslam eğitiminin en önemli kurumlarından biridir. Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi, modern akademik dünyasında İslam'ın da yer aldığı delilidir.⁸

Bugün bu fakültede üç aşamalı eğitim verilmektedir: lisans, yüksek lisans ve doktora. Lisans eğitiminde üç bölüm mevcuttur:

a) İlahiyat (*Usuluddin*) bölümü. Bu bölüme sadece medrese (İmam Hatip Lisesi, R.A.) mezunları kaydolabilir.

Bölümdeki eğitim süreci sekiz sömestirden ibarettir ve bu süre zarfında öğrenci 56 genel, mesleki ve seçmeli dersten başarılı olmak durumundadır. Bu bölümde öğrencilerin İslam Bilimleri hakkında mesleki eğitim kazanmalarına ve bu alanda bilimsel araştırmalar yap-

malarına imkan tanınmaktadır. Bu eğitim sonucunda mezunlar İslam Birliği'nin dini ve eğitim kurumlarında ve hümanist eğitim gerektiren farklı kültür, eğitim ve toplumsal alanlarında görev alma imkanına sahiptir;

b) Dini ve pedagojik (*Et-Terbijja ed-diniyya*) eğitimi bölümü. Bu bölüm, hem medrese mezunları hem de diğer toplumsal ve beşeri bilim alanlarında eğitim veren tüm lise mezunlarına açıktır. Buradaki eğitim de sekiz sömestirden ibaret olup öğrenci 56 dersi başarılı bir şekilde bitirmek ve staj yapmak durumunda. Burada

7. N. Isanović i A. Isanović, *nav. članak*, str. 106.

8. Stefan Schreiner, "Seat of Knowledge and Mediator between the Cultures",

6. Više v.: Dragan Novaković, *Školstvo Islamske zajednice*, JUNIR, Niš, 2004., str. 100.

verilen eğitim sonucunda mezunlar din eğitimi ve dini terbiye ile ilgili alanlarda, okullarda, okul öncesi eğitim veren kurumlarda ve İslam Birliği teşkilatı içinde ve medya kuruluşlarında görev alabilirler;

- c) İmam, hatip ve muallim bölümü (*Kism li tedrisil-eimma vel-hutaba vel-muallimin*).⁹ Bu bölüme de sadece medrese mezunları kaydolabilir. Buradan mezun olanlar „diplomalı imam, hatip ve muallim“ ünvanını kazanır. Bu bölümde eğitim altsömestirden ibaret olup, öğrenci toplam 48 ders ve pratik (staj) eğitimini tamamlamak durumundadır. Bu programın hedefi gelecek imam, hatip ve muallim olacakların kapsamlı dini, entellektüel, ahlaki, toplumsal ve kültürel donanımına kavuşmalarını sağlamaktır. Program, imam, hatip ve muallimlerin okul esnasında elde ettikleri bilgileri cami cemaati içinde ve gerçek hayat koşullarında pratiğe dökmelerini amaçlamaktadır. Sahip oldukları bilgi, imam, hatip ve muallimlere buldukları toplumda lider ve örnek olmaları için yardımcı olmalı, liderlik yaptıkları cemaat ve onların aileleri için, müslümanların dini hayatlarının değişmez ve canlı yaşamaları için temel oluşturmaktadır.¹⁰

Sözünü ettiğimiz bölümler dışında, Fakülte, son yedi sene içinde, dini bilgisi çok kıt olanlara, kültürü, dini ve eğitim altyapısı değişik olan ve farklı alanlarda ilgi duyan entellektüel meraklılara yönelik özel bir program da yürütmektedir. Programın adı *İslam Bilimleri Mezuniyeti* olarak tespit edilerek Boşnakça ve İngilizce dillerinde gerçekleştirilmektedir.¹¹

Sözünü ettiğimiz bölümler dışında, Fakülte, son yedi sene içinde, dini bilgisi çok kıt olanlara, kültürü, dini ve eğitim altyapısı değişik olan ve farklı alanlarda ilgi duyan entellektüel meraklılara yönelik özel bir program da yürütmektedir. Programın adı *İslam Bilimleri Mezuniyeti* olarak tespit edilerek Boşnakça ve İngilizce dillerinde gerçekleştirilmektedir.¹¹

9. N. Isanović i A. Isanović, *nav. članak*, str. 107.

10. Više v.: Ismet Bušatlić (ur.), *Fakultet islamskih nauka u Sarajevu 2006./2007.*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2007., str. 12.-13.

11. Više v.: Ismet Bušatlić (ur.), *nav. djelo*, str. 16.

Lisans eğitimi sürecinin tamamında, lisans sonrası eğitimde ise büyük ölçüde Fakültenin kendi akademik kadrosu görev almaktadır. Fakültenin eğitim çalışmalarında, dünyaca meşhur ve İslamın farklı bilim ve düşünce sahalarında çalışmalar yapan Boşnakların en önde gelen bazı bilim adamları görev almaktadır. Akademik kadronun bir kısmı eğitimini Bosna Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan'daki eğitim kurumlarında tamamladığı gibi, bir kısmı Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Pakis-

tan, Malezya, Fas, İspanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki saygın üniversitelerde eğitim görmüşlerdir.

Bu çeşitlilik, öğrencilerine kıyaslama ruhu içinde eğitim görmeleini sağlayarak önemini ortaya koymaktadır. Fakültenin her hocası, eğitim gördüğü

yerin bilgilerini, dostluklarını ve kaynaklarını getirmekle beraber, eğitim gördüğü toplumun sahip olduğu hikmet, genişlik ve güzelliklerinden de getirmektedir. Tüm bu zenginlikler öğrencilere aktarılmaktadır.¹²

En yüksek İslam eğitim-öğretim kurumu olarak Fakülte, İslam Birliği'ne en çok sayıda imam, başimam, saygın hafız, medrese hocası, medrese müdürü, müftü, İslam bilimleri uzmanı üniversite hocası vermiş, geniş toplum katmanlarına ise çok sayıda din dersi hocası, bakan, üniversite senato üyesi, dekan, bilim adamı, diplomat, şair, yazar, gazeteci, medya yöneticisi, iş adamı vs. kazandırmıştır.¹³

Uluslararası işbirliği, Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi'nin yoğun olarak faaliyet gösterdiği alanlardan bir tanesidir ve bu alanda sadece kendi faaliyetlerini tanıtmak ve Bosna Hersek dışında İslami

değer ve bilimini ortaya koymak amacıyla değil, dünyada geçerli bilim sonuçlarının benimsemek amacıyla. Bu amaçla uzun yıllar boyunca Fakültemiz, çeşitli işbirliği programları sayesinde çok sayıda faaliyete imza atmıştır.

Kuşkusuz bu faaliyetler Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi'nin dünyada önde gelen eğitim kurumlarıyla işbirliği anlaşması imzalamasını sağlamıştır. Şimdiye kadar fakültemiz, sünni ve şii mezheplerinin en önde gelen eğitim-öğretim kurumlarıyla işbirliği anlaşması imzalamış, ayrıca Batı'da en önde gelen Hıristiyan teoloji fakültesiyle bazı beşeri ilimler alanında çalışmalar yapan kurumlarla da işbirliği tesis etmeyi başarmıştır.

Fakültemizin yakın gelecekteki en önemli hedeflerinden biri, müfredatını önemli ölçüde genişletecek olan İngilizce İslami Bilimler Bölümü'nün kurulmasıdır. Orta vadede ise Fakültenin Saraybosna Uluslararası İslam Üniversitesi'ne dönüştürülmesidir.

Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi'nin Bosna Hersek dışındaki faaliyetleri hakkında konuşan Prof. Dr. Stefan Schreiner, yakın gelecekte Avrupa üniversitelerinde Hıristiyan İlahiyatı ile beraber İslam İlahiyatının da eşit bir biçimde öğretilmesi olasılığı son derece mümkün olduğunu ifade etmiştir.¹⁴

3. Bosna Hersek'te İslam Yüksek Eğitimin Müfredatı

Her toplum kendisi için nasıl bir eğitim istediği hususunda kendisi karar verir veya en azından öyle olmalıdır. Ayrıca eğitimin içeriği toplumun sosyo-ekonomik ve medeniyet ile kültür yapısına bağlı bir husustur. Bu tercihlere bağlı olarak sistemin içeriği ve eğitimin seviye ve çeşitliliği ortaya çıkar.

3.1. Tarihteki Yüksek İslam Eğitimin Müfredatı

16. asrın başında Osmanlı İmparatorluğu yükseliş içinde olmuş, Bosna'daki şehirlerde kuvvetli ve hızlı bir gelişme yaşamıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak dini ve kültürel yapılarla beraber ilk eğitim kurumlarına kavuşmuşlardır. O zamanki medreselerde derslerin dağıtımı birbirinin arkası

gelecek şekilde düzenlenmiş denilebilir. Dersler birbirinin ardından okutulur ve çoğu zaman aynı kitap kullanılırdı. Böylece medreseler okutulan kitapların isimleri ile anılırdı. Mesela *Haşiy-i Tecrid*, El-cürcani'nin *Et-tecrid* adlı eseri, *Hidaye* ise Marginani'nin aynı isimli eseri ile anılan medreseler vardı.¹⁵

Gazi Hüsrev Bey vakıfnamesine göre, medresede, temel din ilimleri yanında (tefsir, hadis, ahkam, usul, me'ani¹⁶ ve bejan¹⁷, kelim)¹⁸ yanında, „adet ve mekanın gerektirdiği diğer derslerin“ de okutulması istenmiştir. Buna göre Gazi Hüsrev Bey bu okuldan, zamanın ruhuna uygun faaliyet yapacak ve İslam bilimlerinin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak yüksek okul, „küçük üniversite“ yapmak sitemiştir.¹⁹

Anca yine de din derslerinin müfredatı uzun zaman boyunca çok fazla geleneksel bir yapıda olmuş ve bu sebeple çok da tenkit edilmiştir.²⁰ Böylece daha çok laik dünya görüşüne sahip Boşnak entellektüeller arasında, İslam uleması içinden verimli ve faydalı bir fikrin çıkamayacağı, özellikle de Boşnakların kendilerine ait manevi ve siyasal istikameti bulmalarına yardımcı olacak fikirler ve karşılaştıkları yeni durumlarda bir eğitim aydınlanmasının gerçekleşmeyeceği anlayışı gelişmiştir.²¹

Bu sorunları göz önünde bulunduran Avusturya hükümeti, Bosna taraflarına hakim olduktan sonra, geleneksel İslam ilimleri ile modern insanın ihtiyaçlarını ahenkli hale getirmek için çaba göstermiştir. Böylece beş yıllık Şer'i Hakimlik Okulu'nda din dersleri yanında Avrupa'nın hukuk geleneği de dersler arasına eklenmiştir.²² Okulun

15. Više v.: Omer Nakičević, "Gazi Husrev-begova medresa u vrijeme osmanske Turske", 450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, Sarajevo, 1988., str. 17.

16. Semantika/poetika.

17. Retorika.

18. Ahmed Mehmedović, *Gazi Husrev-beg i njegove zadužbine*, Sarajevo, 2005., str. 81.

19. Više v.: Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.; Ćiro Truhelka, *Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo djelo*, preštampano iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, 1912., Sarajevo, 1872., str. 84.

20. Štepan Machacek, "Islamsko obrazovanje na postkomunističkom Balkanu u periodu od 1990. do 2005.", *Novi Muallim*, Udruženje ilmijje IZ-e u BiH, Sarajevo, juni 2008., br. 34., str. 36.

21. "Gazi Husrev-begova medresa u doba Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini", *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu: 450 generacija*, Sarajevo, 2000., str. 54.

22. Više v.: Suadin Strašević, "Šerijatska sudačka škola u Sarajevu", *Novi Muallim*, Udruženje ilmijje IZ-e u BiH, Sarajevo, mart 2009.,

14. Stefan Schreiner, "Seat of Knowledge and Mediator between the Cultures",

faaliyeti ve müfredatı Habsburg Hükümeti ile Boşnak liderliğinin ortak kararı neticesinde şekillenmiş ve buna göre kadılar şer'î ilimler yanında, kara Avrupa (Avusturya) hukuk ve kanunlarına da hakim olmalarını gerektiriyordu.²³

Hükümetin bu husustaki esas niyetine bakılmaksızın, Şer'î Hukuk Okulu, müslümanların sadece kadı olarak değil, öğretmen, bilim adamı ve entellektüel bir kesimi yetiştirmiştir bunlar, bu pretsijli okulun kapanmasından sonra ve özellikle ilk baskıcı komünist dönemde ve esnasında Bosna'daki İslamın muhafaza edilmesinde çok önemli bir rol üstlenmişlerdir.

3.2. Yüksek İslam Eğitiminin Bugünkü Müfredatı

Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi'ndeki lisans ve lisans sonrası eğitim programı dini, lingüistik ve genel kültür dersleri içerir. Fakültenin Bosna Hersek İslam Birliği'nin bir parçası olması hasebiyle ve söz konusu birliğin tüzüğüne göre, mensupları dini yorumlamada ve uygulamada Hanefi mezhebine uygun davranmak zorunda oldukları için, din dersleri ile alakalı müfredat da Ehli Sünnet anlayışına ters olmamak şartıyla düzenlenmek zorundadır. Genel kültür dersleri söz konusu olduğunda ise bilimlerin gerektirdiği hususlar ve ulaştıkları seviye dikkate alınır. Ancak yine de Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi'nde Şiizm, Mu'tezilik ve Tasavvuf gibi, Ehli Sünnet düşüncesi dışındaki fikir ve uygulamalar öğretildiği gibi, diğer dünya dinleri ile alakalı olarak da temel bilgiler de öğrencilere verilmektedir. Böylece Hıristiyanlık ve Yahudilik, söz konusu dinlerin kendilerine ait literatürü kullanılarak öğretilmektedir.

Din derslerine gelince, onları üç gruba ayırmak mümkündür:

a) Tefsir terminolojisi, Hadis terminolojisi, Akaid Giriş ve Usul-ı Fıkıh gibi İslam bilimleri hakkında temel bilgiler veren dersler;

b) Öğrencilerine İslam düşünce ve uygulamalarının tarihi gelişimlerini tanıtacak farklı İslami Bilimler. Bu alanda şu dersler mevcuttur: Klasik Tefsir Ekolleri, Sünnete Yaklaşımlar, Şer'î Hukukun Tarihi, İlk Akaid Ekolleri, İslam Kültür ve Medeniyeti Tari-

hi, İslam'daki Şia Kelamı, Tasavvuf ve Klasik İslam Felsefesi;

c) Üçüncü gruptaki dersler her şeyden evvel öğrencilere Ülkemiz ve Dünyadaki mevcut durumla alakalı bilgiler veren, çağdaş dünyanın sorunlarını ortaya koyarak çözümleri hakkında fikirler üretmeye yönelik veya en azından çözüme doğru yol göstermekle alakalı derslerdir. Şu dersler sayesinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır: Çağdaş Akaid Konuları, Çağdaş Fıkıh Konuları, Çağdaş Tefsir Ekolleri, Çağdaş İslam Felsefesi, Balkanlardaki İslam Kültür ve Medeniyeti, Çağdaş Dini Akımlar vb.

Fakültenin müfredatı sayesinde her zaman geleneksel İslam Bilimleri ile çağdaş düşünce arasında yakın bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır. Bu hususta Fakültenin eski dekanlarından olan Prof. Dr. Enes Karić, Fakültenin misyonu ile alakalı olarak şunları söylemiştir: „Bu Fakültenin geçmişte ve bugünkü amacı, karmakarışık ve sıkıntılı çağdaşlığımıza İslami yorum getirmekle çağdaşlığı bizim İslami düşünce ve yorumlarımıza katmaktır.“²⁴

Tüm derslerin bir sömestirlik olarak düzenlendiği 2003/2004 yılında yapılan müfredat değişikliği çerçevesinde, öğretim üyeleri, yerli veya yabancı bilimsel çalışmalarından istifade ederek derslere yönelik uygun birer hrestomati (ders hakkındaki en meşhur tezlerin ortaya konulduğu bir tür ders kitabı) hazırlamaya giriştiler. Söz konusu metinlerin müellifleri, İbn-i Haldun, El-eş'ari, El-Gazali, Kant, Hegel, Durkheim, Weber ve El-mevdudi,, İkbal, Muhammed Esed, Nasr, Fazlurrahman, Muhammed El-gazali, Yusuf El-karadavi, Ahmet Davutoğlu, Ekmeleddin İhsanoğlu, Toshihiko Izutsu, John Esposito, Karen Armstrong, Edward Said vb. çağdaş bilim adamlarıdır. Bugüne kadar 36 adet hrestomati kitabı hazırlanmış ve daha evvel hazırlanan ders kitapları dikkate alındığında, İslam Bilimleri Fakültesi'nin her bir ders için birer yayın yaptığı ifade edilebilir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse eğer, Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi ders müfredatı vasıtasıyla öncelikle asırlık İslam düşüncesi ve pratiği ile beraber diğer düşünceleri de en iyi bir şekilde ortaya koymaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda fakültemiz çağdaş kültür akımlarını takip etmeye

br. 37., str. 114.

23. Fikret Karčić, *nav. djelo*, str. 91.

24. Enes Karić (iz govora održanog na 30.-toj godišnjici Fakulteta, 27. juna 2007.).

çalışarak sorunların çözümü ve günümüzün meselelerine yönelik yöntem sunmaya gayret etmektedir.

3.3. İslam Yüksek Eğitimin Gelecekteki Müfredatı

Kuşkusuzki eğitim kurumlarının faaliyet planları pazarın (çağın ve toplumun) taleplerine uygun olmak durumundadır. Bu sebeple projeyi tespit etmek gerekir: Çağımızda İslami faaliyetlerin taleplerine cevap verebilecek İslam Bilimleri Fakültesi mezununun profili ne olmalıdır?

Felsefe, pedagoji, psikoloji ve diğer derslerin içeriği tenkitçi düşünceye cesaret vermekte midir? Öğrencileri görev almalarını ne derece sağlamakta yoksa onlardan, bilgileri sistematize edip uygulamaya sokabilecek kabiliyette olmayan, bilgileri kaliteli bir şekilde anlamaktan uzak, sadece birer bilgi deposu mu yaratmaktadır?²⁵

Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi'nin müfredatı ne derece başarılı olduğunu tespit edebilmek için aşağıdaki sorulara cevap vermek şarttır:

- Bosna Hersek'te Yüksek İslam kurumları açıldıktan sonra dini hayatın kalitesi arttıysa ne derece arttı? Zira onu organize eden ve onu kollayan bu okulların mezunlarıdır.
- Din derslerinde dini içerik doğru ve verimli bir şekilde ortaya konulup, din dersine karşı talebelerin, velilerin ve diğer öğretmenlerin tutumu nasıldır ve bu tutumun oluşmasında din dersi öğretmenlerin katkısı nedir?
- İslam ilahiyatının hocaları tarafından yazılı, görsel ve elektronik medya vasıtasıyla topluma tanıtılan, İslam düşüncesi nasıl bir imaja sahiptir?
- Toplumun dine olan genel bakışı ne derece değişmiş durumda? Zira onun değerlerini tanıtan fakülte mezunu ilahiyatçı, din dersi öğretmenleri ve imamlardır.

Bu sorulara karşın elde edilecek net cevaplar, Bosna Hersek'teki Yüksek İslam Eğitim kurumlarının müfredat programlarının ne derece kaliteli olduğu ve öğrencilerin eğitim görerek hazırlandıkları işler için gerekli bilgi ve tecrübeleri temin

25. <http://i-epistemology.net/education/983-intellectualism-in-higher-islamic-traditional-studies-implications-for-the-curriculum.html>

edip edemedikleri sorusuna da daha net bir cevap vermek mümkün olacaktır.

Medreselerdeki öğretmen ve belletmenlerin çoğu, ilkokul ve liselerdeki din dersi öğretmenlerinin de tamamı, imam ve başımamlar Saraybosna İslam Bilimleri Fakültesi mezunu olmaları hasebiyle, eskiye nazaran hutbe ve vaazların kalitesi çok daha kaliteli,²⁶ mezunlarımızın İslam değerlerini çoğunlukla etkin ve yetkin bir şekilde sundukları (görülmede), Ülkemizde ve dünyada değişik dini akımlar, insan hakları, küreselleşme, ekoloji ve diğer güncel konular hakkında uzmanca konuşabilmektedir. Ayrıca başımam olarak sorumluluk sahibi, yapıcı, keşfetmeye gayret eden idareci, din dersi öğretmeni olarak ilkokul ve liselerde en eğitimli kadro oluşturdukları ve en modern ders araç-gereç kullanan kesim oldukları, çalışmalarıyla ve profesyonellikleriyle çalıştıkları ortamlarda İslam dini değerlerini en güzel şekilde ortaya koydukları ve böylece İslam'ı özel alandan kamusal alana ve toplumsal değer kategorisine taşıdıkları görülmekte ve bu sebepten dolayı Müslüman din adamlarının cahil oldukları hususunda toplumda var olan peşin hükümlülük gittikçe azalmaktadır. Bu tespitler Bosna Hersek'teki İslam Bilimleri Fakültelerinde müfredatlarının kalitesine işaret etmekle beraber ders içeriklerinin sürekli olarak sorgulanması, güncellenmesi ve iyileştirmesine olan ihtiyacı ifade etmektedir.

Bosna Hersek'teki İslam eğitimi boşnakların kimliklerinin muhafaza edilmesinde önemli ve kalıcı bir etken olup, Yüksek İslam Eğitimi ise dünyadaki kültürel gelişmelerini takip etmeyi sağlayarak, dünyadaki benzer eğitim sistemleriyle bağlantı kurmak suretiyle, nihilist, hedonist, tüketici ve dünyada ağırlık kazanan diğer tüm güncel maddeci tutum ve davranışlarına karşı güçlü bir alternatif oluşturmaktadır.

26. Ne govori se više u okviru hutbi i predavanja samo o ahiretu, Džennetu i Džehennemu i nekadašnjoj slavi islamske civilizacije, tj. o nepovratnoj prošlosti i nedečekanoj budućnosti, nego se govori o sadašnjosti, aktualnim problemima maloljetničke delikvencije, ekonomske ovisnosti o susjednim zemljama, o potrebi globalnog promišljanja i lokalnog djelovanja i sl.

İslami Araştırmalar Yapacak Modern Bir Fakülte Nasıl Olmalıdır?*

Yazan: Prof. Dr. Muhammed HAMİDULLAH
Çeviren: Dr. İbrahim CANAN

1. Yeni bir devir başlarken, maziye tanıyan bilim adamları, nasıl bir istikbal hazırlamalı diye oldukça endişelidirler. İstikbale matuf bütün araştırmalarında, önerdikleri tedbirlerde bu endişe hakimdir. Şu anda biz de aynı durumdayız. Üç kıta üzerine hakimiyet kurduğumuz parlak ve ileri devrimizde, talim ve terbiye müesseselerimiz ve kendimize mahsus ileri bir sistemimiz vardı. Atalarımız, halkın talim ve terbiyesinden sorumlu kimselerin verdiği hız ve kendi tecrübelerinden bilistifade ilerleyip, tekamül etmişlerdi.

2. Bir zamanlar dünyanın en büyük devleti -veya en azından en büyüklerinden biri olduktan sonra, bugün kendimizi, dünyadaki büyük devletlerle kıyaslayıp endüstride ve binnetici askeri ve iktisadi güçte son derece geri görünce şaşkınlık içinde kalmamız normaldir. Bu şaşkınlığın tesiriyle geriliğimizin sebebini, mazimizin bir mirası olan terbiye sistemimizde görüyoruz.

3. İslam memleketlerinin bir kısmı gayr-i müslimler tarafından işgal ve sömürge edildi. Diğer bir kısmı ise, bazı talih değişikliklerine rağmen, eski topraklarının en azından bir kısmı üzerinde istiklalini şükürler olsun koruyabildi. Fakat öyle gözüküyor ki müslümanların temel meseleleri hemen hemen aynıdır: Mesela; Cezayir'lilerin ve Türk'lerin problemleri aynıdır. Şahsen, Rusya ve Hint Müslümanları kendi islami istikballerini tekrar ihya hususunda çok daha imkansızlıklar içinde olmalarına rağmen onların durumlarını da diğerlerinden ayrı mütalaa etmek istemiyorum.

4. İslam milletlerinin problemleri her tarafta aynı. Fakat, Müslümanların düşüncelerini idare edenler, yani mütefekkirlerimiz kendi araların-

da farklı görüşlere sahipler. Karamsar ve aşağılık duygusuna kapılmış olan bir gurup, zamanımızda maddeten daha güçlü olan milleti taklid etmek için maziden tamamen kopmayı teklif etmektedir. Hatta bu çeşit görüşlerin bazan tecrübe bile edildiğini gördük. Fakat, bu tarzın avukatları çözümlenmesi imkansız problemler, hatta dilemlerle kırılsıyorlar. Zamanımızda bir değil en az iki büyük devlet var. Üstelik bunların aralarında hiçbir benzerlik mevcut değil: Onlardan biri kapitalist olan Amerika, diğeri komünist olan Rusya'dır. Bu iki devletten hangisini taklid ve kopye etmeli? "Terakki" acaba dindarlığın (Amerika' da) veya ateizm'in (Rusya' da) neticesi midir? Eğer her ikisini birden taklid edecek olsak durumumuz iki lokomotifli bir vagona benzemez mi? Bu vagon biri bir istikamete (mesele batı'ya) diğeri aynı anda başka bir istikamete (mesela doğuya) çekilme halinde hiçbir cihete tek adım atamaz. Daha fenası kırılıp dağılma tehlikesiyle başbaşa kalır. Müslüman devletler iki gurup halinde bu büyüklerden birini taklid etmektedir. Mısır, Suriye, Irak ve eski bir İngiliz sömürgesi olan Güney Yemen sosyalist-komünist sistemi benimsemiş durumdadır. Fakat, terakki etmek yerine önceki istikallerini bile kaybettiler. Beynelmilel ezeli büyüklük rekabet ve kavgasını yürüten efendileri, menfaatleri iktiza edince zerre kadar kaygı duymaksızın bunları bir piyon gibi harcamaktadır. Bizzat kendileri de bunu anlamakta gecikmediler. Diğer büyüğün dostları da en az onlar kadar acı tecrübeler yaşadı: 12 adalar, Kıbrıs ve Bengaldeş olayları v.s. buna misaldir.

5. "Terakki"nin sebebi acaba din midir? Gerçi bazı gelişmiş devletler Hıristiyan ise de, önümüzde aynı dinde olmasına rağmen, elan geri durumda olan diğer devletler de var. Acaba terakki hayat felsefesi, yani kadere veya cebire inanmak sebebiyle midir? Bu mevzuda tercih eskilere dayanır. Avrupa hıristiyanları, beşeri güce inanırlar.

* Bu yazı Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisinin 1. Sayısında (Aralık 1975'te) yer alan bir yazıdır. Yayın yeri ve tarihi: Atatürk Üniversitesi Basımevi-ERZURUM, 1976. Metinde geçen imlalara sadık kalınmıştır.

Müslümanlar ise bidayetten beri insanın mecbur olduğuna inanır. Hal böyle olmasına rağmen garib bir durumla karşı karşıyayız. İnanç ayrı olmasına rağmen hicri birinci asra ait eski müslümanlar, sıfırdan başlayıp devrin büyük devletleri olan Bizanslıları, Slavları ve Latinleri bozguna uğratarak, kudret ve haşmetin en yüksek zirvesine ulaştılar. Sonra zaman değişti 19. asır Hıristiyanları eski temel inançlarından hiçbir değişiklik yapmadıkları halde İslam memleketlerini işgal ettiler.

6. Bu husustaki araştırmacıya ırktan ileri gelen farklılık da doyurucu bir izah getirmeyecektir.

7. Bu meseleye kesin bir çözüm yolu getirdiğini iddia etmeksizin fazlaca dikkatimi çeken bir hadiseyi burada aydınlığa kavuşturmak istiyorum. Önce kendi gözlerimiz önünde cereyan eden çağımızın bir hadisesinden misal verelim: Bütün dünya bilittifak kapitalizmi benimserken Ruslar kendilerine komünizmi seçtiler ve fevkalade bir terakki kaydettiler. Elli sene içinde ilim, sanayi ve askeri güçte Amerika'lılardan hiç bir hususta geri kalmadılar: Almanya'yı ezdiler. Fezaya Amerika'lılardan önce supitnik fırlattılar. En güçlü ve en müteakmil atom bombalarına sahibler. Diğer muasır bir misal Çin'dir. Bu memleket, Mao Tse-Toung Çinini hemen hemen bir sömürge haline getirmiş olan Rusya'nın koyduğu engellere rağmen terakkide öyle bir seviyeye ulaştı ki diğer iki büyük devleti korkudan titretti. Geçmişe ait hepimizce bilinen bir misal ilk müslümanlardır. Hz. Peygariber'in (A.S.) vefatından sadece 15 sene sonra, yani hicretin 26. yılında, Hz. Osman'ın hilafeti sırasında müslümanlar, üç kıtada hükmediyorlardı. Endülüs'ten Maveraünnehr'e kadar, baş şehri Medine olan tek imparatorluk hakimdi. Türkler, Abbasi araplarının yerine 'geçip imparatorlukları üç kıtaya yayıldığı sırada araplarda aynı imana (İslam) sahip idiler ve hiçbir gayr-i müslim gurubu taklid etmiyorlardı. Siyasi istiklalleri yanında kültür istiklalleri de vardı. Bu azamet devirlerinde onlar "Türk" kelimesi "müslüman" manasına gelecek kadar müslümandılar. Bu husus sadece Yugoslavya'da (Avrupa) değil de bilhassa Kalaç Türkleri anlatılırken olmak üzere Hindistan gibi uzak yerlerde bile böyle idi. O kadar ki bugün bile (20. asır) Güney Hindistan dillerinde Türk kelimesinden doğmuş kelimeler, mesela Telegu dilinde "turkullu" ve Kuvvari dilinde "turkunnu" kelimeleri "müslüman" manasına gelir.

8. Bu misallerden şu neticeyi çıkarıyorum: Ne zaman bir lider, milletini belli bir ideal için heyecanlandırır, millet de idealinin her ne pahasına olursa olsun gerçekleşmesi için hayatını feda etmeye varıncaya kadar hiçbir imkanını esirgemenin ruhuyla cesediyle mücadele etmeye azme-

derse işte o zamandan itibaren düşmanları onun önünde yavaş yavaş gerilemeye, erimeye başlar. İşte bu ilk "çılginlar"ın bu ilk "mutaassıplar"ın başarısı mütereddidleri ikna eder, ve onlar da öbürlerinin saflarına iltihak ederler. Tamamen yeni bir ideoloji (İslam) mensubları o devirde çok gelişmiş diğer medeniyetlerin (zerdüştlük ve hıristiyanlık gibi) mensublarını hakimiyetleri altına alınca, Makyavel'i kendilerine yegane ve en üstün rehber ittihaz eden kapitalizme ve komünizme karşı aynı hadisenin zuhur etmemesi için hiçbir sebep mevcut değildir.

9. Fetih ve zaferler nisbeten kolaydır, fakat onların muhafaza ve devamını sağlamak, bir kısım hayat felsefesini gerektirmektedir: Bu felsefe mucibince, o fatih milletin fertlerinin büyük çoğunluğu, tarafsız bir adaleti, kendi ferdi ve şahsi menfaatlerine umumi ve milli menfaatleri tercih ettirecek üstün bir ahlaki tatbik etmelidir. Aksi takdirde kazanılmış olan başarılar da çabuk kaybedilir.

10. Çağımızın bir diğer hadisesi daha var ki o da şu naçiz mülahazamızı yalanlamaz. Bir yanda en büyük, en güçlü sömürgeci imparatorluklar kartondan yapılmış bir şato gibi yıkılmakta, ihtimamla her çeşit silahtan tecrid edilmiş, sistemli bir şekilde ilimden ve zenginleşmenin iktisadi vasıtalarından mahrum bırakılmış sömürgeleri ise ellerinden çıkmaktadır. İngiliz, Fransız, Hollanda, Belçika, Portekiz imparatorluklarının bugünkü durumları söylediğimize delil olarak yeterlidir. Orta Asyadaki müstemlekelerin ve benzerlerinin de kurtulma sıraları çok uzaklarda olmamalıdır.

11. Diğer taraftan kalkınmış dediğimiz bu toplumlar, gitgide kendilerini medeniyetlerinden ve dinlerinden gayr-i memnun hissetmektedirler. Avrupa'da, Amerika'da v.s. yerlerde İslam'a girenlerin sayısı hergün artmaktadır. Eğer ikinci cihan harbinin bitiminden bu yana şu son birkaç yıl içinde on binden fazla Parisli İslama girdi ise belki bu Fransa'nın düşünce hürriyetinin hakim olduğu bir memleket olmasıyla izah edilecek. Halbuki bu izah, çok sathidir. Bunun doğru olduğunu farzetsek, komünist olan Polonya ve Yugoslavya'da görülen yeni İslama girme hadiselerini nasıl izah edeceğiz? Hiçbir maddi kaygının tesirinde kalmaksızın yakın zamanda İslama giren beş Varşova'lı genç tanıyorum. Bunlardan Krovov şehrinde v.s. de de rastlanmaktadır. Türkiye'de İslama giren batılı turistleri hepimiz bilirsiniz. Paris'te ihtida edenler arasında papazlara, manastır rahiplerine, sefirlere, mahkeme hakimlerine, profesörlere, yazarlara, sanayicilere, tüccarlara ve hatta talebelere rastlıyoruz. Amele ve kapıcı gibi mevk-i ictimailerini düşük sınıftan bahsetmeye lüzum görmüyorum. Nişanlı

veya kocalarının dinini benimseyen genç kızların ihtidalarına da o kadar ehemmiyet vermiyorum. Fakat, derhal camiye çevrileceklerini adları gibi bile bile kiliselerini müslümanlara satan papazların zuhuru, İslam dininin, müterakki ve terakkinin bayraktan olarak telakki ettiğimiz kimseleri bile kendine çekecek cazibeyi bugün bile hala muhafaza ettiğini gösteren bir hadise olmaktadır.

12. İşte bugün Erzurum'da en müessir şekilde tedrisatını yapma yollarını aradığımız İslam, Hülafa-i Raşidin, Emevi, Abbasi imparatorluklarını kurmuş olan büyükleri cezbeden, dedesi Hülagu tarafından Bağdad'ın yıkılışından sadece 40 yıl sonra, Gazan Han'ı teshir ve ihtida ettiren aynı İslam'dır. Gazan Han tahta geçince İslamiyeti Moğol İmparatorluğunun resmi dini ilan etti. Kendi ihtidası muhtemelen bu davranışından çok daha evvel vukua gelmişti. Dedesi Hülagu, İslamiyetten son derece nefret ediyordu. O kadar ki Yasaları arasında şöyle bir emre de yer vermişti: "Koyunu İslami tarzda kesenin cezası ölümdür, hayvanın ensesinden kesilmesi gerekir". Bu zat İslamiyete had ve hesaba gelmez zararlar verdi: 1258 de o devrin İslami merkezi olan Bağdad'ı tahrib etti. Fakat ondan sadece 36 yıl sonra torunu Gazan Han tahta geçince dedesinin nefret edip tahribe çalıştığı aynı İslami idaresinde bulunan Moğol İmparatorluğu'nun resmi dini ilan etti. Şurası muhakkak ki Gazan Han Türklerden ve Moğollardan müteşekkil raiyyetinden pek çoğunu müteakip, tahta geçişinden bir hayli zaman önce İslama ihtida etmişti. Onun bu ihtidası, sırf Allah rızası için çalışan ve Sufi silsilelerine mensub bir kısım derviş ve fakirlerin gayretleriyle olmuştur, o zaman zaten mevcut olmayan kırılların kılıcıyla değil. Şunu tereddüt etmeksizin söyleyebilirim ki İslamiyet kırıllardan ve hatta kitabi kelimacılar çok dervişlere borçludur. Şu halde maziden aldığımız emniyetle istikbale cesurane yürüyebiliriz. Tecrübelerden ve başkalarının tatbikatından istifade edildikçe beşeri müesseseler gelişip mükemmelleşebilir.

13. Naçiz kanaatimizce, üniversite tedrisatının gayesi talebenin beyin hücrelerine beşer ilminden mümkün olan *azami bilgiyi* sıkıştırmak değil, fakat talebe üniversiteyi bitirince seçeceği branş ne olursa olsun beşeri imkan ve kapasiteyi nazara alarak ve onun takat ve gücünün üstünde bir yük yüklemeyen, hayatı cesaretle göğüsletecek olan *asgari zaruri* bilgiyi vermektir. İlim herkeste, beşikten mezara kadar gittikçe artar. Fakat ben, daha çok hayatın okul devresi denen safhasından bahsedeceğim. Bize ilk ve orta tedrisatta birçok faydalı şeyler öğretilmektedir. Bunlardan da uzun uzun bahsetmek istemiyorum. Fakat sadece bir

cihetine temas edeceğim: Eğer daha lise seviyesinde iken, talebenin ilerde seçeceği branşa göre (teknisyen, mühendis, doktor, ziraatçı, matematikçi vs.) bölümlere ayrılıyor ve farklı programlar uygulamyorsa ben şahsen üniversiteye geçince İslami araştırmalar yapacak talebeler için de lisede bir bölüm açılmasının faydalı olacağına kaniim. Liseli talebe memleketin lisanından başka sadece bir batı dili değil, başta Arapça olmak üzere bir de müslüman memleketlerden birinin dilini öğrenmelidir. Bu hususi branş için lisenin son iki veya üç yılı içerisinde, daha çok teknisyen olanlara: mahsus olan bazı dersler yerine Kur'an-ı Kerim ve ahlaki konulara müteallik (Arapça) seçme hadisler tercih edilmelidir.

14. Üniversite, yani fakültemiz seviyesinde bazı şeyler zahiri olduğu halde diğer bazıları faydalıdır. Bugün okutulmakta olanların bir kısmı ise herhangi bir mahzurla karşılaşmadan ezici bir durumda olan yükü hafifletmek maksadıyla kaldırılacak durumdadır.

15. Fakültemiz için zaruri ve vazgeçilmez ilimler kanaatimizce şunlardır:

- 1- Arapça
- 2- Kuraniyyat
- 3- Hadisiyyat
- 4- Fıkıh ilmi
- 5- Manevi ilim (kelam, tasavvuf, ahlak)
- 6- Osmanlıca

Faydalı ilimler:

- 1- Bir Batı dili
- 2- İslam kültürüne bağlı büyük memleketlerden birinin dili
- 3- İslam tarihi (siyasi ve kültürel)
- 4- Büyük dinlerin ve temel kitaplarının tarihi (bilhassa yahudi-hıristiyanlık dini, Budizm, Brahmanizm, Mecusilik, Konfüçyus dini, Şin to dini ve Komünizm).

16. Mevzuya geçmeden önce komünizini de dinler arasına koymanın özrünü beyan veya sebebini izah sadedinde bir kaç söz söylemek istiyorum. Eğer, din, nüfuzlu bir kurucusu, hürmet gören bir kitabı, bir takım akideleri, ibadeti, bir hayat telakkisi, muhtelif fırka ve mezhepleri, ve yayılma gayreti olan bir müessese ise komünizmin de bir din olduğunu, hem de öbürleri arasında en az tolerans sahibi bir din olduğunu kim inkar edebilir. Ortada Karl Marx var, *Das Kapital* var, kainatın ezeli olduğu, tanrının namevcut olduğu v.s. aki-

deleri var, Karl Marx'ın İngiltere'de bulunan kabrine hac ziyareti var, 1 Kasım'da Moskova'nın kızıl Meydan'ında cereyan eden perestiş (!) var, ekonomi ve siyasete taalluk eden felsefe var, Rus, Yugoslav ve Çin mezhepleri ve fırkaları var. Ayrıca inançlarını bütün dünyaya yayma gayreti var. Hakikaten komünizm, günümüz dünyasının en büyük en faal, hatta en tehlikeli dinlerinden biridir. İslamiyet kendini müdafaa etmek ve onunla mücadele etmek için onu ihmal etmemelidir tehlikesini küçük görmemelidir.

17- Tedrisi teklif edilen mevzular hakkında bazı açıklamalar:

18. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şerif'in emanetçisi olan arabcanın iyi öğretilmesi şarttır. Arapça, fıkıh, islam tarihi gibi diğer mevzular için de zaruridir. Mezunlarımızın arabça, osmanlıca, farsça v.s. el yazmalarını, arşivlerdeki. vesaiki, vakfiyenameleri kitabeleri v.s. kolayca tedkik edebilmeleri için paleoğrafi, Arapça tedrisatının bir parçası olmaktadır. Pek tabii lisan, gramere, bir miktar edebiyata ve incelenen yahut gözden geçirilen vesaikin gerçek manasının anlaşılması için lüzumlu olan her şeye şamildir.

19. Yabancı bir dile hakim olabilmek için, bir hoca nezaretinde onu yazarak ve konuşarak kullanmak gerekmektedir. Talebenin günlük programını çeşitli şeylerle doldurmak yerine şahsi tecrübeme dayanarak bir husus teklif edeceğim. Teklifim şudur: Talebeler arasında bir arapça konuşma kulübü kurmalı veya, fakültemizin talebe cemiyeti bünyesinde arabça konuşanlar bölümü teşkil edilmelidir. Bunlar haftada bir saatliğine mesela akşam yemeğinden sonra geceleyin toplanırlar. Burada belli sayıda talebe önceden tesbit edilen bir konu üzerine hazırlamış oldukları metinleri onar dakikalık müddetle okurlar ve münakaşa ederler. Böylece birkaç hafta sonra talebeler irticalen konuşabilecek duruma gelirler. idareci hoca, bazı tashihler yaparak talebelere yardım eder. Bu metod doğulu ve batılı bütün yabancı dillere, uygulanabilir.

20. Kuraniyat tabiriyle sadece tefsir ve usul-i tefsiri değil, Kur'an-ı Kerim'in kıraatını yani teçvidi, Kur'an'ın tedvin, muhafaza ve bize intikal tarihini de kastediyorum. Kur'an'da muhtelif peygamberlere yapılan atıfları anlamak için Kitab-ı Mukaddes'i (Tevrat ve İncil) de bir az tedkik etmek gerekmektedir.

21. Hadisiyatın şümulüne de usul-i hadis, ilm-irical, hadisin tedviri ve intikal tarihi ve büyük hadis mecmualarından seçme bahislerin incelenmesi girmektedir.

22. Fıkıh ilmi için de önce islam hukuk tarihi nazara: alınmalı, İslam hukukunun Kur'an ve Hadisten hareketle nasıl geliştirildiği incelenmelidir. Usul-i Fıkıh ve mukayeseli usul-i fıkıh tarihi de var. İbadet kısım için bilhassa yeterli bir astronomi bilgisi gerekmektedir. Namaz vakitlerinin hesaplanması için arzın muhtelif bölgelerinde ve hatta kutuplarda güneş ve ayın doğuş ve batışı, sabah ve akşam ufuktaki aydınlığın (Fecr-i sadık ve şafak) başlangıç ve 'bitiş saatlerini, öğle vaktini; ikindi namazı için gölge boyunun farklı yerlerdeki durumunu ve bunların hesaplanmasını bilmek gerekmektedir. Hatta bu olaylar ay için de mevzu edilebilir.

23. Öte yandan hava yolculuğunun "gece ve gündüz"ün uzunluğuna olan tesiri de bilinmelidir: Mesela Türkiye'den Amerika'ya veya Amerika'dan Türkiye'ye seyahat ediyorsak hangi saatte oruç açılmalıdır? Keza bilhassa doğudan batıya doğru gidince daha da uzayan batıdan doğuya gelindikçe aksine kısalan böyle uzun ve süratli bir seyahatta namaz vakitleri nasıl hesaplanacaktır? Kuzeyden güneye veya güneyden kuzeye gidildikçe başka olaylar zuhur etmektedir.

24. Arzın herhangi bir yerinde kible cihetini tayin için de fiziki coğrafyayı bilmek gerekmektedir. Eskiden bu konu üzerine yazılmış Kitabu's-şems ve'l-kamer veya Kitabu's-savm ve's salat namlarını taşıyan pekçok kitap vardı. Bugünkü modem fizik bilgimizden ve fevkalade artmış olan imkan ve vasıtalarından istifade ederek bu çeşitten yeni kitaplar yazılmalıdır.

25. Ayrıca astronomiye de ihtiyaç mevcuttur. Bu umumi olarak Hz. Peygamber'in hayatı ve İslam Tarihi ile ilgilidir. Filhakika bizim tarihçiler hadiseleri tarihlendirmek için daima hicri seneleri kullanmışlardır. Bu tarihlerin Hıristiyan (gregorien) takvimi ile karşılıklarını vermek için bu takvim tarihlerini birbirine çeviren cetvellere ihtiyaç duyulur. Üç yüz yıldan beri garplı alimler bir çok dillerde olmak üzere bu çeşit tahvil cetvelleri hazırladılar; fakat maalesef onlardan hiç biri güvenilir değildir. Bunun da sebebi istisnasız bütün yazarların birbirini takib eden aylardan birinin 30, diğerinin 29 gün olduğu hususunda basitleştirilmiş bir formüle istinad etmiş olmalarıdır. Yani şöyle:

<i>Muharrem 30 gün</i>	<i>Safer 29 gün</i>
<i>Rebi'ul-evvel 30 gün</i>	<i>Rebi'l-ahir 29 gün</i>
<i>Cemaziyu'l-evvel 30 gün,</i>	<i>Cezamaziyu'l-ahir 29 gün</i>
<i>Raceb Şa'ban 30 gün "</i>	<i>Ramazan " Şavval 29 gün</i>
<i>Zi'l-ka'de 30 gün</i>	<i>Zi'l-Hicce 29 "veya 30 gün olur (Senenin artık olup olmayışına göre değişir).</i>

Böylece Ramazan ayı 1400 yıldır daima 30 gün olmuştur. İslam memleketlerindeki çocuklar bile bunun yanlış olduğunu bilmektedirler. Senenin her ayı ve her hangi bir ayı 29 veya 30 gün olabilir. Bazan birbirini takib eden bir çok aylar aynı miktar günlere sahip olurlar (Birbirini takib eden 29 günlük üç ayın olması mümkün bulunduğu gibi, 30 günlük birbirini takib eden ayların gelmesi de imkan dahilindedir). Takvim çevirme cetveleri sadece bu hususu değil, bunun yanında Hz. Peygamber'in vefatından üç ay evveline kadar, Veda Haccı'na kadar, bütün asr-ı saadet boyunca nesin kullanıldığı vakasını da dikkate almalıdırlar; ancak bu sayededir ki Mekke araplarının eski kameri-şemsi takvimi Miladi takvime doğru olarak tahvil edilebilir. Bunun için de Mekkelilerin hangi formülü kullandıkları bilinmelidir. Ann Arbor (Birleşik Amerika)'da akdedilen Milletlerarası Müsteşrikleri Kongresi benim teklifimi kabul etti ve ittifakla hicri ve miladi takvimlerini bir birine çevirmek için yeni bir cetvel hazırlanmasını tavsiye eden bir kararı kabul etti. 1400 sene geriye giderek cetveler hazırlamak uzun bir iştir ve bir astronom ve bir tarihinin müşterek çalışması sayesinde tahakkuk edebilir. Bu, bir diğer görevimizdir; bunları yapacak kimseleri yetiştirmemiz gerekir.

26. Bu mevzular arasında İslam Hukuku'nu modern Türk hukukuyla ve umumi olarak dünya hukuklarıyla mukayese etmeye de yer ayırmalıdır. Manevi ilimler deyince bir yandan akaid, felsefe, ve tasavvuf, diğer yandan da insanı hayvandan ayıran yegane vasıta olan ahlak ilmini kastediyoruz. Tasavvufdan da ibadat ve itikadata taalluk eden ahkâmın en iyi şekilde tatbik metodunu anlıyoruz. Bu sebeple tasavvufi tedri-satta birinci planda Hz. Peygamber'le (A.S.) Ashabı'nın yaşayışına yer verilmelidir. Kalam ve mantık da bu guruba dahil edilebilir.

27. Ayın gurup derslerde islam hukukunu modern Türk ve batı hukukuyla mukayeseye de yer verilmelidir.

28. Bin yıllık ilmi, kültürel mirasımızın kaybolmaması için Osmanlıca da mühim bir yer tutmalıdır. İlerleyebilmek için daha önce yapılanları iyi tanımak gerek: Arapçayı bilen modern bir Türk için Osmanlıca'yı öğrenmek hiç de zor bir iş değildir.

29. Faydalı ilimler meyanında seçilecek bir batı dilinin de (ki İngilizce ve Fransızca'nın yanında Rusça, Almanca, İtalyanca, ispanyolca ve Hollanda lisanını da teklif ediyorum) beş yıllık lisans devresinde yer alınması gerekmektedir. Keza "müslüman" dili olarak farsçanın yanında da Urduca ve Endonezca'nın da yer alınması şayan-ı tavsiyedir.

Bilhassa Urduca yazılmış çok zengin islami bir literatür mevcuttur ve bu dil Timurlenk ve Babür ahfadının idaresinde temelden Türk olan bir kültüre sahip bir memleketin tarihine anahtar olmaktadır.

30. Tarih ve İslam kültürü dersleri, tabii olarak Türkiye'yi ilgilendiren her şey içine alınmalıdır. Bütün dallarıyla güzel sanatlar ve ilimler tarihi kültür içerisinde mütalaa edilirler. Buraya kozmoloji ve tekamülle ilgili modern görüşleri aksettirecek bir kısım konferanslar ilave edilebilir.

31. Son olarak şunu da ilave edelim ki dünyadaki büyük dinlerin objektif bir şekilde incelenmesi fikri ufku genişletecek, karşılıklı anlayış ve beynelmilel yaklaşıma katkıda bulunacaktır. Bu hususta yeterli kitaplar olmaması hasebiyle, belli bir plana göre her yıl bu dinlerden birine mensub bir alimin, o dini bizzat tatbik edip yaşayanlardan seçilmek şartıyla fakültemiz hocarın önünde bir kısım konferanslar vermek üzere davet edilmesini ve bilahare de bunların Türkçe olarak neşredilmesini teklif ediyorum. Gayr-i islam her bir din için şöyle bir inceleme planı da teklif ediyorum:

Başlangıçtaki inançlar ve bu inançların müteakip gelişmeleri

" ibadat (namaz, oruç, hac)	"	"
" tasavvuf hayatı ve bunun	"	"
" devlet karşısındaki tutumu ve bunun "		
" ahlak anlayışı ve bunun müteakip gelişmeleri		
" aile ve sosyal hayat	"	"
" bu dinin yayılma arzusu	"	"

Bu dinin ana kitapları, bu kitapların aslı, tedvini, asırlar boyunca muhafazası,} adil ve ilga edilme imkanları.

Bu dinin hususiyetleri ve islamiyetle olan umumi akrabalık veya benzerlikleri'

32. Muhtemelen her din için 10-15 ders kifayet eder. Bizimkine yabancı olan bir dini, her çeşit peşin hükümlerden ve yanlış anlamalardan arı olarak bütün gerçeğiyle anlayabilmenin yegane yolu budur.

33. Son olarak, talebenin yükünü hafifletecek bir metoddan bahsetmek isterim: Belli bir ihtisas dalına göre ilk ve ikinci üçüncü derecede ehemmiyeti olan teknik konular için bu sahada her meraklıya anlatmak gayesiyle yazılmış basit kitapların okunması tavsiye edilebilir. Bu kitaplar, piyasada bulunanlardan olabileceği gibi, fakültemizin planına uygun olarak husus! surette hazırlatacağımız kitaplar da olabilir. Böylece, bu çeşit tali ve yan konular fakültenin günlük programına

dahil edilmeden talebenin ıttılana sunulmuş olur. Mesela, farzedelim ki fakültemizden mezun olan bir talebe astronomi veya bir başka dalda ihtisas yapmak istesin. Bu kimse bizden diploma aldıktan sonra bir diğer fakültede de lisans tahsili yapmalıdır. Bu tarzda bir kaç ihtisası nefsinde cemetme olayı batıda sıkca rastlanan bir keyfiyettir. İşte bu sayededir ki Pariste dini bir üniversite olan Katolik Enstitüsün'e (L'Institut Catholique) bağlı bir fizik profesörü Nobel armağanı alabilmektedir. Nitekim ilk tel.sizi icad eden kimseyi Katolik Enstitüsü yetiştirmiştir.

34. Tavsiye edilecek bu kitapların yerini şimdilik doldurmak için, teknik konuları, sahanın dışında olanların anlıyacağı şekilde basitleştirerek anlatacak konferanslar vermek üzere yerli ve yabancı büyük alimler davet edilebilir. Mesela Anştayn'ın (Enistein) izafiyet nazariyesi, Nükleer enerji, supitnik ve füzelerde hayat, ağırlığın yokluk hali, fezada boşluğa çıkma gibi fiziğe, kimyaya, botaniğe zoolojiye, jeoloji ve embriyolojiye ait umumi kültürün bir parçası olması hasebiyle her modern insanın bilmesi gereken diğer büyük problemler üzerine konferanslar olmalıdır. Ben şahsen müftülerimizin: "fezada ibadet nasıl yapılabilir?" dünyada olduğu gibi güneşin doğup batmasının mevzubahs olmadığı fezada veya ay üzerinde namaz vakitleri nasıl hesaplanacaktır gibi suallere cevap vermek zorunda olduklarına kaniyim:.

35. Şurasını bir kere daha tekrar etmek isterim: Naciz kanaatimce bu mevzularla şeylerin sadece okunmasını ve dinlenmesini tavsiye etmelidir. Fakültenin mecburi programı arasına dahil etmemelidir.

36. Yüksek müsaadelerinizle, kısmen bencillik de sayılacak olsa sizlere bir şahsi tecrübemden bahsedeceğim. Gerek lisede ve gerek üniversitede aynı zamanda *izci* idim. Üniversitede ise sadece hukuk tahsili yaptığı ve yalnızca diploması, harp, sulh ve tarafsızlığa müteallik olan Beynelmîle devletler hukuku üzerine ihtisasımı tamamladım. İzci olmam hasebiyle öğrenmiş olduğum temel astronornik bilgilerden daima istifade ettim. Yeri geldiği zaman, fıkıh talebelerine namaz ve oruç vakitleriyle ilgili meseleleri çözmeye kutup bölgelerinde yaşayan kimseler için zekat ödeme müddetlerinin tayininde hep bu bilgilerimden faydalandım. Hatırlamalıyız ki kutupta sadece iki normal gün vardır. İki ekinoks sırasında meydana gelen bu iki gün dışında altışar ay uzunluğunda bir gece bir de gündüz vardır. Bu uzun gece ve şu uzun gündüz sadece ekinoks sırasında bir normal günle kopmuş oluyor. Şu halde her yıl kabaca üç günden

ibaret olmaktadır. Hal böyle ise cuma ne zaman gelecek İki bayramımız ne zaman gelecek?

37.Fıkıhta astronomiden, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin izahında kozmoloji ve botanikten istifade ettim. Biliyorsunuz ki bir ayette Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor : "biz takviye edilmiş semayı inşa ettik ve biz onu genişleticileriz". Bu ayette kainatın gittikçe genişlemesiyle bir ilgi yok mudur? Bir diğer ayette: (o sizi çeşitli tavırlar da yarattı). Bu da tekamül nazariyesini nazar-ı itibara almamızı gerektiriyor. Bir diğer ayet gök ve yerin bir zamanlar duman halinde olduğunu veya gökle arzın bir birine bitişik olduğunu bilahare Allah'ın onları bir birinden ayırdığını ifade etmektedir. Bir diğer ayet de: "Allah'ın yeşil ve yaş ağaçtan ateşe tutulmaksızın ateş çıkardığını" ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in pek çok kısımlarının anlaşılması için çok çeşitli ilimlerde bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu, meselemizin bir yönü. Diğer yönü de bu ilimlerden bazılarını kazanmanın güçlüğüdür. Bütün arzu ve gayretime rağmen izafiyet nazariyesini anlayamadım. Hatta bizzat Anştayn'ın en iyi talebelerinden biri olan matematikçi bir arkadaşımın yardımına rağmen anlayamadım: Bunun sebebi, matematik bilgimdeki noksanlık idi. Allah'a şükür fıkıhi olmayan bu ilimlerden imtihan vermek mecburiyeti yoktu.

38. Benim burada ifade ettiğim ders programıyla ilgili prensipler, takdir görececek olursa bunları muhtelif sınıfların -ki siz bu sınıfları ön lisans, lisans, lisans üstü veya başka tabirlerle isimlendirin farketmez- ders programı şeklinde tafsilatlı olarak ifade etmek zor olmayacaktır. Bununla beraber ben her talebenin lisans devresinin sonunda hocası (ve dekan) tarafından kabul edilecek bir konu üzerine ve hocasının nezareti altında bir tez çalışması yapmasını teklif ediyorum. Bu, talebeyi bilahare yapacağı muhtemel doktora tezi çalışmasına hazırlayacaktır.

39. Eğer Üniversite, fakültemizin tedrisat kürsülerinden ayrı olarak bir de .Araştırma Enstitüsü kurulmasına rıza gösterirse ben, uzun zamandır ihmal edilen bir çalışmayla işe başlamasını teklif edeceğim. Bu çalışma, bütün büyük tefsirleri, hadis kitaplarını ve onların şerhlerini, bütün fıkıh mezheplerin büyük kitaplarını, islam tarih ve kültürüne ait büyük kitapları alfabetik sıraya göre fişlemekten ibarettir. Bizden sonra gelecekler bu hizmetten dolayı bize minnettar kalacaklardır. Bunun yokluğu halihazırda çok zaman kaybına sebep olmaktadır.

40. Cenab-ı Hak yardımcımız olsun ve bize yolların eniyisini göstereyin.

Muhammed Abduh'un Osmanlı Devleti ve Eğitim Sistemi Hakkındaki Görüş ve Teklifleri¹

I- MUHAMMED ABDUH KİMDİR?

Muhammed Abduh, aslen Türkmen olan bir baba ve kesin olmamakla beraber Hz. Ömer neslinden gelen bir annenin çocuğu olarak 1266/1849 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda atıcılık, yüzme ve biniciliğe meraklı olan bu zat, daha sonra kendisini tasavvuf ve felsefeye vermiştir. Eğitim ve yazarlık işlerini beraber yürüten Abduh, 40 yaşından sonra Fransızca'yı öğrenmiş, İngilizlerin Mısır'ı işgali üzerine onlara karşı mücadele etmiş, üç ay hapis yattıktan sonra Şam'a sürgün edilmiştir. Oradan Paris'e giden Abduh, orada yakından tanıştığı Cemaleddin Efgani ile beraber bir de gazete (El-Urvet'ül-Vüska) çıkarmıştır. Paris'ten Beyrut'a oradan da 1306/1888 yılında Mısır'a dönen Abduh, önce kadılığa, sonra da Mısır müftülüğüne getirilmiş ve 1323/1905 yılında vefat edinceye kadar bu görevine devam etmiştir.

II- OSMANLI DEVLETİ VE EĞİTİM SİSTEMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Tanzimat dönemi, içte ve dışta devletin, Osmanlı milletinin ve dinin aleyhindeki karanlık fikirlerin rahatça açıklanabildiği ve her şeyin maskeler ve sembollerle anlatıldığı acı bir devre olmuştur. İstenenin tersi gerçekleşmiştir. Mısır'da da durum aynıdır. Hıristiyan ve Yahudi asıllı Arapların köruklediği Arap ırkçılığı ve Osmanlı düşmanlığı ateşi Arap âlemini kasıp kavurmuştur. Bu dönemde bile Müslüman Araplar, aldatılan belli bir azınlık dışında, Osmanlı Devleti'nin devamını şiddetle arzulamaktadır. O günlerin şöhretli bir âlimi olan Abduh'un Osmanlı Eğitim sistemi hakkındaki görüşlerini gibi görüşlerini özetleyen zamanın Şeyh-ül İslâm'ına arz etmek

1. Bu yazı, Osmanlı Araştırmaları Vakfının sitesi olan <http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-209.html> sitesinden alınmıştır. Elmalı, Hak Dini Kur'an Dili, 6126 vd.

üzere kaleme aldığı bir lâyihasını aynen takdim edeceğiz. (Burada dikkat çeken husus, Abduh'un özellikle halk tabakalarını kendi içinde üçe ayırarak her tabakaya ayrı bir eğitimi öngörmesidir. Editör)

Muhammed Abduh'un Lâyihası:

"Devletlü, Semâhatlü Şeyhülislâm'a Arz olunur; Bismillâhirrahmanirrahîm. Allah'dan başka ilah yoktur; O, takdir ve şerîki mevcut değildir. Güç ve kuvvetimizi ondan alırız. Salât ve selâm, O'nun peygamberi Muhammed'e, âl'ına ve sahabelerine olsun. "Tarik" gazetesinde çıkan bir irâde-i seniyyeyi bütün müslümanlar gibi, biz de duyduk ve sevindik. Bu irâdeye göre Şeyhülislâmın başkanlığında, Fetva Emîni Nuri Efendi, Meclis-i Maarif reisi Hüsnü Efendi, Abdunnâfi Efendi ve Hoca İshak Efendi'den teşekkül eden bir komisyon teşkil edilmiş. Gaye, İslâmî medreselerdeki ders programlarını, bütün müslüman çocukların eğitimini temin, onlara İslâm dininin zaruriyatını telkin ve onları arzu edilen seviyede İslâmî ahlâk ve âdaba göre terbiye edecek şekilde düzenlemek ve islah etmek olduğunu öğrendik.

Şeyhülislâm ve komisyonun değerli üyeleri, her ne kadar sağlam fikirleri ve geniş kültürlerinden dolayı bizim gibilerin meşveretine muhtaç değillerse de, hamiyet-i diniyemiz bizi, hatırıma gelen hakikatları, acz ve kusurumuzu itiraf ile beraber, yetkililere anlatmaya sevk etmektedir. Bu konuda Hz. Ali (r.a.)'nin şu sözü rehberimizdir: "Allah'ın kulları üzerindeki bir hakkı da, kulların ellerinden geldiği kadarıyla nasihat etmeleri ve hakkın yerine gelmesi için karşılıklı yardımlaşmalarıdır. Hiç bir kimse, makamı yüksek ve dinde faziletli ve üstün de olsa, Allah'ın kendisine yüklediği bu görevin (yani Allah hakkının) ifasında" yardıma muhtaç değildir"

diyemez. Ve hiç kimse de insanlar küçük görse de ve gözler kendisine kötü baksada, bu konuda elinden geleni esirgeyemez.

Müslümanlardan her kalp sahibi bilir ki, Osmanlı Devleti'nin muhafazasına çalışmak, Allah'a ve Peygamberi'n imandan sonra imanın üçüncü rüknüdür. Zira Osmanlı Devleti, dini tam manasıyla ve bütün gücüyle omuzuna yüklemiş bulunan, İslâm'ın tek devletidir. Ondandır başka dini koruyacak devlet (sultan) yoktur. Ben, Allah'a hamdolsun, bu akide üzerindeyim. İnşallah böyle yaşar ve ölürüm.

İslâm hâkimiyetinin (hilâfetinin) kaleleri ve surları vardır. Bu surların en sağlamı mü'minlerin kalbindeki güven ve hâkimiyet duygusudur. Güveni pekiştiren ve hamiyeti kalplerde ateşleyen şey de, sadece dinden gelen mânevî duygulardır. Kim, vatan, millet ve benzeri tantanalı sözlerin, fertlerin himmetini harekete geçirip istenen gayelere çevirmede, dinin yerine geçeceğini zannederse, doğru yoldan sapmış olur. Müslümanların durumuna gelince, zaman onlara zulmetmiş, günler iman düğümlerini çözmüş; bu sebeple inançları zayıflamış, yakînî imanları, dinin ve iman hakikatlarını bilmediklerinden cehlin karanlıkları ile çepeçevre sarılmıştır. Bu iman za'fı, ahlâkta fesada, tabiatlarda bozulmaya ve nefislerde alçalmaya yol açmıştır. Maalesef çoğunluk dağda otlayan hayvanlara benzer hale gelmiştir. Bütün gayeleri, ölünceye kadar yiyerek, içerek, evlenerek ve hayvanî duygularını tatminde yarışarak yaşamaktır. Bunlar olduktan sonra, izzet ve hâkimiyetin Allah peygamberi veya halifeye mi yoksa başkalarına mı ait olduğu onları ilgilendirmemektedir. İşte Hintliler, Mâverâünnehir'de yaşayan Türk kabileleri ve benzerleri, bu acı halin en müşahhas misalleridirler. Bu belâ, belli bir millete has değildir, belki bütün müslümanlar için söz konusudur. Hatta Osmanlı Reâyasına da bu belânın, eğer emîrül-müminin olan padişah müdahale etmezse, dokunacağından korkulmaktadır.

Buna iman za'fı, yabancı şeytanlara, bir çok müslümanın kalbine girebilmek ve onların hevâ ve arzularını desiseleri ile aldatabilmek için gedikler açmıştır. Çok sayıda müslümanların akıllarını çelmişler, sonra da Osmanlı toprakları da dahil olmak üzere misyonerlerini İslâm ülkelerine müslümanları sapıtmak için göndermişlerdir. Nerde müslüman bir bölge varsa, orada bir Amerikan Okulunun veya bir başka Avrupa dinî cemaatinin okulunun bulunduğunu görüyoruz. Müslümanlar, çocuklarını dünyevî refah açısından yararlı olduğu

zannedilen bazı ilimler öğretilir tamâıyla o okullara göndermekten asla çekinmiyorlar ve hatta zaruri addediyorlar. Bu vurdumduymazlık, sadece avâmda değil, dinine bağlı dindarlarda ve hatta bazı yüksek dinî rütbelerde bulunanlarda da görülmektedir.

Gençlik çağının heyecanlı dönemlerinde yabancı okullara giren müslüman çocukları, söz konusu okullarda sadece İslâm dinin temel esaslarına ters düşen şeyler duyuyor ve şer-i şerif e muhalif olan şeyleri görüyorlar. Belki kulakları sadece dinlerine ve babalarının inançlarına söven, atalarına tam bir teslimiyetle itaatlarını ayıplayan şeyleri dinliyor. Ne acı ki, bunları, ister istemez kabul ediyorlar. Zira, babalarının izniyle kendilerinin terbiyesiyle görevli hocalardan bunları duyuyorlar. Onların ileri sürdüğü bozuk fikirleri ve batıl görüşleri naklederek sözü uzatmayalım. Zaten konu herkesce bilinmektedir. Bu müslüman çocukların eğitim ve öğretim çağları tamamlanmadan, kalpleri her çeşit İslâmî inançtan sıyrılıyor ve İslâm adı altında ehl-i küfür haline geliyorlar. Mesele bununla da kalmıyor, ayrıca bu tiplerin kalpleri yabancılar sevgi ile dolup, fikir ve arzuları onların aldatmacalarının esiri oluyor. Artık onların dilediği şekilde hareket ediyor ve kendilerini kirleten her şeyi söz veya fiilleriyle cemiyet içinde de yaymaya başlıyorlar. Böylece millete belâ ve devlete cefâ haline geliyorlar. Eğer müslümanlar bu durumu idrâk edebilseler, çocuklarını, akidede müslüman ve şahsiyette OSMANLI olarak kalmakla beraber, en güzel şekilde yetiştirmek için her çeşit mâli imkânı sağlayacaklardır.

İşte, cehaletin müslüman milletin başına açtığı belâ, bu belâların en şiddetlisidir. Eğer, emîrül-müminin olan padişahımız gayret sarf etmezse, bu belânın tehlikelerinin devam edeceğinden korkuyoruz. İslâmî mektep ve medreseler, ya tamamen din eğitiminden mahrumdur veya çok az bir din eğitimi yapılarak sadece ibadetlere dâir kısa ve lafzî okuyup manâdan haberdar olmamak şeklinde bazı dersler verilmektedir. Bu sebeple çoklarını gördük ki, yeni açılan askerî veya mülkî okullarda, dinden ve iman hakikatlerinden mahrum bir eğitim görmüş, şehvet ve lezzetlerinin peşinde koşuyorlar, gizli-açık Allah korkusu kalplerinde aslâ yer etmemiş. Kazanmak, geçim vasıtalarını temin etmek hususunda, köpekler gibi çalışıyor, haram-helal, iyi veya kötü mefhumlarını bir tarafa bırakıyorlar, Millet ve devlet müdafaası deyince, rahata meyledip hıyânete düşüyorlar. Her vesile ile nefislerini tatmin cihetini tercih ediyorlar. Kısaca dini bilmemek ve iman za'fı, Allah'ın koruduğu çok az

bir grup dışında, bütün müslümanları derecelerine göre tehdid eden büyük bir hastalıktır.

Bu sebeple, bu şekilde yetişen genç neslin, askerî hizmetten kaçtıklarını ve devlete hizmetten kurtuluş için türlü hileler aradıklarını müşahade ediyoruz. Halbuki askerî hizmet, kendilerinden istenen en önemli dinî farızalardandır. Ve yine müslümanların, devlete yardıma da'vet edildiklerinde cimrilik ettiklerini, halbuki aynı cimriliği şehvet ve arzulannı tatminde göstermediklerini görüyoruz. Diğer milletlerde ise, durum tam aksinedir. Dinlerinde böyle bir emir bulunmasa bile, onların askerî durumlarını nizam altına almak için birbiriyle yarıştıklarını görürüz. Bütün bunların sebebi anlattığımız hakikattir. Müslümanların nefislerinde akıl lambası sönmüştür; bağlanacak bir bağ ve sığınacak bir camia bulamıyorlar. Paramparça olmuşlar, önemli bir topluluk zannedersin, ama kalpleri parça parçadır. Bunun sebebi, onların hakikatleri idrak edemeyen bir topluluk haline gelmeleridir. İşte durumumuz budur, biz az bir kısmını zikrettik. Allah bilir ya, vâkıâ bu haller, anlatacağımız çoktan daha çoktur. Esef nefesleri ve hüznün bağırtıları içindeyiz. Zira biliyoruz ki, yabancılar kurtlarını içimize göndermiş, dağınık ve yalnız kalmış fertlerimizi parçalıyorlar. Nefislerdeki fesadın sür'atle yayılışı, her yıl bir önceki yıla göre daha kötü oluşunu gördüğümüz için, gözler önündedir.

Müslümanların bu rezalete dönüş sebeplerini araştırırsak, sadece tek bir sebep olduğunu görürüz. O da, dinî eğitimdeki ihmâl ve kusurumuzdur. Ya tamamen ihmâl -bazı beldelerde olduğu gibi-; ya da diğer bazı beldelerde olduğu gibi, dinî eğitimi doğru dürüst veremeyişimizdir. Dinî eğitimi tamamen ihmal ettiğimiz avam tabakası, maalesef her yerde dine değil sadece ismine sahiptirler. Bazı akideleri bulunsa da, cebriye veya mürci'e gibi bazı bâtil mezheplerin inançlarının kalıntılarıdır. Meselâ`kulun yaptığı işlerde iradesi yoktur; yaptığı her şeyi zaten yapmağa mecburdur. Bu sebeple farzların terki ve günahların irtikâbindan dolayı sorumlu değiliz derler. Yine Allah'ın rahmeti boldur, bütün günahları affeder, azap söz konusu değildir. İnsan istediği günahı işlesin ve dilediği farzı terk etsin yine azap yoktur diye söylerler. Bu ve benzeri sözler, dinin esaslarını gönüllerde yıkar, hamiyet duygusunu kalplerden siler. Bütün bunların sebebi, avâmın iman esaslarını öğrenmemesi ve Kur'ân ile sünnetteki hakikatlardan gâfil kalmasıdır.

Az da olsa dinî eğitim görmüş olanlara gelince, bunlardan bir kısmının bütün himmeti, temizlik ve

necaset hükümlerini, namazın ve orucun farzlarını öğrenmektir. Bunlar, dinin, sözkonusu iki ibadetin edasına münhasır olduğunu zannederler. Fıkıh kitaplarındaki şekliyle bunları edâ ettim, diğer rükünleri heder etseler de, dini ikame etmiş sanırlar. Bunlar bir öncekilerle, zikredilen bozuk akidelere müşterektirler. Bu gruptan bazıları ise, muâmelata dair tatbiki fıkıh hükümlerini öğrenir; çoğu bu ilmini, kazanç veya san'atına vesile yapar. Bunların içinden bazıları da, müftülük, kadılık ve müderrisliğe rağbet ederler ve bu meslekleri sadece bir maîşet vesilesi olarak görürler. Geçim derdi ilimlerine muhalif bir tavır sergilerse, ona aldırılmazlar ve câhiller gibi bâtil akidelere dayanırlar. Bu tiplerin bozuk amelleri, sadece kendi şahıslarında kalmaz, avâma da sirâyet eder. Bu sebeple son gurup, avâma ve havasa en tehlikeli olan gruptur ve sayıları da az değildir. Evet, hayrın Muhammed ümmetinde olduğu inkâr edilemez ve bu ümmette Kur'an'ın sınırları içinde yaşayan, dinin sağlam kulpuna sarılan, kalplerindeki iman hamiyet ateşini körüklediği için himmetlerini dine hasreden insanlar yok değildir. Ancak azınlıktadırlar. Bunların sayısı, diğerlerinden gelen şerrin def'ine yetmemektedir. Eğer Allah, halifemizin bu meseleye eğilmesi yoluyla bu ümmete lutfetmeseydi, bu ümmet kötü amellerinin cezasını hemen çekecek ve Allah'ın hükümlerini kulak ardı eden sapık bir toplum haline gelecekti.

Büyük halifemiz bu meseleye nazar ettiler. Ve eğitim meselesinin çaresine bakılmak üzere irade-i seniyye isdâr eylediler. Ne büyük bir nimet ve ne azim bir merhamettir bu; müminlerin kalplerini memnun etmiş, bu iradenin sudür müjdesi doğruların yüzlerini güldürmüş ve emir'ül-mü'minin olan halifemizin, şevketinin artması, devletinin devamı ve şanının yücelmesi için Allah'a yakarış sadâları her taraftan yükselmiştir.

Zikredilen durumları düşününce ve hem şeyhülislâmın hem de komisyon azalarının vâkıf olduğuna inandığımız ancak kısaca işaret ettiğimiz sebepleri göz önüne alınca, anlıyoruz ki, emir'ül-mü'minin olan halifemiz, eğitim tarzı, yine eskisi gibi camilerde ve bazı âlimlerin yanında devam etmekle beraber, sadece İslâmî okulların ders programlarını ıslah ederek, arada bazı fıkıh kitaplarının da okutulmasını irade etmektedir. Zira tatbiki (amelî) ilimler, sağlam itikat esaslarına dayandırılmadıkça, yine yıkılmaya mahkûmdur. Yerleşse de sadece ihlastan uzak amelleri meyve verir, istenen neticeyi vermemekte bâtil şeylere benzer. Halifenin mutlaka şunları irade etmiş olması gerekir: önce, nazarların akideyi kuvvetlendirip onu

akıllarda hâkim kılacak iman ilimlerine çevrilmesi, sonra bu ilimlerin insan nefesine tattıracağı lezzetlerin hatırlatılarak nefislerin terbiye edilmesi; bunu takiben insân nefsinin halleri ve ahlakî yapısını öğreten bâtinî fıkıhın öğretilmesi; insanı helâka götüren yalan, hıyânet, gıybet, kıskançlık, cimrilik ve benzeri kötü ahlaklarla; insanı kurtuluşa erdiren doğruluk, güvenilirlik, rıza, cömertlik, şecâat ve diğer faziletlerin anlatılması; buna ilâveten Kitap ve sünnette zikredilen ve de İslâm âlimlerinin ittifakla kabul ettiği helâl ve haram ilminin kısaca verilmesi; sonra bunları koruyacak ve nefsi bildikleriyle amele sevk edecek terbiyenin temini. Zikredilen ilimlerdeki eğitim ve öğretim, tamamen şer'-i şerife göre olâcak, yani kaynağını Kitap, sahih sünnet, sahabe görüşleri ve imam-ı Gazali ve emsali gibi onların yolundan giden selef âlimlerinin görüşleri ve eserleri teşkil edecektir. Ana gaye iki esastır: Birisi, ıslah ve diğeri de istenen ıslâhâtı doğuracak terbiyedir. Bunları, ikisini de takviye edecek bir başka ilim dalı daha takip etmelidir ki, o da İslâm tarihi, yani özellikle Hz. Peygamber, sahabesi, râşit halifeler devri ve bunların izinde giden OSMANLI HALİFELERİ'nin tarihidir. İhtiyaç duyulan dinî ilimlerin özeti budur. Ancak, her biri ilk, orta ve son safha olarak ayrılmalıdır. Bunlardan her biri, insanların her tabakası için gıda hükmündedir. Dinî ve siyasî hayatın kıvâmı, bunlar iledir. İnsanları üç tabakaya ayırıyor ve her biri için bu ilimlerin belli sınırlar içinde verilmesini teklif ediyoruz:

Birinci tabaka; san'at, ticaret ve ziraatla uğraşan avam tabakası.

İkinci tabaka; devlet işlerini yürüten, askeri hizmetleri ifa ile, vatani koruyan ve değişik rütbelerde adr görevleri yapan idareci tabaka.

Üçüncü tabaka ise; irşad, eğitim ve öğretim hizmetlerini yapan âlimler tabakasıdır. Bu taksimden gayemiz, her tabakadaki insanın daha fazla kemâl arzusuna set çekmek değildir; belki gaye, her tabaka için zaruri olan dinî eğitimin sınırlarını çizmektir.

BİRİNCİ TABAKA: İlköğretim safhasıdır. Yani okuma, yazma ve hesap ilminin temel esaslarıyla yetinecek olan müslümanların çocuklarıdır. Belli bir seviyede bunlar öğretilir; muamelelerinde, kendilerine öğretilenlerden yararlanırlar. Sonra da san'at, ticaret, ziraat ve benzeri hususlarla meşgul olurlar. Bunlar, askerî ve mülkî rüşdiye mektepleri ile vakıf mektepleri gibi okullardır. Devletin bunlardan beklediği itaat ve bağlılık duygusudur. Ruhlarını, icab ettiğinde seve seve vermeliler; mallarını,

gerektiğinde Allah için, kızmadan ve rızalarıyla bol bol harcamalıdır. Yabancıların propagandası kalplerine yol bulup girmemeli. O halde ilköğretim safhasında kalplerine ve gönüllerine hamiyet ve İslâmî milliyet duygulan yerleştirilmeli. Bunun yaşanmış misâli, İslâm'ın ilk doğuş devri ile Osmanlı Devleti'nin ilk hilâfet yıllarıdır. Bugün Avrupa devletlerinde de bu ruh, atalarımızdan geçmiş bir emanet olarak mevcuttur. Çocuklarımız, bu ideale ve gayeye ancak ve ancak sağlam bir iman, sâbit bir istikamet ve samimi bir sevgi ile ulaşabilirler. Bu sebeple, bu seviyedekilerin dinî eğitimi için şu çeşit kitapların okutulması gerekir:

1- İslâm mezhepleri arasındaki görüş ayrılıklarına girilmeden EHL-İ SÜNNET indinde ittifakla kabul edilen İslâmî inançlara dâir muhtasar bir kitap Bu kitapta, iman esasları, misallerle donatılmış ikna edici delillerle isbat edilir. Kur'an âetleri ve sahi hadislerle açıklanır. Hıristiyanlarla aramızdaki ihtilâflı hususlar üzerinde önemle durulur ve genç talebelerin zihinleri, her bölgeye yayılmış olan misyonerler ve propagandacıların şerrinden korunmak için onların batıl inançları belirtilir.

2- Helâl- aram, kötü ve iyi ahlak, Kur'an'da ve sünnette bulunmayan, avama zararlı olan ve sonradan ortaya atılmış bid'atlarla ilgili kısa bir kitap. Bu kitapta Kur'an ve hadisten deliller ile selefin uygulamasından misaller zikredilir. Kitabın temelini, insanın sadece Allah'a kul olması ve Allah ile Resül'ü dışında her şeyin mânâsız olduğu hakikatını anlatmak teşkil edecektir.

3- İslâm tarihi ile ilgili kısa bir kitap ise, Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin örnek ahlâkları ve yaptıkları büyük işlerle ilgili özetlerle beraber, din uğruna mal ve canların feda edildiğini, İslâm'ın kısa bir zamanda ok az taraftarı ve çok sayıda düşmanlarına rağmen nasıl hâkimiyetini tesis ettiğini, bunun tek sebebinin ihlasla cihad ve ittihad ruhu olduğunu özetleyecektir. Sonra da Osmanlı halifelerinin tarihi kısaca anlatılacaktır.

Bu kitaplar, bütün Osmanlılara dağıtılacaktır. Yani Osmanlı Arapları'na Arapça, Osmanlı Türkleri'ne Türkçe, saire takdim edilecektir. Bu kitaplarda zikredilen âyet ve hadisler, kendi dillerinde yazılacaktır.

İKİNCİ TABAKA: Bunlar; Şer'iyeye, Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye ve Sultaniye gibi yüksek okullarda okuyan müslüman çocuklarıdır. Devletin bunlardan beklediği, bunların dinin ve devletin bekçileri olmalarıdır. Askerî sınıf, canını kılıcının ucunda bilecek, ölecek veya zafer kazanacaktır. Adliye sınıfı, adalet terazisini elinde tartacaktır. Adaletin

kefelerine bakacak, ağır geleni tercih, düşeni ise iskat edecektir. Hakkı bulup hükmedecek ya da ölecektir. İdareci grup ise, dirâyet ve ihtisas gözlüğünü eline alacak, vatandaşın gizli haklarını ortaya çıkaracak, ölünceye kadar vatandaşların maslahatlarını korumak için devleti ayakta tutacaktır. Bu tabaka, ilk tabaka için yukarıda belirtilen ilk dinî eğitimi almakla birlikte, ayrıca yüksek okullarda şu kitapları da okumalıdır:

1- Mantık, münâzara ve cedel ilimlerinin mühim mevzularını ihtiva eden ilimlere giriş kitabı.

2- Akidelerle ilgili bir kitap. Bu eserde yine İslâm mezhepleri arasındaki görüş ayrılıkları zikredilmeksizin aklî delillerle te yid edilmiş temel esaslar zikredilir. Ancak hıristiyanların fâsid akideleri, en güzel bir şekilde ortaya konarak, hıristiyanlarla bizim dinimiz arasındaki farklı inançlar izah olunur. Ayrıca İslâm inançlarının uhrevî saadet yanında dünyevî ve medenî hayatı da temin ettiği anlatılır.

3- Helâl ile haramı ve faziletlerle kötü ahlâkı ilk öğretimdekinden daha ayrıntılı bir şekilde açıklayan bir kitap. İyi ve kötü ahlâkın sebepleri, ve neticeleri, aklı ikna ve nefsi tatmin edecek şekilde izah edilir. Sonra da dinî hükümlerin hikmetleri ve dünyevî hayata olan faydaları, dinin esasları, selef-i salihîn'in hayat tarzı esas alınarak açıklanır. Her iki kitabın da gayesi, kalplerde hamiyet-i diniyeyi uyandırmak ve nefisleri ulvî şeylerden başka bir şey istemeyecek yüce bir makama yükseltmektir.

4- Hz. Peygamber'in hayatı, ashabının hayatı, değişik asırlardaki büyük İslâmî fetihler ve Osmanlı Halifelerinin yaptıklarını anlatan tafsilatlı bir tarih kitabı. Hâdisler, tamamen dinî açıdan takdim edilmeli, siyasî yönleri bahsedilse bile, ikinci derecede ka malıdır. Bu kitapta İslam hâkimiyetinin yeryüzünün çeşitli bölgelerindeki durumu nakledilmeli ve kalpleri, mevcudu muhafazadan ziyade, kaybedileni aramaya tahrik edecek ifadeler kullanılmalıdır. Sonra da bütün tafsilatıyla İslâmın terakki sebepleri açıklanmalıdır. Bu guruptaki gençlerin, tıpkı birinci gurupdakiler gibi, zikredilen kitapları kendi ana dilleriyle okumaları yeterlidir. Arapça ifadeler, Arap olmayanlar için açıklanır. Bunların dinî eğitimleri için Arapça öğrenmeleri, ibadetlerde farz olan miktar dışında zarurî değildir. İbadetlerde okuduklarının mânâlarına tefsir yoluyla vâkıf olmaları, söylediğini anlamak isteyen bir okuyucu için gereklidir. Böylece, şâriin istediği şekilde, zikrin fikirde tesiri de sözkonusu olur. Bu guruba İslâmî ilkokullarda öğretim hizmetini ifa edecek olan elemanlar da dahildir. Bunların, mutlaka bu iş için zaruri olan

hamiyet, iffet, devlet sevgisi, şer-i şerif'in hükümlerine vâkıf olma, yasaklar ve emirleri bilme ve dinden olan şeylerle olmayanları birbirinden ayırma gibi vasıflara sahip olmaları gerekir.

ÜÇÜNCÜ TABAKA: Yukarıda zikredilen iki tabakaya ait kitapları halleden ve imtihanla bu konudaki imtiyazlı idrâki ve istenen vasıflara sahip olduğu sâbit olan müslüman çocuklarıdır. Bunlar, ilim ve amelde en yüksek derecelere seçilmek için ayrılır ve bu ümmetin ilim ve irfan rehberi olurlar. Yüksek okullar, ortaöğretim ve hatta ilköğretimdeki dinî öğretim -sayıları yeterli olursa- bunlara tevdi' edilir. İçlerinden ehil olanlar da kendi tabakaları için öğretim elemanı olarak seçilir. Devletin bunlardan istediği gayenin elde edilebilmesi için, üç veya dört kitabın okutulması yetmez. Bunların daha çok kitap okumaları, dinde basirete ve hitabette yeterli kudrete sahip olmaları, gerekir. Zira malûmdur ki, irşadi talep edene yeten şey, mürşide yetmez. Bunun için ihtiyaç duyulan ilimleri, kitapları isim olarak zikretmeden , kısaca belirteceğiz.

1- Kur'an Tefsiri. Kur'an'ın arzusuyla ve anlaşılacak olarak okunması ve Allah'ın onda zikrettiği hikmet ve sırlardan haberdar olunması için en önemli ilim, tefsir ilmidir. Kur'an, müslümanların başarısının sırrıdır. Müslümanların kaybettiklerini kazanabilmelerinin tek yolu ona dönmektir. Kur'an'ın sesi, kalplerinin derinliklerinde yansımakça ve onun hakikatları tabiatlarını sarsmadıkça, müslümanların, buldukları uykudan uyanmaları mümkün değildir. Kur'an,-kendini talep edene yakındır. Özellikle Arapların her çeşit tarihî ve ebedî değerleri de onda mündemcidir. Kur'an'ın hakiki manalarının anlaşılması için, onu tefsir eden ve manasını esas alan Keşşaf Tefsiri ve Nisaburî Tefsiri gibi eserler okunmalıdır.

2- Kur'an'ı tefsir eden ve açıklayan Resulüllah'ın beyânlarını almak ve Kur'an'ın nassına muhalif olan hadisleri kabul etmemek şartıyla hadis ilmi.

3- Kur'an ve hadisi anlayabilmek gayesiyle Arap Dil ve Edebiyatı ile ilgili nahiv, sarf, maâni, beyan ve benzeri ilimler.

4- Gazali'nin İhya'sında yaptığı gibi bütün tafsilatıyla ah lâk ilmi.

5- Şer'î nasslardan hükümler çıkarabilmek ve şer'î hükümlerin anlaşılması için gerekli olan küllî kaideleri öğrenmek üzere usul-i fıkıh ilmi. Bu konuda Şatıbî'nin El-Muvâfakât adlı eserini tavsiye ediyoruz.

6- Eski ve yeni tarih ilmi. Buna, Hz. Peygamber'in hayatı (tafsilatlı olarak); İlk İslâm devletlerindeki

inkılâblar; Osmanlı Devleti tarihi ve İslâm'ın bu dönemde haçlı seferlerinden sonra girdiği durgunluk devresini atlatması ve sâire, bütün İslâm tarihi dahildir. Bütün bunlar, dini bilmemenin, hükümlerinden inhiraf etmenin ve de İslâm milletinin zayıflamasının tek sebebi ihtilaf olduğunun izahı içindir.

7- Hitâbet, ikna ve cedel ilmi de, manaların zihinlere yerleştirilmesi, iman esaslarının gönüllerde tesbiti ve nefisleri ilzam için gereklidir.

8- Kelâm ilmini ve akideleri öğrenmek için değil, belki geniş fikirli ve kültür sahibi olmak için değişik mezheplerin görüşlerini bütün delilleriyle öğrenmek de gereklidir. Ayrıca aklî meselelerde ihata gücünün artması için, bazı İslâmî felsefe kitaplarının okunmasında da zarar yoktur.

İşte son tabakanın mutlaka okuması gereken ilimler bunlardır. Yukarıdaki öğretim metoduna uyulduğunda, bu tabakanın ilim ve amelle beneceği bir gerçektir. İbadet ve muâmelâta dair olan fıkıh ilminden hiç bahsetmedik. Zira ibadetler konusu, talebeler için kolaydır. Muâmelat konusuna olan ihtiyaçta ise, bütün Osmanlı ülkesindeki müslüman, zımmî ve yabancı her talebe, hakkını müdafaa ve talep için bunu öğrenmeye mecburdur. Diğer dil, fizik, tabiat, idare ve Osmanlı Maarif Nezareti'nin belirlediği dersler ise, zaten her medresede kanuna göre okutulmaktadır. Bunların dine zararı yoktur. Belki din onları, onlar da dini takviye eder.

Bu son tabakanın özellikle Şeyhülislâm'ın nezâreti altında olması gerekir. Özel bir idaresi olur. Seçkin hocalar getirilir. Talebeleri idrak, zekâ ve ahlâk açısından imtihanla en iyiler arasından seçilir. Okutulan ilimlerde ciddi bir imtihan, hal, hareket ve ahlâkı konusunda da tam bir soruşturma yapmadan diploma verilmez. Bu üç derecedeki okullarda tedrisin gayesi, kalplere din sevgisini yerleştirmek ve her işte asıl gayenin o olduğunu öğretmektir. Böylece, bütün talebeleri aynı gayede birleştirmek mümkün olur. Bütün işlerinde aynı gayeyi güderler. Ruhî ve manevî duyguları, din hizmeti ve onu müdafaa eden Emir'ülMü'minin'e meyleder. İslâm milleti, öyle bir millet olur ki, heybetinden korkulur ve gada-bından ürkülür. Devlet, böylece haricî siyasetinde de güçlü hale gelir, müslümanlar dahilî rahata kavuşur. Kısaca eğitim programlarının ıslahı, ölmek üzere olan İslam milletinin ihyasıdır.

Bu sebeple, zikredilen ilimlerde ve özellikle de ahlâk ve âdâb gibi sosyal ilimlerde, eğitim ve öğretimin, kalplere mânâları göndererek onları

harekete geçirecek ve gönülleri gafletten bellik rehâvetinden kurtaracak şekilde bir hitabetle yapılması gerekir. Dersin yanında, öğrencilerin ne yaptıkları ve ne ettikleri de takip edilmeli; öğrendikleri ilimlere aykırı hareket ettikleri veya inandıklarını yapmada kusur gösterdikleri takdirde, hataları onlara hatırlatılmalı. Bu ihtarda, kalplerini tahrik ve gönüllerini etkileyecek bir üslup kullanılmalıdır. Bu sebeple öğrenim kadrosunun da imkân dairesinde aklî ve ahlâkî açıdan mükemmel olması gerekir.

Allah'ın "Eğer Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder. Ayaklarınızı sâbit kılar."; "Bizim yolumuzda cihâd edenlere yollarımızı kolaylaştırır ve yol gösteririz"; "Allah kendisinden korkan müminlerle beraberdir"; "Kafirler istemese de, din-i İslâmı bütün dinlere galip kılmak için..." vâdlerine güvencimizden; yine rabbimizin "Allah bir kavmin durumunu, kendileri hallerini değiştirmedikçe değiştirmez" haberini bildiğimiz ve Avrupa devletlerinin halinden haberdar olduğumuz için, kesin olarak biliyoruz ki, dinî eğitimin zikredtiği şekilde ıslahı, bütün Osmanlı ümmetinin ruhlarına sirâyet edecek yeni bir hayat olacaktır. Kısa zamanda bu durum, bütün müslümanların birleşmesi meyvesini verecek ve düşmanlarımıza rağmen Osmanlı Devleti'nin şemsiyesi altında bütün müslümanlar toplanacaktır. Bu âcizlerinin kanaati, devleti ve milleti koruyacak olan tek şey budur. Bunun için sarf edilecek gayret, herhangi bir dahilî veya haricî-siyasî işten daha faydalı olacaktır.

Zira siyaset kuvvetlidir. Kuvvet ise, şeref ve sâdetle olur. Bu da birlikle te'min edilir. Birlik itaatla olur. Gerçek itaat da sağlam imanla mümkündür. Sağlam iman da, arz edildiği şekilde te'min edilir. Osmanlı ülkesindeki müslümanların çoğunluğu, dertlerinin devasının dinin emirlerine dönmekte olduğuna inanmaktadır. Hamdolsun O Allah'a ki, devletimizi, istediklerini te'min için muvaffak eylemiş.

İşte Şeyhülislam'a arz ettiğimiz hususlar bunlardır. Kabul görürse, bizim ve müslümanların arzladığı zaten budur. Görmezse biz acimize rağmen görevimizi yaptık. Allah'tan Emir'ül Mü'minin ve devlet erkânını, istediklerimizi yapmakta muvaffak kılmasını diler, halife-i A'zam'ın muzafferiyetine dua eyleriz.

VÂİZLER VE MÜRŞİDLER HAKKINDA

Bir tetimme olarak dinî irşad görevi hakkında da kısaca arzda bulunacağız: Osmanlı Devleti'ndeki

mektepe ve medreseler, Osmanlı reâyâsına göre az değilse de, yaşayan ahaliye göre azdır. Zira köylerdeki çoğunluk ve uzak bölgelerde yaşayan Araplar, evlatlarının eğitimini zaruri görmemekte ve yeterince de terbiye edememektedirler. Ders programlarının ıslahı, onlara yararlı olamaz. Onlar bu ıslahattan mahrum kalırlar. Öğretim yaşını geçenler için de aynı şey söz konusudur. Her iki grup da devletin bir parçasıdır. Onların da hak ve vazifeleri vardır. Onların cehaleti de, devlete ve kendilerine zararlıdır. O halde onların da ruhlarının ıslahı gerekir.

Bu, ancak onlarâ çocuklarını eğitmeleri için yapılacak bir davetle mümkün olur. Bunlar, eğitim ve öğretime teşvik edilir ve devlet de çocuklarının eğitimi için mektepe inşası ile mükellef tutulursa, devlete büyük bir malî külfet yüklenmiş olur. halde, eğitim ve o etime davet edecek vâizler ve müşidlerin bir görevi de, zenginleri, malî imkânları nisbetinde inşa etmeğe davet etmektedir. Bunun için, her beldede dernekler ve komisyonlar teşkil edilir, ayrıca vâizler, mescidlerde ve camilerde insanlara dinlerinden unuttuklarını hatırlatmak, kalplerine devlet sevgisini yerleştirmek ve gönüllerinde emir'ül mü'minin'in ve Rabb'ül-Alemînin Peyamberi'nin halifesine olan bağlılığını arttırmak için güzel nasihatlar yaparlar. Bunun için de, dini anlatacak ve avâmı irşad edecek müşidlere ve vâizlere ihtiyaç vardır. Müşidler üçüncü tabakadaki vasıflara haiz olmalıdır. Kısaca şer'î ve edebî ilimlerde yed-i tûlî sahibi, ahlakî meselelerde bilen ve yaşayan, yaptıkları söylediklerine ters düşmeyen ve insanlara her hususta rehberlik edecek insanlar arasından seçilmelidir. Her milletin vâizi, kendi milletinin diliyle gayet fasih olarak konuşabilmelidir.

Ayrıca tez elden cuma hutbelerinin ıslah edilmesi ve liyakatli insanların eline verilmesi gerekir. Hatipler, avâmı, bizzat müşahade ettikleri hususlarda uyarmalı, fesad ve zararlarını anlatmalı ve onlara doğru yolu göstermelidirler. Zaten Cumâda hutbeden şâriin kasdettiği gaye de budur.

Denilse ki: Birinci ve ikinci tabakalar için tavsiye edilen kitaplar nerede? Üçüncü tabakayı yetiştirecek eleman nerede? Devletin tam itimad edeceği irşad ekibi nerede? Sonra, masraflar nasıl karşılanacak? Ayrıca üçüncü tabakanın yetiştirilmesi uzun zaman alacaktır.

Cevabımız şudur: İlk iki tabakaya ait kitapları hazırlamak cidden kolaydır. Birimize bu görev verilse, inşaallah hemen yapılır. Şeyhülislâmın nezâreti altında hazırlanır. Her üç tabakadaki öğ-

retim elemanlarına gelince, tabii ki irşad ekibi de söz konusu-, bunların her beldede veya bir şehirde bulunmaları zor olsa da, bütün müslüman beldeler araştırılırsa, yeteri kadar tasarının başlaması için bulunabilir. Yeter ki, niyet doğru ve gaye Allah rızası olsun. Bu tip insanlar, dindar ve müstakim insanlardır. Devlet erkânının kapılarını aşındırmaz ve dinî bir maslahat görmedikçe makama talip olmazlar. Bunlar, aranmadan da tanınmazlar, bilinmezler. Sonra başlangıç güzel olur ve ihlâsla gayret gösterilirse, Allah'ın izni ile istenene ulaşılır. Üçüncü tabakanın eğitiminin uzun zaman almasına gelince, hıristiyan rahiplerinin en az 15 ve hatta 20 sene bu gaye ile belli ilimlerde ihtisas yaptıkları bir vakıadır. Biz de biliyoruz ki, rahiplerin meşgul oldukları şeyler bâtil şeylerdir. O halde hakkın tâlibi olanların uzun müddet meseleyi bütün yönleriyle ihâta edebilmek için araştırma yapmaları, garip addedilmemelidir. Bu işin malî finansmanına gelince, az da olsa ârif ve sâdik servet sahiplerinin bulunduğu kesindir. (Bu tip insanlar şu anda mevcuttur, ancak gizlilik perdesi içindedirler, ciddi araştırılır ise ortaya çıkarlar.) Devlet vatandaşlarına bu konuda nasihat ettirmelidir. Osmanlı ülkesinde bulunan zengin müslümanların malî imkânlarından bu yollarla istifade etmek pek zor değildir. Küçük bir tecrübe, dediğimizi doğrulayacaktır. Yeter ki, iş ehline verilsin. Bu konudaki sözlerimiz tamamen müslümanlarla olan muhaberemizden ve uzun süre ahlâklarına olan vukufumuzdan kaynaklanmaktadır. Din hizmetini sadâkatla yürütenlere, ümitsizliğin eli ulaşamaz. Zira kâfirler dışında kimse Allah'ın rahmetinden ümit kesmez. İşte bu âcizlerinin hatırına gelen hakikatların hûlasası budur, tafsilâtı, sözü kat kat uzatır. Eğer tafsilâtını beyan için davet edilsek, emre riayette asla gecikmeyiz. Allah, doğru yola hidayet edendir. O, bize yeter ve O, ne güzel vekildir.

Ed-Dâi Mısırlı Muhammed Abduh Eski Mısır Meclis-i Maârif A'zası²

İşte Muhammed Abduh'un zamanın Şeyhülislâmı'na arz ettiği ve din eğitimi ile ilgili çok önemli teklifleri ihtiva eden lâyihası bundan ibarettir. Günümüzdeki dinî eğitim için de yol gösterici pasajlar ihtiva ettiği söylenebilir. Konu ile ilgili yorumu din eğitimcilerine ve okuyuculara bırakıyoruz.

Muhammed Abduh'un Sultân Abdülhamid'e Sunduğu Lâyiha'nın Metni (BOA, YEE, 38-93-553/510)

2. BOA, YEE, 38-93-553/510.

Özerk Bir Üniversite Olarak Fatih Medresesi

Padişaha Bile İzinsiz Oda Verilmezdi

Fatih Sultan Mehmet, fethettiği İstanbul'u yalnız devletin merkezi değil, ilmin de merkezi yapmak istemişti. Bu sebeple, fethin ardından ihtiyacı karşılamak için bir taraftan Zeyrek Medresesi'ni oluştururken, diğer taraftan da Fatih Medresesi'nin/Üniversitesi'nin (Sahn-ı Seman) inşasını emretmişti. 1463-1470 yılları arasında yapılan üniversite, 8 medreseden meydana gelmekteydi. Yükseköğretim için kurulan medreselerin her birinde 19 oda bulunmaktaydı. 19 odaya 15'i "danişmend"e, 2'si "hademelere" ve 2'si de "muid" adı verilen asistanlara tahsis edilmişti. Külliye (kampüs) ayrıca Darüşşifa (hastane), Tabhane (misafirhane), kütüphane ve hamam bulunmaktaydı. Bu yükseköğretim merkezi külliye özerk bir yapıya sahipti.

Fatih Medresesi'nin ilk baş müderrisi Molla Hüsrev idi ve burada görev alan diğer meşhur müderrisleri ise Ali Kuşçu, Molla Abdülkerim, Mevlana Ali Tusi, Mevlana Muslih al-Din Kastalani, Kadızade Kasım ve Hatibzade Muhyiddin Mehmet idi.

Müderrislerde aranan şartlar arasında, kendi alanında, akli ve nakli ilimlerle birlikte yardımcı ilimlerde de yetkin olmak yer alıyordu.

Medresenin ilmi ve idari özerkliği oldukça geniş; merkeziyetçi değil, yerelden idareye önem verilirdi. Dışarıdan ilim sahibi olmayan birinin medresede bir yer veya unvan alması imkânsız gibiydi. Bu durum, hükümdarlar için de geçerliydi. Fatih'e atfen anlatılan bir hikâyeye göre, Fatih Sultan Mehmet, 'Bir gün saltanattan çekilirsem, burada bir odam olsun isterim, gelir çalışırım' deyince, "Vakıa bunları siz yaptırınız amma bir odaya sahip olamazsınız" denir. Fatih, sebebini sorduğunda ise, "Siz ne talebesiniz ne de müderrisiniz" cevabını alır.

Bunun üzerine Fatih, şartın sınav olduğunu anlar ve "Peki, beni imtihan ediniz" der.

Sınavı başarıyla geçen Sultan Fatih, medresede bir talebe odasına böylece sahip olur. Fatih Medresesi'nde böyle bir kültür olduğu ve böyle bir odanın medreselerin kapatılmasına kadar bir rahle ve minderle muhafaza edildiği rivayet edilir.

Kaynakça:

Ömer Aymalı, Dünya Bülteni, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=245159>
Mehmet Saray, İstanbul Üniversitesi Tarihi ve Fevzi Günüş; Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi eserinden derlenmiştir.

Murad ARSLAN